

Het Nederlands: een weerbare taal?

Ter inleiding

HANS BENNIS*

Op 21 juni 2002 vond in de Agnietenkapel in Amsterdam het colloquium 'Het Nederlands: een weerbare taal' plaats. De aanleiding voor dit colloquium was de oratie van Fred Weerman vanwege zijn benoeming tot hoogleraar in de Nederlandse Taalkunde aan de Universiteit van Amsterdam. Deze oratie was getiteld *Dynamiek in taal en de explosie van de neerlandistiek*. Het leek de organisatoren van dit colloquium, Jan Stroop en Hans Bennis, aardig om van elke universiteit in Nederland een hoogleraar Nederlandse Taalkunde uit te nodigen om in de ochtend voorafgaand aan de oratie zijn visie over de huidige positie van het Nederlands te ontvouwen. Norbert Corver (Utrecht), Theo Janssen (VU Amsterdam), Anneke Neijt (Nijmegen), Arie Verhagen (Leiden) en Frans Zwarts (Groningen) stemden daarin toe. Deze presentaties werden gevolgd door een discussie met een panel van drie bijzonder hoogleraren Nederlandse Taalkunde van de UvA: René Appel, Hans Bennis en Fons Moerdijk, onder leiding van Jan Stroop.

Na afloop van deze ochtend ontstond het idee om de schriftelijke versies van de presentaties te bundelen en aan te bieden als een themanummer aan *Nederlandse Taalkunde*. Aangezien zowel de sprekers van deze ochtend als de redactie van *Nederlandse Taalkunde* hier enthousiast op reageerden, ligt er nu een nummer waarin vier van de vijf presentaties zijn opgenomen. Helaas ontbreekt de bijdrage van Frans Zwarts, die wel van plan was om mee te doen, maar vanwege zijn drukke bestuurlijke werkzaamheden als rector van de Universiteit Groningen er niet in is geslaagd om zijn interessante presentatie over het gebruik van partikels in literaire teksten in een artikel om te zetten. Aan de vier resterende artikelen is een stuk toegevoegd van de zesde hoogleraar Nederlandse Taalkunde, Fred Weerman, dat tot stand gekomen is na lezing van de conceptversies van de vier andere artikelen en gezien kan worden als een reactie. Hans Bennis was gastredacteur bij dit speciale nummer.

De titel van het colloquium was niet alleen een enigszins flauwe woordspeling op de naam van de orator van die dag. De gedachte van de organisatoren was ook om langs deze weg een redelijk gezaghebbend antwoord te krijgen op de vraag naar de positie van de Nederlandse taal in een wereld die ook in talig opzicht snel verandert. Het Nederlands staat ogenschijnlijk behoorlijk onder druk. De woordenschat wordt in hoog tempo geïnfiltreerd door delen van het Angelsaksische lexicon. Veel mensen, vooral behorend tot de groep van traditionele *Onze Taal*-lezers, maken zich ernstig zorgen over deze sluipende

* Hans Bennis is directeur van het Meertens Instituut (KNAW) en bijzonder hoogleraar Taalvariatie aan de Universiteit van Amsterdam (hans.bennis@meertens.knaw.nl; Meertens Instituut, Joan Muyskenweg 25, 1096 CJ Amsterdam).

verloedering van het Nederlands, in belangrijke mate veroorzaakt door de internationalisering van bedrijfsleven en cultuur. Maar het is nog veel erger. Hoe lang houdt het Nederlands nog stand als officiële taal in een verenigd Europa? Vanwege de toenemende Babylonische verwarring in Brussel en Straatsburg gaan er steeds meer stemmen op om het aantal gebruikstalen in het Europese parlement te reduceren. In dit verband is het Nederlands een relatief kleine taal, en dus kwetsbaar. Het is ook al lang niet meer vanzelfsprekend dat er in Nederland Nederlands wordt gesproken. Wie in de zomer door Amsterdam loopt, zal merken dat een soort pidgin-Engels de uitgangssituatie markeert. Ook Nederlanders spreken Nederlanders aan met "Excuse me ...". Op prestigieuze middelbare scholen in plaatsen als Amstelveen en Oegstgeest wordt het onderwijs in vakken als wiskunde of biologie inmiddels in het Engels verzorgd. Een Nederlandse leraar die aan een groep Nederlandse leerlingen in krom Engels lesgeeft. Dit lijkt een trend te gaan worden op het vwo, en als dat inderdaad zo is, dan zal het niet lang meer duren voor het tweetalig Nederlands-Engels kleuteronderwijs wordt geïntroduceerd. Ook aan de universiteiten bestaat er reden tot zorg. De opleidingen aan universiteiten heten niet alleen 'bachelors' en 'masters', de colleges worden ook vaak in het Engels aangeboden en het Nederlands is als wetenschapstaal bedreigd. Een voorbeeld daarvan is het feit dat aan bepaalde universiteiten Nederlandstalige publicaties niet meer worden meegeteld als wetenschappelijke publicatie. Het is dan ook niet voor niets dat een KNAW-commissie onder leiding van de historicus Willem Frijhoff zich over deze kwestie heeft gebogen en tot de conclusie komt dat het Nederlands in de wetenschap bescherming nodig heeft. De titel van het eindrapport *Nederlands, tenzij ...* (2003) getuigt hier van.¹⁾

De vraag is dus of het Nederlands krachtig genoeg is om zich te verweren tegen de opkomst van het Engels in een verenigd Europa. Daarnaast kunnen we zien dat ook andere talen een rol spelen in Nederland. De huidige samenleving is multi-etnisch en wel in een dusdanige mate dat in de grote steden het aantal allochtone kinderen het aantal autochtone kinderen benadert of zelfs al overstijgt. Dit betekent dat ook de grote allochtone talen als het Turks en het Arabisch een factor van betekenis vormen. Bovendien kan de relatief beperkte beheersing van het Nederlands door veel allochtonen een invloed hebben op de positie en de aard van het Nederlands. Aan deze lijst kunnen we nog toevoegen de teruggang van de Nederlandse dialecten, afscheidingsbewegingen die streven naar een Europese erkenning van een regiolect als taal en de divergentie tussen het Standaard Nederlands en het Standaard Vlaams. Alles bij elkaar voldoende redenen om een colloquium over deze kwestie te organiseren.

Geen van de sprekers op het colloquium vond echter dat er reden was om ons zorgen te maken over het Nederlands. Zijn de hoogleraren Nederlandse Taalkunde onverbeterlijke optimisten, sluiten zij de ogen voor de werkelijkheid of is daar inderdaad niet zo veel reden toe? We zouden de situatie ook van een andere kant kunnen bekijken. Uit het maatschappelijke krachtenveld komen duidelijke signalen waaruit de zorg voor de positie van het Nederlands blijkt. We zouden natuurlijk de weerbaarheid van de taal kunnen

1 *Nederlands, tenzij ...: Tweetaligheid in de geestes- en de gedrags- en maatschappijwetenschappen*. Rapport van de Commissie Nederlands als wetenschapstaal. Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. Februari 2003. 32 p.

afmeten aan dergelijke signalen. Dat er een commissie Frijhoff wordt ingesteld door de KNAW, dat de hedendaagse politiek roept om een goede beheersing van het Nederlands door allochtonen en dat er een collectieve verontwaardiging ontstaat wanneer het Nederlands in Europa in zijn positie dreigt te worden aangetast, zijn tekenen dat het Nederlands een sterke positie heeft bij een belangrijk en spraakmakend deel van de Nederlandse bevolking. Op grond hiervan zouden de taalkundigen zich rustig uit het openbare debat kunnen terugtrekken om hun tijd te besteden aan de bestudering van de syntaxis van het woordje *er* of de spelling van *besse(n)sap*.

Norbert Corver concludeert in zijn bijdrage *Hoe leefbaar is het Nederlands* dat het Nederlands als binnentaal (de grammatische organisatie) en als buitentaal (de sociaal-culturele positie) een vitale taal is. De binnentaal wordt slechts in lexicaal opzicht – en dan nog alleen bij de categorie inhoudswoorden – beïnvloed door het Engels, in andere opzichten vaart het Nederlands zijn eigen koers. Er is geen sprake van “grammaticale inmenging van uitheemse regels”. Ook het Buiten-Nederlands is volgens Corver vitaal, want “het Buiten-Nederlands lijkt stevig verankerd te zijn in het collectieve culturele kapitaal.”

Hoewel Theo Janssen het vooral heeft over het schoolvak Nederlands en dus een iets andere interpretatie geeft aan de titel van het colloquium, komt ook uit zijn stuk een duidelijk optimisme naar voren. Waar Pim Levelt zich blijkens een interview in de Volkskrant zorgen maakt over de kwaliteit van de Nederlandse leraar, daar betoogt Janssen dat er weinig reden is voor een dergelijke ongerustheid. Wel kunnen en moeten de universiteiten werken aan een verbetering van de relatie wetenschap-school.

Anneke Neijt richt zich op een deel van het Nederlands waar sprake is van officieel taalbeleid: de spelling. In navolging van een essay van Jet Wester stelt zij dat het belangrijk is dat overheden terughoudend optreden ten aanzien van de spelling. In dat licht evalueert zij de spellingwijziging van 1995, en vooral “het geval *besse(n)sap*.” Zij concludeert dat de spelling van de tussenklank te snel en zonder het nodige vooronderzoek tot stand is gekomen en dat deze spellinghervorming getuigt van een gebrek aan respect voor het Nederlands. Over het Nederlands zelf maakt zij zich weinig zorgen: “[h]et Nederlands is een prachtige taal met weerbaarheidskarakteristieken die je van een solide natuurlijke taal mag verwachten.”

Arie Verhagen stelt net als Norbert Corver vast dat het Nederlands zich niets aantrekt van het Engels. Hij komt tot deze conclusie op basis van de ontwikkeling van een bepaald grammaticaal patroon, de ‘*weg*-constructie’. Deze constructie ontwikkelt zich autonoom van de vergelijkbare Engelse ‘*way*-construction’. Met een geruststellende zin eindigt Verhagen zijn bijdrage aan dit nummer: “het [Nederlands] vindt, tussen grote naaste verwanten in, zijn eigen weg wel.”

Als we de vier hooggeleerden dus mogen geloven, is het Nederlands een autonome, vitale, weerbare en leefbare taal. Fred Weerman voegt daar in zijn reactie nog een begrip aan toe. Hij vraagt zich af hoe *maakbaar* het Nederlands is. Zijn antwoord daarop is echter negatief. Het Nederlands is niet maakbaar, noch in binnentalig, noch in buitentalig opzicht. Taalontwikkeling, zowel intern als extern, voltrekt zich buiten de wil van de taalgebruiker of de taalgemeenschap om. Daarbij lijkt Weerman taalkundigen een alibi te verschaffen om zich niet in te laten met discussies over de status en de kwaliteit van het Nederlands. Het is volgens Weerman net als bij het weer: je kunt je er zorgen over maken, maar helpen doet het niet. Klagen lucht op, maar lost niets op.

Als ik nu het standpunt van de auteurs samenvat, dan kom ik uit op de conclusie dat het goed gaat met het Nederlands, maar ook als het niet goed zou gaan, dan zou er nog niets aan te doen zijn. Een duidelijke stellingname waarin de afstandelijkheid van de wetenschapper overheerst. Laten we niet zeuren over de weerbaarheid van het Nederlands, maar liever mooi onderzoek doen naar deze prachtige en krachtige taal!

Hoe leefbaar is het Nederlands?

NORBERT CORVER*

Abstract

This paper addresses the question of the vitality of the Dutch language. It is argued that this question consists of two sub-questions: (i) the question of the vitality of Dutch as an Internal-language, and (ii) the question of the vitality of Dutch as an External-language. In addition, it is argued that statements about the vitality of Dutch are often formulated as global statements, i.e. statements that concern the entire Dutch language, while they concern only a subpart of the language, most typically that part of the Lexicon that concerns so-called content words (i.e. the Dictionary). The overall conclusion is that E-Dutch is a vital phenomenon in the Dutch language community and that I-Dutch can be characterized as a vital cognitive capacity in the Dutch speaking individual.

● I De vitaliteit en weerbaarheid van het Nederlands

Hoe leefbaar is het Nederlands? Een vraag als deze past natuurlijk helemaal in deze politiek dynamische tijd, waarin de leefbaarheid van onze Nederlandse samenleving op lokaal, regionaal en nationaal politiek niveau een belangrijk onderwerp van gesprek is. In de politieke arena verwijst de notie leefbaarheid naar wat Van Dale definieert als: ‘geschikt om erin of ermee te leven.’ Naast deze betekenis vermeldt Van Dale nog een tweede betekenis, een betekenis die minder algemeen is in het Nederlandse taalgebied maar voorkomt in wat in Van Dale aangeduid wordt als het Belgisch-Nederlands. Deze tweede betekenis luidt: ‘levenskrachtig, levensvatbaar’. Het is met name deze tweede betekenis die ons naar het thema brengt van de vitaliteit van het Nederlands, en gekoppeld daaraan de weerbaarheid van de Nederlandse taal.

Als we het hebben over vitaliteit van iets of iemand, dan hebben we het over een gesteldheid, d.w.z. een staat of toestand waarin iemand of iets zich bevindt. Zo spreken we bijvoorbeeld over de gesteldheid van het weer, of de gesteldheid van het lichaam of de gesteldheid van iemands geest. En zo zouden we ook kunnen spreken over de gesteldheid van het Nederlands. Een vitale gesteldheid duidt daarbij op een levendige en levenskrachtige staat of toestand.

* Universiteit Utrecht, afdeling Nederlandse taalkunde, Onderwijsinstituut Nederlandse Taal en Cultuur & Utrecht Institute of Linguistics-OTS, Trans 10, 3512 JK Utrecht. E-mail: norbert.corver@let.uu.nl. Dit artikel werd als lezing gepresenteerd op het colloquium *Het Nederlands: een weerbare taal*, dat plaatsvond aan de universiteit van Amsterdam ter gelegenheid van de oratie van Fred Weerman. Ik dank enkele aanwezigen aldaar voor commentaar, evenals de externe beoordelaar en de redactie van *Nederlandse Taalkunde*.

Zowel aan het begrip ‘gesteldheid’ als aan het begrip ‘Nederlands’ zitten twee dimensies. Het begrip gesteldheid kan verwijzen naar een totaaltoestand of naar een deeltoestand. En het begrip ‘Nederlands’ kan verwijzen naar een ‘externe toestand’ of naar een ‘interne toestand’. In wat volgt zal ik ingaan op deze twee dimensies, te beginnen met het begrip ‘gesteldheid’.

● 2 De gesteldheid van het Nederlands

De twee dimensies van het begrip ‘gesteldheid’ kan ik illustreren aan de hand van de lichamelijke gesteldheid van een organisme. Als dat organisme een mens is, dan spreekt de geneeskunde ook wel over ‘constitutie’. Het begrip ‘constitutie’ gaat terug op de welbekende Griekse arts Hippocrates (ca. 460 v.C.), die werkte op het eiland Kos. Hij richtte zich op de algemene totaaltoestand van het menselijk lichaam. Volgens zijn ziekteleer bestond gezondheid en vitaliteit van het lichaam in de juiste samenstelling uit de vier lichaamsappen of vochten (de zogenaamde *humores*): bloed, slijm, lymfe en gal. In een gezond lijf waren deze vochten in de juiste verhouding aanwezig. In een ongezond lijf was de vochtvermenging verstoord.

Als reactie op deze ziekteleer, waarin ziekte gelijk stond met aantasting van het gehele lichaam, kwam in de tweede helft van de 18^e eeuw met name door het werk van de Italiaanse anatoom en patholoog Morgagni de vraag naar de zetel van de ziekte centraal te staan. Daarbij bleek dat ziekte veelal niet het gehele lichaam aantast, maar slechts een orgaan, een deel ervan of een aantal cellen. Kortom, aantasting van de gesteldheid van het lichaam was lokaal. Deze afgebakende delen werden de *solida* genoemd. Volgens de zogenaamde solidair-pathologie gaat het bij de behandeling van een ziekte dan ook om ziektebestrijding in een deel van het menselijk lichaam.

Beide visies op de gesteldheid van het menselijk lichaam, noem ze maar de totaliteitsvisie of geheel-benadering en de lokaliteitsvisie of deel-benadering, komen steeds weer naar voren als het gaat over de gezondheid en vitaliteit van ons gestel. En vaak komen beide visies ook in gecombineerde vorm voor. Denk maar aan het antwoord op de bekende huisartsenvraag: “Hoe voelt u zich?” Antwoorden op deze vraag luiden veelal: “Ik voel me over het algemeen eigenlijk heel goed” – een totaliteitsantwoord – “alleen die pijn onder in mijn rug, hè” – een lokaliteitsantwoord. Of: “Ik zit goed in mijn vel” – een totaliteitsantwoord – “maar die rotknie blijft me opspelen, hè.”

Als we kijken naar uitspraken over de gesteldheid van het Nederlands, dan voert de totaliteitsvisie de boventoon. Dit uit zich vaak in algemene uitspraken van het type: “Het gaat slecht met het Nederlands.” “Het Nederlands verengelt.” “Het Nederlands gaat verloren.” Daarbij komt een beeld naar voren als zou het Nederlands terrein aan het verliezen zijn, ja zelfs aan het verdwijnen zijn. Kortom, de hele Nederlandse taal zou worden aangetast door invloeden van buitenaf en zou onvoldoende weerstand kunnen bieden aan dit soort invloeden. De vraag is natuurlijk of dat zo is en bovendien is het de vraag of de gesteldheid van het Nederlands in zijn totaliteit wordt ‘aangetast’ of dat er eerder sprake is van ‘lokale aantasting’ van het Nederlands.

● 3 Binnen-Nederlands en Buiten-Nederlands

Kreten aangaande de veronderstelde afnemende vitaliteit en weerbaarheid van het Nederlands betreffen, overigens, het Nederlands als externe taal, en daarmee kom ik bij de twee dimensies die vastzitten aan het begrip ‘Nederlandse taal’ en ‘taal’ in zijn algemeenheid. Ik heb het dan over het onderscheid tussen het Nederlands als extern verschijnsel en het Nederlands als intern verschijnsel. De notie ‘externe taal’ is door de Amerikaanse taalkundige Noam Chomsky in zijn boek *Knowledge of Language* (1986) geïntroduceerd als *E-language* en door Muysken (2002) in zijn Nijmeegse oratie vertaald als ‘buitentaal’. *E-language*, oftewel buitentaal, verwijst naar taal als sociaal en cultureel verschijnsel. Kortom, de taal als object in de samenleving. Het Nederlands als buitentaal, oftewel het ‘Buiten-Nederlands’, bestaat dan uit de verschillende Nederlandse taaluitingen zoals die in de Nederlandse taalgemeenschap daadwerkelijk geproduceerd (en begrepen) worden. Deze tekst, bijvoorbeeld, vormt een stukje Buiten-Nederlands.

Naast *E-language* onderscheidt Chomsky *I-language*. In Muyskens vertaling: binnentaal. De notie ‘binnentaal’ verwijst naar taal als cognitief-biologisch verschijnsel: het mentale taalsysteem van een bepaald individu (d.w.z. de mentale grammatica met zijn bouwstenen en regels), dat als een vorm van kennis aanwezig is in het brein van dat individu. Als dit talige kennissysteem het Nederlands betreft kunnen we spreken over ‘het Binnen-Nederlands’. Aangezien mijn Binnen-Nederlands grotendeels correspondeert met dat van u als lezer, bent u in staat deze tekst, een buitentaalprodukt, te begrijpen.

Gegeven het onderscheid tussen binnentaal en buitentaal kan het vraagstuk aangaande de vitaliteit en weerbaarheid van het Nederlands opgesplitst worden in twee deelvragen:

- (a) Wat is de vitaliteit en weerbaarheid van het Buiten-Nederlands, d.w.z. het Nederlands als sociaal-cultureel verschijnsel, een verschijnsel in de Nederlandse taalgemeenschap?
- (b) Wat is de vitaliteit en weerbaarheid van het Binnen-Nederlands, d.w.z. het Nederlands als cognitief-biologisch verschijnsel, een verschijnsel binnen het individu?

● 4 De leefbaarheid van het Buiten-Nederlands

Laten we beginnen met de vraag aangaande de vitaliteit en weerbaarheid van het Buiten-Nederlands, zeg maar even voor het gemak: de Nederlandse taal als sociaal en cultureel verschijnsel in Nederland en Vlaanderen. Staat dat Nederlands onder druk en gaat het wegens afnemende weerbaarheid misschien verloren? Deze bezorgdheid over het Buiten-Nederlands wordt onder meer ingegeven en gevoed door verschijnselen in de samenleving zoals het oprukkende Engels, de eenwording van Europa waarin Nederland als klein landje met een klein taaltje kwetsbaar is, de meertalige Nederlandse samenleving waarin naast het Nederlands migrantentalen worden gesproken zoals het Turks, Marokkaans-Arabisch en Berbers, en het bestaan van jongerentalen die gekenmerkt worden door buitenlandse invloeden. De veronderstelling is dan dat in deze meertalige samenleving het Nederlands als sociaal-cultureel verschijnsel wordt aangetast.

Maar is dat nou zo? Sociologen, sociolinguïsten en andere taaldeskundigen lijken het er over eens te zijn dat het met die bedreiging van het Buiten-Nederlands op dit moment

wel meevalt (zie onder meer: Nortier 2001, De Swaan 2002). In de meertalige samenlevingen die Nederland en Vlaanderen zijn is het Nederlands nog steeds de voornaamste bron van intermenselijke communicatie. Zowel op schrift als in mondeling gebruik is het Nederlands de voertaal in het openbare leven, de landelijke en regionale politiek, de media en het onderwijs. Dat in het internationaal-economische verkeer vooral het Engels de voertaal is, is niet meer dan logisch. Het is de mondiale lingua franca voor zakelijke communicatie tussen mensen met een verschillende taalachtergrond. Maar let wel, het gebruik van het Engels in dit deelgebied van intermenselijke communicatie betekent geenszins dat het Buiten-Nederlands als algemeen communicatiemiddel in de Nederlandse taalgemeenschap bedreigd wordt. Hoe zeer de sales manager en business unit controller zich in het zakelijk verkeer ook van het Engels mogen bedienen, thuis aan de eettafel, bij de visvereniging en zelfs bij McDonald's spreken ze gewoon Nederlands.

Ook als uitlaatklep van culturele identiteit doet het Nederlands het niet slecht: Nederlandstalige romans verschijnen bij de vleet, Engelstalige boeken worden volop vertaald in het Nederlands, en ook het Nederlandse lied is in volle glorie aanwezig. Zelfs bij uitheemse ritmische en melodische invloeden doen de liederen van Frans Bauer, Marco Borsato – echte Nederlandse artiestennamen – en BZN nog oerhollands aan. Het Buiten-Nederlands lijkt stevig verankerd te zijn in het collectieve culturele kapitaal.

Samenvattend lijken we te mogen concluderen dat over het algemeen de gesteldheid van het Buiten-Nederlands op dit moment goed is. Het is vitaal en weerbaar. In een recent artikel, *Kleine talen – grote belangen*, merkt René Appel echter terecht op dat enige alertheid wel op zijn plaats is. Ofschoon het gebruik van het Engels op Nederlandse bodem niet te vermijden is in bepaalde domeinen, zoals bijvoorbeeld het internationale zakenverkeer, kan men soms vraagtekens plaatsen bij het gebruik van het Engels in andere communicatieve contexten. Eén voorbeeld dat hij noemt is het gebruik van het Engels als instructietaal in het VO-onderwijs bij de niet-taalvakken, zoals geschiedenis of aardrijkskunde.

Dat de gesteldheid van het Nederlands ook in de toekomst – in ieder geval de nabije – goed zal blijven heeft natuurlijk ook alles te maken met het simpele feit dat binnen onze samenleving vrijwel alle Nederlandse ouders hun kinderen (nog steeds) toespreken in het Nederlands. Een beter weermiddel tegen het oprukkende Engels of andere 'talige bedreigingen' is niet te bedenken. Op basis van de Nederlandstalige input, of beter gezegd invoer (een buitentaalprodukt), van zijn directe talige omgeving wordt het Nederlands vanzelf de eerste taal van het taallerende kind. En daar kan het Engelstalige zakenverkeer gelukkig helemaal niets aan veranderen.

● 5 De leefbaarheid van het Binnen-Nederlands

De moedertaalverwerving van het Nederlands als vitaliteitsfactor en weermiddel brengt me bij het Nederlands als binnentaal, d.w.z. het Nederlands als individueel mentaal taalstelsel. Verwerving van het Nederlands op basis van talige invoer uit de taalomgeving – het Buiten-Nederlands – houdt in dat het kind een mentale grammatica construeert van de taal in zijn omgeving. Deze mentale grammatica van het Nederlands brengt taalstructuren voort, die het resultaat zijn van verbindingen van discrete talige eenheden zoals morfemen, woorden en woordgroepen. Aan deze taalstructuren is een klank- en een

betekenisrepresentatie gekoppeld. Kennis van het Nederlands houdt ruwweg in dat men de juiste verbanden weet te leggen tussen structuur, klank en betekenis.

Hoe zit het nu met de weerbaarheid en vitaliteit van dat Binnen-Nederlands? Ook aan deze vraag zitten meerdere dimensies vast. Verwerving van de Nederlandse taal staat gelijk aan een ontwikkelingsproces waarbij het Binnen-Nederlands (d.w.z. de interne grammatica) zich ontwikkelt (evolueert) van de ene interne taaltoestand in de andere interne taaltoestand. Via een aantal tussentoestanden van het Binnen-Nederlands bereikt het taallerende kind, of beter gezegd zijn grammatica, de eindtoestand, ook soms aangeduid als de volwassen taaltoestand. In dat eindstadium ligt het regelsysteem van het Nederlands zo goed als vast en blijft verdere taalverwerving grotendeels beperkt tot de woordenschat, de zogenaamde lexicale kennis.

De vraag naar de weerbaarheid en vitaliteit van het Nederlands is feitelijk een vraag die van toepassing is op al die ontwikkelingstoestanden van het individuele taalsysteem, d.w.z. het Binnen-Nederlands van een of andere spreker. Globaal worden in ieder geval de volgende drie toestanden of fasen onderscheiden in het taalontwikkelingsproces (zie onder meer Van Kampen en Wijnen 2000): de eenwoordfase, de telegramstijlfase en de differentiatiefase. Als we kijken naar de grammaticale ontwikkeling die uiteindelijk resulteert in de eindtoestand van de mentale grammatica (bijv. het Binnen-Nederlands van mijn jongste zoon), dan kunnen we niet anders concluderen dan dat dit Nederlands buitengewoon vitaal is, en ook weerbaar. De vitaliteit kenmerkt zich in een niet te stuiten explosieve groei en ontwikkeling van het grammaticale systeem in de eerste levensjaren van het kind. Na de zogenaamde eenwoordfase gaat het kind over op korte zinnestelsels die aan de oppervlakte bijna uitsluitend bestaan uit inhoudswoorden (de telegramstijlfase). Hierna volgt een periode, wel aangeduid als de differentiatiefase, die gekenmerkt wordt door het verschijnen van een grote verscheidenheid aan functiewoorden en grammaticale morfemen. De ontwikkelingskracht in de differentiatiefase is zo groot dat de Amerikaanse psycholinguïst Pinker (1994) hem wel gekenschetst heeft met de woorden: 'all hell breaks loose.' De kracht van het groeiproces van het Binnen-Nederlands is dusdanig dat na zo'n vijf à zes jaar het kind taalproducten vormt die in grammaticaal opzicht al een behoorlijk volwassen indruk maken. De kern van het regelsysteem van het Binnen-Nederlands is dan zo goed als af.

De talige weerbaarheid van het ogenschijnlijk weerloze kind manifesteert zich onder meer in de ongevoeligheid van het taallerende kind voor expliciete correcties (ook wel aangeduid als 'negatieve feedback'). Het kind maakt gebruik van de talige input van zijn omgeving, waaronder zijn ouders. Op correcties van zijn taal is hij helemaal niet gesteld en hij is er ook niet echt gevoelig voor. Het kind, d.w.z. zijn taalsysteem, stelt zich dan weerbaar op: er wordt vastgehouden aan het regelsysteem van zijn Binnen-Nederlands. Dit resulteert in taalproducten die soms afwijken van equivalenten in het volwassen taalsysteem.

Om wat voorbeelden uit eigen kindertaalbron te geven:

- (1) een neppe jas
- (2) Da's mijnde

Mijn Binnen-Nederlands staat alleen het predicatief gebruik van *nep* toe, dat van mijn zonen (en veel andere taallerende kinderen) staat echter ook het attributief gebruik toe. Een ander voorbeeld is het zelfstandig gebruik van het bezittelijk voornaamwoord. De regels van mijn Binnen-Nederlands produceren ‘de mijne’, die van mijn kinderen: *mijn-de*. En daar blijft hun Binnen-Nederlands zich gedurende enige tijd halsstarrig aan vasthouden, ondanks de aanwezigheid van buitentaalprodukten als *de mijne*, *de jouwe* en *de onze* in hun directe taalomgeving. Hun Binnen-Nederlands stelt zich als taalsysteem weerbaar op.

Het is in deze context overigens interessant om op te merken dat een patroon als *mijn-de* ook in sommige volwassen taalsystemen van het Nederlands opduikt. Het Drents van Ruinen zoals beschreven in Sassen (1953:124) heeft bijvoorbeeld naast het patroon *de ziene* (‘de zijne’) of *de miene* (‘de mijne’) ook het patroon *ziende* en *miende*, zoals in:

- (3) Is   det   ziende/miende?
       Is   dat   zijnde/mijnde
       ‘Is   dat de   zijne/de mijne?’

Het is niet ondenkbaar dat de kindertaalvorm *mijnde* volgens dezelfde morfosyntactische binnentaalregels gevormd wordt als de Ruinense vorm *miende*. Wat die regels precies zijn vereist nauwkeurig onderzoek. In ieder geval lijken we twee elementen te mogen herkennen in deze possessief-pronominale vormen: een bezittelijk voornaamwoord (*mijn*, *mien*) en een lidwoordachtig element (*de*). Het opmerkelijke van dit patroon is de volgorde van deze twee elementen: het bezittelijke voornaamwoord gaat vooraf aan het lidwoord, dat zich als een clitisch element heeft vastgehecht aan het voorafgaande possessieve pronomen. Deze lineaire ordening van het lidwoord en het voornaamwoord wijkt natuurlijk af van die in het standaard-Nederlands (*de mijne*), waarin het lidwoord voorafgaat aan het voornaamwoord, dat bovendien een adjectivale flexie draagt.¹

Ten aanzien van de thematiek van dit artikel laat een kindertaalpatroon als *mijnde* zien dat de kindergrammatica weerbaar is: ondanks de aanwezigheid van volwassen, Standaard-Nederlandse vormen zoals *de mijne* in zijn directe taalomgeving, blijft het taallerende kind

1 Qua woordvolgorde doen vormen als *mijnde* en *miende* denken aan Bulgaarse vormen als *mojata* en *tvojata* in zinnen als in (1) (zie onder meer Schoorlemmer 1998):

- (1) A: Čija tetradka šte vze-meš? B: Moja-ta/Tvoja-ta
       A: Wiens aantekenboek zal-je nemen-2.sg. B: Mijn-de/Jouw-de

Dit soort patronen waarin een constituent voorafgaat aan het clitische definiete lidwoord zijn in de generatieve literatuur wel geanalyseerd in termen van verplaatsing. Het linksperifere element (in casu: het possessieve pronomen) vindt zijn oorsprong in een structurele positie volgend op en lager dan het (definiete) lidwoord, dat in het algemeen gezien wordt als het meest linkse element in de functionele structuur van de nominale woordgroep (zie (2a)). De oppervlaktevolgorde is dan het resultaat van een verplaatsing van het focus-dragende possessieve pronomen naar de linkerperiferie van de nominale woordgroep, en wel naar de zogenaamde specificerder-positie van het (clitische) lidwoord. Schematisch:

- (2) a [DP Spec [D' ta [PosP moja [Pos' Pos [NP [N e]]]]]]
       b [DP **moja** [D' ta [PosP --- [Pos' Pos [NP [N e]]]]]]

vormen zoals *mijnde* gedurende een bepaalde fase in het taalverwervingsproces produceren. Interessant is natuurlijk dat dit soort kindertaalpatronen ook lijken voor te komen als volwassen taalpatronen. Dit strookt met de gedachte dat ‘vreemde’ kindertaalpatronen binnen de structurele mogelijkheden vallen zoals die gedefinieerd zijn door de universele grammatica (UG).

Hoe zit het nou met de vitaliteit en weerbaarheid van die volwassen eindtoestand van het Binnen-Nederlands? Kenmerkt de vitaliteit van het zich ontwikkelende Binnen-Nederlands zich in dynamiek (dynamische levenskracht van het taalsysteem in de zin van elkaar snel opvolgende ontwikkelingsfasen), de vitaliteit van het ‘volwassen’ Binnen-Nederlands kenmerkt zich in stabiliteit. Je zou het als de stabiele levenskracht van het taalsysteem kunnen aanduiden. Het grammaticale gestel is vast van toestand en levenskrachtig: het gaat letterlijk een leven lang mee. Wat dat betreft is de vitaliteit van ons taalsysteem (ook wel aangeduid als het taalorgaan) vergelijkbaar met andere systemen. Neem ons motorische systeem: in de eerste levensjaren ontwikkelt dat systeem zich op dynamische wijze (van tijgeren naar kruipen, naar lopen en vervolgens naar verfijndere motorische bewegingen zoals hinkelen en huppelen). Vervolgens kenmerkt de kracht van dit motorische systeem zich in zijn stabiliteit: je verleert het lopen niet, ofschoon de soepelheid van het systeem natuurlijk op latere leeftijd enigszins achteruit kan gaan, bijvoorbeeld ten gevolge van minder goed functionerende spiermotoriek.

Ten aanzien van de weerbaarheid van het ‘volwassen Binnen-Nederlands’ lijkt gesteld te mogen worden dat als het Binnen-Nederlands zijn volwassen grammaticale toestand heeft bereikt (zeg maar zo rond het zesde levensjaar van het kind), er vanaf die tijd eigenlijk nog maar weinig wezenlijke veranderingen optreden in dat regelsysteem. In ieder geval lijkt grammaticale inmenging van uitheemse regels (bijv. die van het Engels) in het volwassen Binnen-Nederlands afwezig te zijn.

Zelfs als het volwassen Binnen-Nederlands ter uitdrukking van bepaalde betekenisinhouden baat zou hebben bij bepaalde uitheemse grammaticaregels, dan nog wordt er niet direct grammatisch ontleend aan een vreemde taal, bijv. het Engels. Als voorbeeld noem

Voor de kindertaalvorm *mijnde* en het Ruinense *miende* is een soortgelijke structuuranalyse voorstelbaar:

- (3) a [DP **mijn** [D' de [PosP --- [Pos' POS [NP [N e]]]]]]
 b [DP **mien** [D' de [PosP --- [Pos' POS [NP [N e]]]]]]

De structuuranalyse in (3) is niet meer dan tentatief. Naast de woordvolgorde-overeenkomst tussen patronen als *mojata* en *miende* zijn er echter een aantal onmiskenbare verschillen. De Bulgaarse vorm *mojata* treedt, bijvoorbeeld, ook op in niet-elliptische contexten, zoals in (4a). Een dergelijke distributie is voor zover ik weet onmogelijk in het Kindernederlands van mijn informanten. Het is eveneens uitgesloten in het Ruinense dialect.

- (4) a *mojata*   kniga
       mijn-de   boek
       ‘mijn boek’
       b *mijnde huis   (kindertaalvariant)
       c *miende huus   (Ruinens)

Dit contrast laat zien dat er meer te zeggen valt over de structuuranalyse van vormen als *mijnde* en *miende*. Een diepgaande analyse van de morfosyntax van deze elliptische constructies valt echter buiten het bestek van dit artikel.

ik hier de bevraging van attributieve adjectieven, d.w.z. adjectieven die zich binnen een nominale woordgroep bevinden. Het is een bekend feit dat gradeerbare adjectieven bevragd kunnen worden. Neem bijvoorbeeld de volgende voorbeelden waarin het graadwoord deel uitmaakt van een predicatief gebruikte adjectivale woordgroep:

- (4) Mijn auto is erg groot (gradatie is niet bevragd)
 (5) Hoe groot is jouw auto? (gradatie is bevragd)

In (4) wordt de graadeigenschap van het bijvoeglijk naamwoord *groot* gemodificeerd door het graadaanduidende woord *erg*. In (5) hebben we te maken met een zelfde modificatiere relatie, zij het dat het graadwoord nu interrogatief, d.w.z. bevragend, is.

Interessant is nu dat er in attributieve contexten een contrast is tussen een bevragde adjectivale woordgroep (*hoe grote*) en een niet-bevragde adjectivale woordgroep (*erg grote*).

- (6) a Jij hebt een [erg grote] auto gekocht
 b *Ik vraag me af [een hoe grote auto] (of) hij gekocht heeft

Patronen zoals (6b), waarin een bevragde adjectivale woordgroep deel uitmaakt van een naamwoordgroep, zijn alleen bij een echo-interpretatie toegestaan (en dan ook nog alleen in hoofdzinnen):

- (7) [Een *HOE* grote auto] heeft ie gekocht?

In tegenstelling tot het hedendaagse Nederlands, kunnen in sommige talen dit soort (niet-echo-)bevragingen van adjectivale woordgroepen wel binnen het domein van het zelfstandig naamwoord worden gerealiseerd, bijv. in het Engels:

- (8) How big a car did he buy?

En ook het Middelnederlands kende dit soort patronen. Het ging dan niet over de grootte van auto's, maar bijvoorbeeld over de prijs van een berenhuid, zoals in (9), ontleend aan Stoett (1923:90).

- (9) Hoe rikelic een berehuut hebste verloren (Middelnederlands)
 Hoe kostbaar een berenhuid heb-je verloren

Ondanks de alomane aanwezigheid van het Engels in het internationale taalverkeer van de Nederlandse salesmanager, zal hij het niet in z'n hoofd halen om onder invloed van Engelse taalprodukten zoals (8) constructies zoals (10) te genereren :

- (10) *Hoe groot een auto heb je gekocht?

Het taalsysteem van het Binnen-Nederlands 'weert' een dergelijke inmenging van een Engelse regel. Het Nederlandse taalsysteem zoekt zijn eigen taalstructurele oplossing om

bevraging te realiseren van adjectivale woordgroepen. Dit resulteert dan vaak in uitingen zoals (11), die als substandaard of gemarkeerd worden getypeerd:

(11) [Hoe'n grote auto] heb je gekocht?

Het opmerkelijke aan deze constructie is dat het interrogatieve graadwoord *hoe* gescheiden is van het gradeerbare adjectief door wat een onbepaald lidwoord ('n) lijkt te zijn. Ook nu weer is het interessant om te zien dat dit grammatische patroon gevonden kan worden in volwassen taaltoestanden van sommige varianten van het Nederlands of verwante talen; zie bijvoorbeeld (12) en (13). Het syntactische patroon in (11) valt dus binnen de syntactische mogelijkheden van natuurlijke talen (zoals gespecificeerd door de Universele Grammatica).^{2,3}

(12) Hoe'n grut ein rinnen is dat wol net? (Fries)
Hoe 'n groot eind rennen is dat wel niet
'Hoe ver lopen is dat wel niet?'

(13) Dat kwam er an hoe'n zuinige kok of je 'n haai (Katwijks)
'Dat hing er vanaf hoe'n zuinige kok je had'

We lijken dus te mogen stellen dat als een volwassen taalsysteem een grammaticale regel 'mist' ter uitdrukking van een bepaalde betekenis, die regel niet zomaar geïmporteerd wordt uit een vreemde taal die voorhanden is (bijv. het Engels). Het interne volwassen taalsysteem zoekt de 'oplossing' binnen het eigen systeem (en dat van de Universele Grammatica). Het taalsysteem heeft dus een eigen dynamiek en weerbaarheid. De aanwezigheid van een vreemde taal als het Engels in het algemene taalverkeer leidt niet automatisch tot een verengelsing van de Nederlandse taalstructuur. Om het anders te zeggen: het Binnen-Nederlands lijkt nou niet bepaald direct ten onder te gaan aan invloeden van het Buiten-Engels.

● 6 Lexicale indringers en functionele antilichamen

Als we al Engelse invloeden tegenkomen in het Nederlands, dan zitten die typisch in de woordenschat (het lexicon). Bovendien lijkt de invloed zich dan nog eens te beperken tot de zogenaamde inhoudswoorden, d.w.z. die woorden die een (vrij) specifieke en concrete semantische inhoud hebben en als zodanig de kernbetekenis van de zin dragen. Bijvoorbeeld: nomina, verba en adjectiva. Ontlening lijkt niet (of nauwelijks) van toepassing te zijn op zogenaamde functiewoorden, d.w.z. woorden die een abstracte, 'niet-conceptuele' betekenis uitdrukken (bijv. tijd, modaliteit, definitie, getal, interrogativiteit) en een meer grammatisch-verbindende functie vervullen in de structurering van de zin.

2 Voorbeeld (12) is ontleend aan Hoekema (1996) en voorbeeld (13) aan Overdiep (1937).

3 Een opmerkelijke eigenschap van een constructie zoals *hoe'n grote auto* is de scheiding van het interrogatieve graadwoord en het attributieve adjectief door een onbepaald lidwoord. In de appendix bij dit artikel wordt nader ingegaan op dit interessante syntactische patroon.

Onder deze klasse vallen bijvoorbeeld woordsoorten als lidwoorden, pronomina, voegwoorden en hulpwerkwoorden.

De taalkundige Joseph Emonds maakt in zijn boek *Lexicon and Grammar: The English Syntacticon* een onderscheid tussen twee lexicale componenten: (a) de 'Dictionary' en (b) het 'Syntacticon'. De 'Dictionary' bevat de open grammaticale klassen van woorden, d.w.z. de inhoudswoorden, het 'Syntacticon' de gesloten klassen van woorden, d.w.z. de functiewoorden. Hij merkt verder op dat de 'Dictionary' de lexicale component is die als 'interface' fungeert met wat hij noemt 'non-linguistic memory and culture'. Onder invloed van maatschappelijk-culturele veranderingen is de (binnen-)'Dictionary' van een individuele spreker van het Nederlands dan ook voortdurend in ontwikkeling. Allerlei woorden van uitheemse komaf stromen onze 'Dictionary' binnen. Denk aan: e-mail, computer, file, screen saver. Het is tegelijkertijd een bekend feit dat deze uitheemse woorden vernederlandst worden als ze als input (invoer) worden gebruikt voor het Nederlandse taalsysteem (de binnengrammatica). De taalkundige Gerlach Royen merkte dat ook op in deel IV van zijn *Buigingsverschijnselen in het Nederlands* (1953:8 e.v.). Hij laat bijvoorbeeld zien dat 'Engelse' adjectieven zoals *fair*, *unfair* een Nederlandse verbuiging (-e) krijgen. Aangezien attributieve adjectieven in het Engels geen buigingskenmerk dragen, moet de verbuiging wel van Nederlandse herkomst zijn:

- (14) a een faire strijd
b op unfaire wijze

Gerlach Royen (ibidem, p. 46) merkt over dit soort constructies het volgende op:

Wanneer wij uitheemse adjectieven ontleen, en die ontleningen als adjectieven laten dienst doen, is dat niet in strijd met ons taalsysteem – al wil dit allerminst zeggen, dat die uitheemse woorden dus met beide handen kunnen of moeten worden aangegrepen. Maar dit puristisch vraagstuk stellen we hier niet aan de orde. Soms is men hierbij milder, soms strenger in z'n oordeel.

Een ander voorbeeld van ontlening dat Royen geeft, betreft het gebruik van bepaalde kwantiteit-aanduidende woorden, zoals *plenty* in (15):

- (15) In ieder geval wonen in de Vereenigde Staten nog plenty afstammelingen van de Nederlanders

Het woord *plenty* mag dan ontleend zijn aan het Engels, het syntactische gedrag ervan is helemaal vernederlandst. Extractie van het kwantitatieve *er* (zie 16a) of gespleten topicalisatie (zie 16b) vormen voor mijn Binnen-Nederlands, bijvoorbeeld, geen enkel probleem:

- (16) a Er zijn er_i nog [plenty t_i]
b [Afstammelingen van de Nederlanders] $_i$ zijn er nog [plenty t_i] in de Verenigde Staten.

Concluderend lijken we te mogen stellen dat de infiltratie van het Engels in het (Binnen-) Nederlands voornamelijk beperkt lijkt te zijn tot een deel van het taalsysteem, namelijk het lexicon. En binnen dat lexicon beperkt het zich dan ook nog eens tot wat Emonds de 'Dictionary' noemt, d.w.z. dat deel van het lexicon waarin onze kennis van inhoudswoorden is opgeslagen. De vraag "Hoe is het met de gesteldheid van uw Nederlands?" zou dan ook goed beantwoord kunnen worden met: "Over het algemeen gaat het met mijn grammatisch gestel heel goed" – een totaliteitsantwoord – "alleen die vreemde inhoudswoorden in mijn Lexicon (d.w.z. het dictionary-deel)" – een lokaliteitsantwoord. Hoeveel last eenieder van die vreemde indringers heeft varieert van spreker tot spreker. Sommige sprekers willen ze weren uit het Buiten-Nederlands, andere sprekers (bijv. sommige jongeren of bepaalde zakenlieden) 'kicken' op het gebruik ervan. In ieder geval stelt het Binnen-Nederlands van elk individu zich weerbaar op. De grammatisch-functionele elementen van het Binnen-Nederlands (waaronder flexionele elementen) vormen een belangrijk verdedigingsmiddel tegen deze vreemde lexicale indringers. Deze grammatische elementen van het Binnen-Nederlands treden als een soort talige antilichamen op: door zich te verbinden met het vreemde inhoudswoord, ontstaat een voor het Nederlandse taalsysteem onschadelijke verbinding. Zie bijvoorbeeld het Engelse woord *fair*, dat na verbinding met de Nederlandse adjectivale flexie *-e* een gewoon Nederlands-grammatisch gedrag vertoont.⁴

● 7 Conclusie

Ik begon dit artikel met de vraag: "Hoe leefbaar is het Nederlands?," waarbij 'leefbaarheid' de betekenis heeft van 'levenskracht,' oftewel 'vitaliteit.' Een onderscheid heb ik daarbij gemaakt tussen de vitaliteit van het Buiten-Nederlands en die van het Binnen-Nederlands. Met de vitaliteit, en gekoppeld daaraan: weerbaarheid, van de Nederlandse taal als sociaal-cultureel verschijnsel en communicatiemiddel lijkt het in het algemeen goed gesteld. Ofschoon er in sommige gevallen misschien enige alertheid op zijn plaats is, lijkt de oprichting van taalpolitieke partijen ter bescherming van het Buiten-Nederlands (bijvoorbeeld Leefbaar Nederlands) niet nodig. Ook heb ik aan de hand van enkele voorbeelden de vitaliteit van het Binnen-Nederlands trachten te illustreren. Het 'grammatisch gestel' van een Nederlands sprekend individu is krachtig en weerbaar, en dat in verschillende ontwikkelingsstadia. Vreemde, talige binnendringers bevinden zich voornamelijk in het lexicale domein en dan nog eens slechts in een deel daarvan (Emonds' zogenaamde 'Dictionary'). Deze indringers worden echter 'onschadelijk' gemaakt door het Nederlandse taalsysteem, doordat het functionele systeem in verbinding treedt met deze vreemde inhoudswoorden. Het vitale Binnen-Nederlands treedt hier weerbaar op.

4 Zie Muysken (2002) voor illustraties van de taakverdeling tussen functiewoorden enerzijds en inhoudswoorden anderzijds in verschillende vormen van taalcontact (ontlening, mengtalen).

Appendix

In deze appendix ga ik wat uitgebreider in op het syntactische patroon *hoe'n grote auto*. Een opmerkelijke eigenschap van deze woordgroep is natuurlijk het feit dat het graadwoord en het attributieve adjectief van elkaar gescheiden worden door een onbepaald lidwoord. Helemaal onbekend is dit patroon (graadwoord + onbepaald lidwoord + adjectief + nomen) natuurlijk niet. Zoals de volgende voorbeelden laten zien treffen we het ook aan in het Standaard-Nederlands, bijvoorbeeld bij het graadwoord *zo* en het exclamatieve *wat*.

- (1) a [Zo'n grote auto] heeft hij gekocht.
 b [Wat 'n grote auto] heeft hij gekocht!

In beide gevallen specificceert het graadwoord de graadeigenschap van het bijvoeglijk naamwoord.

De vraag rijst wat ten grondslag ligt aan dit gespleten patroon. Ofschoon een diepgaande en uitgebreide bespreking van deze constructie buiten het bestek van dit artikel valt, wil ik hier enkele opmerkingen maken over een tweetal mogelijke analyses van woordgroepen zoals *hoe'n/zo'n/wat 'n grote auto*. Volgens de eerste analyse wordt het graadwoord uit de attributieve adjectivale woordgroep verwijderd en naar een structurele positie links van het onbepaalde lidwoord 'n verplaatst. Schematisch ziet dat er als volgt uit, waarbij wordt aangenomen dat 'n in de functionele positie D staat (d.w.z. de determinator-positie):

- (2) [_{DP} hoe_i [_D 'n [_{NP} [_{AP} t_i grote] [_{NP} auto]]]]

Er rijzen een aantal bezwaren tegen deze structurele analyse. Ten eerste is extractie uit adjuncten (d.w.z. niet-argumenten) over het algemeen uitgesloten. Ten tweede rijst de vraag waarom extractie van een graadwoord is toegestaan uit attributieve adjectivale woordgroepen maar niet uit predikatieve adjectivale woordgroepen:

- (3) *Hoe_i is jouw auto [t_i groot]?

Op basis van deze bezwaren wijs ik de analyse in (2) af en ga ik over naar de tweede analyse, een analyse die op het eerste gezicht wellicht nog vreemder oogt maar die volgens mij meer in de juiste richting is. Kern van deze analyse is de gedachte dat het onbepaald lidwoord 'n een verbindend element is dat zich bevindt binnen de adjectivale woordgroep. Ruwweg ziet dat er dan als volgt uit:

- (4) [[hoe'n grote] auto]

Het voorkomen van een onbepaald lidwoord in een adjectivale omgeving wekt aanvankelijk bevreemding op. Onbepaalde lidwoorden komen normaliter alleen in combinatie voor met zelfstandige naamwoorden. Maar zelfs in sommige nominale contexten is de aanwezigheid van het onbepaalde lidwoord 'n verrassend te noemen. Neem bijvoorbeeld de volgende nominale constructies:

Hoe leefbaar is het Nederlands?

- (5) a wat voor 'n auto's
b wat 'n auto's
c zo'n auto's (regionaal)
d die eikel van 'n Jan

In deze voorbeelden gaat 'n vooraf aan een meervoudig nomen of aan een eigennaam. Normaal is een dergelijke combinatie uitgesloten, zoals blijkt uit de volgende voorbeelden:

- (6) a * 'n auto's
b * 'n Jan

In Bennis, Corver & Den Dikken (1998) wordt het element 'n in constructies zoals (5) aangeduid als een 'spurious indefinite article.' Het Latijnse adjectief *spurius* (waarschijnlijk afkomstig uit het Etruskisch) staat voor 'vals' en 'onecht' en duidt bij gebruik als zelfstandig naamwoord een onecht kind aan, oftewel een bastaard. In navolging van deze betekenis zal ik het onbepaalde lidwoord 'n aanduiden als een 'bastaardlidwoord,' oftewel een hybride lidwoord.

Dit bastaardlidwoord verenigt eigenschappen in zich zowel van het onbepaalde lidwoord als van een predicatief hoofd. Het is een woord dat vormelijke gelijkenis heeft met het onbepaalde lidwoord 'n maar een ander grammatisch gedrag vertoont. Het congrueert bijvoorbeeld niet noodzakelijk in getal met het erop volgende zelfstandige naamwoord. Bennis, Corver & Den Dikken nemen dan ook aan dat dit 'n niet gespecificeerd is voor de grammatische eigenschap getal en voorkomt als het hoofd (d.w.z. de kern) van een predikatieve woordgroep, d.w.z. een woordgroep waarin een predikatieve relatie bestaat tussen een 'subject' en een predikaat. Een opmerkelijke eigenschap van deze subject-predikaat-relatie binnen de nominale woordgroep betreft dan de woordvolgorde van het predikatieve element en het 'subject', d.w.z. het element waarover geprediceerd wordt: het predikatieve element (*wat, zo, eikel*) gaat vooraf aan het nomen dat de subject-functie heeft, nl. *auto's, Jan*. Ervan uitgaande dat de sequentie 'subject-predikaat' de basisvolgorde van de predikatierelatie is, concluderen Bennis, Corver & Den Dikken dat de syntactische patronen in (5), waarin het predikatieve element voorafgaat aan het subject, afgeleide volgordes zijn. De basisstructuur ziet er uit als in (7a) en de afgeleide structuur als in (7b):

- (7) a $[_{DP} \text{Spec } [_{D'} D [_{XP} [_{NP} \text{auto's}] [_{X'} 'n [\text{wat}]]]]]$
b $[_{DP} \text{wat}_i [_{D'} 'n_j [_{XP} [_{NP} \text{auto's}] [_{X'} t_j t_i]]]]]$

Zoals weergegeven is in (7a), bevat de nominale woordgroep een Small-Clause-achtige woordgroep (XP), waarvan *auto's* het subject is, *wat* de predikatieve constituent en 'n het hoofd van de Small-Clause-structuur. In de afgeleide structuur (7b) staat het bastaardlidwoord (na verplaatsing) in de hoofdpositie van de zogenaamde Determiner Phrase (DP). Het predikatieve element *wat* is verplaatst naar de specificieerder-positie van D, alwaar het een exclamatieve interpretatie krijgt toegekend (Zie Bennis, Corver & Den Dikken 1998 voor details).

Het voorkomen van het bastaardlidwoord 'n lijkt beperkt te zijn tot predikatieve omgevingen binnen de nominale woordgroep, en wel die predikatieve omgevingen waarin predikaatverplaatsing heeft plaatsgehad. Als we nu terugkeren naar de globale structuuranalyse in (4) voor de woordgroep *hoe'n grote auto*, dan kunnen we de structuuranalyse van de constituent *hoe'n grote* nu preciseren: *hoe* is een interrogatief predikaat dat prediceert over de graadeigenschap die geassocieerd is met het gradeerbare adjectief *grote*. Het lidwoord 'n is het zogenaamde bastaardlidwoord. Het adjectief *grote*, tenslotte, is het 'subject', d.w.z. het element waarover geprediceerd wordt. De basisstructuur van de adjectivale woordgroep ziet er dan uit als in (8a), en de afgeleide structuur als in (8b) (zie Corver 1997 voor een uitgebreide bespreking van de categorie DegP (Degree Phrase)):

- (8) a $[_{\text{DegP}} \text{Spec } [_{\text{Deg}'} \text{Deg } [_{\text{XP}} [_{\text{AP}} \text{grote}] [_{\text{X}'} 'n \text{ [hoe]}]]]]]$
 b $[_{\text{DegP}} \text{hoe}_i [_{\text{Deg}'} 'n_j [_{\text{XP}} [_{\text{AP}} \text{grote}] [_{\text{X}'} t_j t_i]]]]]$

De complete structuur van (4) ziet er dan als volgt uit:

- (9) $[_{\text{DP}} \text{D } [_{\text{NP}} [_{\text{DegP}} \text{hoe}_i [_{\text{Deg}'} 'n_j [_{\text{XP}} [_{\text{AP}} \text{grote}] [_{\text{X}'} t_j t_i]]]]] [_{\text{NP}} \text{auto}]]]$

Als het bastaardlidwoord 'n opduikt in adjectivale contexten waarin predikaatverplaatsing heeft plaatsgevonden, dan zou men verwachten dat dit element niet alleen opduikt in attributieve contexten (zoals in (1)-(2)), maar ook in predicatief gebruikte adjectivale structuren. Een buitengewoon interessante maar tot nu toe moeilijk te plaatsen observatie van de taalkundige Overdiep valt hier op zijn plaats. In zijn *Stilistische Grammatica* (1937:600) merkt Overdiep terloops het volgende op over het Katwijkse: "Dit *hoe'n* komt ook als *praed. adj.* voor." Hij geeft het volgende voorbeeld (Overdiep bestempelt het element 'n in (10), dat voorafgaat aan het koppelwerkwoord, als een 'rhythmische negatie'):

- (10) Dat kwam er an hoe'n lang je zaewerd 'n was
 'Het hing er vanaf hoe lang je reis was.'

Volgens de hierboven voorgestelde predikaatverplaatsingsanalyse ziet de afgeleide structuur van de predikatieve constituent *hoe'n lang* er als volgt uit:

- (11) $[_{\text{DegP}} \text{hoe}_i [_{\text{Deg}'} 'n_j [_{\text{XP}} [_{\text{AP}} \text{lang}] [_{\text{X}'} t_j t_i]]]]]$

De aanwezigheid van het bastaardlidwoord in deze predicatief gebruikte adjectivale woordgroep suggereert dat in het Katwijkse zoals beschreven door Overdiep, het bastaardlidwoord 'n z'n lidwoordachtige trekjes verloren heeft: 'n hoeft zich niet eens binnen een zelfstandig-naamwoord-woordgroep te bevinden. Het lijkt zich puur te gedragen als predicatief hoofd en is feitelijk geen lidwoordachtig element meer. In andere variëteiten van het Nederlands blijft de sequentie *hoe'n + adjectief* beperkt tot attributieve omgevingen. Dit kan erop wijzen dat het bastaardlidwoord in die variëteiten het lidwoordachtige karakter nog niet verloren heeft: het vereist nog altijd de nabijheid van een zelfstandig naamwoord. Merk overigens op dat die nabijheid gegarandeerd wordt doordat het bastaardlidwoord vanuit de predikatieve hoofdpositie naar de hoofdpositie van Deg gaat. Daarmee

wordt de eigenschap ‘onbepaaldheid’ feitelijk een eigenschap van de hele DegP. Deze DegP staat structureel in een lokale relatie tot het gemodificeerde nomen. Schematisch:

(12) [_{DP} D [_{NP} [_{DegP} <-def>hoe_i [_{Deg'} <-def> 'n_j <-def> [_{XP} [_{AP} grote] [_{X'} t_j t_i]]]] [_{NP} auto]]]

Het feit dat het kenmerk ‘onbepaaldheid’ via de attributief gebruikte DegP beschikbaar is binnen de nominale woordgroep is wellicht de reden dat de determinator-positie (D) leeg (of misschien zelfs afwezig) kan blijven. Vanuit grammatisch-economische overwegingen (“Vermijd redundantie in de grammatische uitdrukking van de grammatische eigenschap *onbepaaldheid*”) zou het kunnen zijn dat een eigenschap als ‘onbepaaldheid’ niet meervoudig wordt uitgedrukt binnen de nominale woordgroep. Ik moet hier echter meteen aan toevoegen dat er (Germaanse) dialecten zijn waarin die redundante expressie wel is toegestaan. In het dialect van St. Gallen (Oosten van Zwitserland), bijvoorbeeld, komen de volgende gerelateerde patronen voor (Afra Sturm p.c.):

(13) a (en) ganz en guete Wii
       'n nogal 'n goede wijn
       'een nogal goede wijn'
       b (en) sehr en guete Wii
       'n erg 'n goede wijn
       'een erg goede wijn'

Deze voorbeelden zijn bijzonder interessant omdat ze duidelijk laten zien dat het tweede onbepaalde lidwoord *en*, dat tussen het graadwoord en het bijvoeglijke naamwoord in staat, niet het ‘normale’ onbepaalde lidwoord kan zijn. Dat bevindt zich immers (optioneel) in de meest linksperifere positie. Het tweede *en* in de lineaire sekwenties in (13a,b) is het bastaardlidwoord. De structuur die aan een sekwentie als in (13b) kan worden toegerekend is dan die in (14):

(14) [_{DP} (en) [_{NP} [_{DegP} <-def>sehr_i [_{Deg'} <-def> en_j <-def> [_{XP} [_{AP} guete] [_{X'} t_j t_i]]]] [_{NP} Wii]]]

Het bovenstaande is natuurlijk niet meer dan een eerste aanzet tot de doorgronding van constructies van het type *hoe'n grote auto*. De suggestie dat we hier te maken hebben met wat ik een ‘bastaardlidwoord’ heb genoemd, wordt overigens bevestigd door het feit dat voor de meeste *hoe'n*-sprekers het meervoudige patroon *hoe'n grote auto's* eveneens acceptabel is. In deze sequentie wordt het lidwoord ‘n gevolgd door een meervoudig nomen (net zoals in *wat 'n grote auto's!*). Interessant is ook dat veel sprekers een duidelijk contrast voelen tussen (het acceptabele) *hoe'n grote auto's* en de (ongrammaticale) variant **hoe grote auto's*.

• Bibliografie

Appel, R. (2002). Kleine talen – grote belangen. *De Gids* 1.

Bennis, H., N. Corver en M. den Dikken (1998). Predication in nominal phrases. *The journal of comparative Germanic linguistics* 1, 85-117.

- Chomsky, N. (1986).** *Knowledge of language. Its nature, origin and use.* New York: Praeger.
- Corver, N. (1997).** The internal syntax of the Dutch extended adjectival projection. *Natural language and linguistic theory* 15, 289-368.
- Emonds, J.E. (2000).** *Lexicon and grammar: The English syntacticon.* Berlijn/New York: Mouton de Gruyter.
- Hoekema, T. (1996).** *Beknopte Friese vormleer.* Leeuwarden/Ljouwert: Afûk.
- Kampen, J. en F. Wijnen (2000).** Grammaticale ontwikkeling. In: A. Schaerlaekens en S. Gillis (red.). *Kindertaalverwerving: Een handboek voor het Nederlands.* Groningen: Nijhoff, 125-185.
- Muysken, P. (2002).** *Waar is de taalwetenschap?* Rede, Katholieke Universiteit Nijmegen.
- Nortier, J. (2001).** *Murks en straattaal.* Amsterdam: Prometheus.
- Overdiep, G.S. (1937).** *Stilistische grammatica van het moderne Nederlandsch.* Zwolle: Tjeenk Willink.
- Pinker, S. (1994).** *The language instinct.* London: Penguin books.
- Royen, G. (1953).** *Buigingsverschijnselen in het Nederlands.* Deel III/2. N.V. Amsterdam: Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij.
- Sassen, A (1953).** *Het Drents van Ruinen.* Assen: Van Gorcum.
- Schoorlemmer, M. (1998).** Possessors, articles and definiteness. In: A. Alexiadou en C. Wilder (red.), *Possessors, predicates and movement in the determiner phrase.* Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 55-86.
- Stoett, F.A. (1923).** *Middelnederlandsche spraakkunst. Syntaxis.* 3de druk. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff.
- Swaan, A. de (2002).** *Woorden van de wereld. Het mondiale talenstelsel.* Amsterdam: Bert Bakker.

Inspirerend ‘Nederlands’?

Een pleidooi voor doorstroom van kennis over taal

THEO JANSSEN*

Abstract

Secondary teacher training by non-university colleges allegedly fails to turn out teachers who are able to kindle in their students the ambition to be an investigator or a teacher. The issue addressed here is whether universities could be helpful by keeping secondary school teachers abreast of recent research results and by investigating the possibly interesting educational implications of the research reported. It is argued that various recent linguistic doctoral dissertations can serve secondary school teachers well if the central findings are adequately transferred, possibly supplemented by research tailored to educational demands.

● I Vervlakt secundair onderwijs: een (dreigend) tekort aan onderzoekers (en leraren)

KNAW-president Levelt is bezorgd over “het (dreigende) tekort aan onderzoekers in de (exacte) wetenschappen, wiskunde voorop” (*de Volkskrant*, 18/05/2002; *NRC Handelsblad*, 01/06/2002). Hij ziet een verspilling van talent door een vervlakking van het secundair onderwijs verzorgd door niet-universitair opgeleide leraren (*de Volkskrant*, 18/05/2002).¹

‘Het is vaak de middelbare school waar jonge mensen worden gegrepen door een bepaald vak. Daarvoor heb je inspirerende, charismatische leraren nodig. Die heb je in Nederland te weinig en dat komt door de opleidingen.’

‘In Noordrijn-Westfalen bijvoorbeeld, toch zeer vergelijkbaar met Nederland, hebben alle eerstegraads leraren een academische opleiding van zes en half jaar achter de rug. Maar hier hoeven ze geen universitaire studie te hebben gevolgd, hier heb je de lerarenopleiding, hbo van vier, vijf jaar.’

* Vrije Universiteit Amsterdam, Faculteit der letteren, Leerstoelgroep Taalkunde en taalbeheersing van het Nederlands, De Boelelaan 1105, 10821 HV Amsterdam, thajm.janssen@let.vu.nl. Voor waardevolle suggesties bedank ik graag Eva Tol-Verkuyt, ook de redactie en een anonieme beoordelaar van de lezing waarop deze tekst is gebaseerd.

1 Dirk van Dalen presenteert in ‘Red het bèta-onderwijs van de ondergang’ (*NRC Handelsblad*, 15/05/2003), een betoog met vergelijkbare premissen en dezelfde teneur. “Het zou méér dan wenselijk zijn indien de tweedegraads opleiding weer terug komt bij de universiteiten”, dit niet zozeer met het oog op een grotere instroom naar zijn zegen, maar “omdat de maatschappij en het onderwijs behoefte hebben aan gezaghebbende docenten met uitstraling”. En dan te bedenken dat de universiteiten – toen de eerstegraads opleidingen nog overwegend universitair waren – slechts marginaal en met hautaine tegenzin wensten te investeren in vakdidactisch onderwijs, om nog maar te zwijgen van vakdidactisch onderzoek.

Het gevolg is, aldus Levelt, dat er leraren voor de klas staan die niet meer alles van hun vak weten en hun leerlingen niet over de fundamenten daarvan kunnen vertellen. En menige aankomende universitaire student brengt geen wetenschappelijke ambitie mee. Als hij die wél heeft, is leraar worden geen voor de hand liggende keus.

Hoe weet de president van de KNAW dat er aan universitaire opleidingen een (naar verhouding) groter aantal charismatische leraren opgeleid worden dan aan niet-universitaire opleidingen? En hoe weet hij dat universitair opgeleide leraren beter dan hun niet-universitair opgeleide collega's in staat zijn wetenschappelijk ambitieuze studenten af te leveren, die zich bovendien aangetrokken voelen tot het leraarschap? Stel, het is goeddeels of misschien wel geheel juist dat leraren – al dan niet universitair opgeleid – hun leerlingen niet of niet genoeg weten te inspireren, te enthousiasmeren en uit te dagen. Zou dat dan te verbeteren zijn vanuit de universiteit?

● 2 Een taak voor de universitaire neerlandistiek?

Uiteraard is het allereerst zaak dat lerarenopleidingen niet alleen aan universiteiten maar ook aan hbo-instellingen vakinhoudelijk op een zo hoog mogelijk peil staan, maar is een scholing van vier tot vijf jaar voldoende als leraren vervolgens vele jaren voor de klas staan, zo'n veertig jaar lang? Is het dan een taak van de universiteiten om wetenschappelijk contact te onderhouden met hun alumni, ook nog nadat ze als leraar gediplomeerd zijn? Op die vraag vormt postacademiaal onderwijs zeker voor een deel een antwoord. En verder is het vooral aan de leraar zelf om zich via de vakliteratuur op de hoogte te houden van belangrijke ontwikkelingen en toepasselijke bevindingen. Echter, het gegeven dat de neerlandistische vaktijdschriften in de ogen van uitgevers nauwelijks recht van bestaan hebben door het geringe aantal abonnees, wijst er ondubbelzinnig op dat nog maar weinig leraren – ook die met een universitaire opleiding – ertoe komen ontwikkelingen op hun vakgebied bij te houden via primaire wetenschapsliteratuur.

Toch is het aannemelijk dat veel leraren wel degelijk geïnteresseerd zijn in resultaten van neerlandistisch onderzoek, dat zij bereid zijn nieuwe kennis in hun onderwijs te integreren en zelfs dat zij hun leerlingen willen informeren over recente, aansprekende, wetenswaardige bevindingen op hun vakgebied. Ook is het goed voorstelbaar dat leraren – als zij geboeid zijn door een onderzoek – hun interesse en hun eventuele enthousiasme op hun leerlingen zouden willen en kunnen overbrengen. Dat enthousiasme hoeft niet zo aanstekelijk te zijn dat leerlingen elkaar als onderzoekers in spe voor de poorten van de universitaire opleidingen Nederlands komen verdringen. Het zou al heel mooi zijn als doorstroom van nieuwe kennis over het Nederlands vanuit de universiteit leraren zo zou kunnen inspireren dat ze mede daardoor bij hun leerlingen meer belangstelling weten te wekken voor het verschijnsel taal en daarmee ook voor de moedertaal.

Het examenprogramma in het secundair onderwijs biedt nauwelijks ruimte voor reflectie over taal.² Het vak Nederlands moet functioneel communicatieonderwijs zijn. Het

2 Zie voor een indicatie van interessant onderwijsmateriaal over recent taalonderzoek bijvoorbeeld Hendrix (1997) en Hulshof (1999).

moet in dienst staan van andere vakken. Het moet sterk argumentatief zijn. Voorzover er dan nog iets kennisachtigs over taal aan de orde gesteld kan worden, moet het gericht zijn op taalvaardigheid. Over dit eisenpakket kan men treurig, somber en zorgelijk zijn, maar daar zijn andere forums voor.³ Kan er vanuit de universiteit meer gedaan worden om leraren informatie aan te reiken die hen uitnodigt, motiveert en zo mogelijk inspireert om met enige bevoegenheid bij hun leerlingen interesse aan te kweken voor taal, met als resultaat een positieve attitude tegenover het Nederlands?⁴ Hoe leraren informatie vanuit de universiteiten vervolgens gebruiken, in welk kader en bij welk soort lessen, kunnen ze het beste zelf beoordelen in de praktijk van alledag: dat is een onderdeel van hun vak.⁵

Kan de universitaire neerlandistiek leraren van dienst zijn als zij bij hun leerlingen interesse willen wekken in hun moedertaal, bij hen zelfvertrouwen proberen te kweken in het gebruik van het Nederlands en hen daar zo mogelijk ook plezier in willen laten krijgen. Zo ja, hoe dan? Voor alle duidelijkheid, het gaat er hier niet om te bepleiten dat er op het lesrooster van middelbare scholen 'taalkundeonderwijs' komt te staan (hoe interessant dat ook kan zijn voor schooltypen die voorbereiden op wetenschappelijk onderwijs), maar wel dat 'taalonderwijs' meer profijt kan trekken van uitgekristalliseerd taalkundig onderzoek. De leerstof krijgt vast meer kleur en glans als leraren in lessituaties die zich ertoe lenen, hun leerlingen kennis laten maken met opmerkelijke taalverschijnselen en aansprekende socio- en psycholinguïstische kwesties en hen er waar mogelijk over laten reflecteren.⁶

3 Moet het secundair onderwijs taalkundiger worden?

Is er een bevruchtende relatie denkbaar tussen universitair taalonderzoek en taalonderwijs op de middelbare school? Moet dat onderwijs dan taalkundiger worden? Al zou het secundair onderwijs ongetwijfeld sterker op functioneel-linguïstische inzichten gefundeerd kunnen worden, pessimisme over het huidige taalonderwijs qua aanpak en niveau is niet terecht, zoals het voorhanden lesmateriaal laat zien. Wat komt er bijvoorbeeld aan de orde volgens de methode-Kiliaan voor de bovenbouw havo/vwo van Meindersma e.a. (1998a, b)?⁷ Het 350 pagina's tellende *Informatieboek* omvat acht hoofdstukken: *Communicatie, Spreken en luisteren, Lezen, Schrijven, Spelling en interpunctie, Grammatica, Stijl* en als slothoofdstuk *Taal en taalverschijnselen*. Dit doet niet onder voor taalonderwijs van het gymnasium zo'n veertig tot vijftig jaar terug. Integendeel, het is (beter) ingebed in een grote verscheidenheid van communicatieve situaties, het is beter gestructureerd – systematischer en transparanter opgebouwd – en van een aanzienlijk hoger realiteitsgehalte.

Wat me bijvoorbeeld in de methode-Kiliaan aanspreekt, is de doordachte behandeling van wat er allemaal toe doet wanneer mensen taal gebruiken. Opvallend is de systemati-

3 Zie bijvoorbeeld Hendrix (2001) en Hulshof (2002).

4 Braet (1992:193) denkt van wel, al rekent hij er niet op dat "het onderwijs er véél beter van zal worden".

5 Publicaties waarin kennis over taal toegankelijk wordt gemaakt voor de onderwijssituatie, zijn Hulshof & Hendrix (1996), en Hendrix & Hulshof (1999). Zie verder het overzichtsartikel van Hulshof (1999).

6 Zie voor een vergelijkbare opstelling bijvoorbeeld Stevens (1999).

7 De keus voor deze methode is betrekkelijk willekeurig. Zo geeft een andere veelgebruikte methode als die van Jongsma e.a. (1998) een vergelijkbaar breed scala van thematieken te zien. Zie voor een mooie integratie van taalkundige vernieuwingen in het taalonderwijs: Renkema & Daniëls (1998-2000).

sche aandacht voor de verscheidenheid van tekstsoorten⁸ en de ermee verbonden aandacht voor de diversiteit van situaties die relevant zijn voor de productie en receptie van een tekst, in geschreven of gesproken vorm. Terecht, want die aandachtsgebieden beantwoorden aan de belangrijkste vakinhoudelijke doelen die een taaldocent zich kan stellen: leerlingen inzicht geven in de gevarieerde en deels ook genormeerde wijze waarop mensen in alledaagse en bijzondere situaties hun taal op elkaar afstemmen, en leerlingen bekwamen in eigen flexibele taalhantering, passend in de communicatieve situatie die aan de orde is.

3.1 Inzichtverrijkend taalonderwijs

Laten we eens kijken hoe leerlingen volgens de verwerkingsboeken van de methode-Kiliaan aan het schrijven worden gezet. Het gaat ons hier natuurlijk om de communicatieve en in het bijzonder de talige aspecten van de schrijfo opdrachten. Door die opdrachten worden leerlingen vertrouwd gemaakt met drie elementaire tekstbegrippen: schrijfdoel, doelgroep en tekstsoort. Zo moeten ze bij de schrijfdoelen onderscheid leren maken tussen teksten die informatief zijn, persuasief, expressief en diverterend. Het boek voor 4-vwo heeft een opdracht die daar op een voorbeeldige wijze werk van maakt.

De leerlingen moeten drie tekstjes schrijven over een en hetzelfde onderwerp maar vanuit verschillende schrijfdoelen en voor verschillende personen.

- In het eerste tekstje geven ze hun mentor een beeld van hun tijdsbesteding van de afgelopen zaterdag. Het verslagje moet puur informatief zijn.
- In het tweede tekstje vertellen ze hoe ze die zaterdag beleefd hebben: wat beviel hun wel en niet? Het stukje mag een soort dagboek aantekening zijn alleen bestemd voor de schrijver zelf. Het moet expressief van toon zijn.
- Het derde tekstje is een korte brief aan een oudklasgenote die verhuisd is en met wie al een tijdje over allerlei belevenissen gezellig gecorrespondeerd wordt. De brief die over de afgelopen zaterdag geschreven moet worden, heeft een diverterend schrijfdoel. (Een e-mailtje ligt intussen meer voor de hand dan een brief, maar dat is hier bijzaak.)

Waarom spreekt die opdracht me aan als een mooi voorbeeld van spannend, inzichtverrijkend taalonderwijs? Via zo'n opdracht kan een leraar leerlingen leren zien dat de werkelijkheid diverse aspecten vertoont en dat je als taalgebruiker vaak min of meer met de ogen van de ander de werkelijkheid bekijkt, dus via de ogen van degene met wie je communiceert. En dat je dan met die gesprekspartner mogelijk heel anders over de werkelijkheid praat dan met iemand van bijvoorbeeld een oudere generatie, terwijl er intussen niets aan die werkelijkheid is veranderd. Kortom, je stemt je – soms bewust maar veelal onbewust – af op de relevante ander, al bij het interpreteren van de werkelijkheid waarover je het met die ander wilt hebben. Verder, als je het over de werkelijkheid hebt, geef je niet zozeer een beschrijving van de werkelijkheid, maar maak je kenbaar hoe jij de wer-

8 Zie voor het belang van de notie 'tekstgenres' (tekstvariëteiten die door een cultuur als zodanig herkend worden) in relatie tot onder meer tekststructuur, Spooen (2003): "Uit onderzoek naar schoolprestaties blijkt bijvoorbeeld dat de beheersing van de conventies van een genre een belangrijke voorspeller is van schoolsucces (Devitt, 1993)."

kelijkheid ziet of beleeft. En, sterker, met taal creëer je een werkelijkheidsbeeld en de talig gecreëerde werkelijkheid staat zelf ook weer open voor een diversiteit van interpretaties.⁹

Dit zijn enkele belangrijke aandachtspunten die in de drieledige schrijfopdracht te onderscheiden – en te waarderen – zijn.

De leerlingen kunnen al doende ontdekken dat de werkelijkheid van de afgelopen zaterdag hen er niet toe dwingt om er maar op één manier over te rapporteren. Daarbij kan hun duidelijk worden dat er geen een-op-een-relatie is tussen de 'objectief gegeven' werkelijkheid en de enig juiste beschrijving. Het blijkt ertoe te doen waarvoor en met wie je het over de werkelijkheid hebt of wilt hebben. Je interpreteert de werkelijkheid mede vanuit het gezichtspunt van je lezer en je selecteert datgene wat er ook voor hem of haar toe doet. Je probeert een presentatie te geven die beantwoordt aan het doel van de tekst.

En juist in de diverterende brief kunnen de leerlingen gemakkelijk tot het besef komen dat je met taal geen foto van de werkelijkheid maakt, maar een – eigen, persoonlijke – schets: je creëert een beeld van de werkelijkheid en schept zo een nieuwe mentale werkelijkheid. De afgelopen zaterdag was mogelijk helemaal niet zo'n belevenis, maar al schrijvend ontdek je dat er alsnog iets heel vermakelijks van te maken valt: je blijkt met taal een werkelijkheid te kunnen scheppen waarin een ander nog geïnteresseerd kan zijn ook.

3.2 Taal en tekstenmerken

Wat zijn opvallende verschillen in de tekstenmerken van de drie stukjes? Het verslag over de tijdsbesteding mag een dorre opsomming van bezigheden zijn, met zinnen die qua bouw sterk op elkaar lijken, eventueel zelfs met agendazinnen. In het dagboekfragment komt ongetwijfeld maar een zeer beperkte selectie van de activiteiten aan bod: uiteraard de gebeurtenissen die uitnodigen tot reflectie. Wanneer je voor jezelf schrijft, hoeft het referentiekader van de gebeurtenissen maar summier aangeduid te worden: vaak kun je met 'halve' zinnen volstaan.¹⁰ Zorg voor boeiend, meeslepend en afwisselend taalgebruik staat niet voorop, wel de zorg om je gevoelens en gedachten zo treffend mogelijk te verwoorden. Dit kan heel anders liggen in de correspondentie met een vriendin of vriend elders in het land. De eerste zorg hier is de onderwerpskeus. Je selecteert vooral met het oog op wat ook voor de ander interessant is. Verrassende, leuke of lollige bewoordingen zijn nu heel welkom. Kortom, elke tekstsoort vereist een eigen aanpak met bijpassend taalgebruik.

⁹ Vergelijk bijvoorbeeld Janssen (2002).

¹⁰ Elliptische – of in termen van de ANS – onvolledige zinnen (met subtypes als telegram- en agendazinnen) zijn voor het Nederlands nauwelijks onderzocht qua structuur, functie en effect; de ANS (1997:1114) besteedt er één pagina aan. De verhouding tussen 'volledige' en 'onvolledige' zinnen in vier opeenvolgende afleveringen van de rubriek *Hollands dagboek* (*NRC Handelsblad*, 03/05/2003, 10/05/2003, 17/05/2003, 24/05/2003), geschreven door verschillende auteurs (al is een homogeniserende aanpassing door een en dezelfde redacteur niet uitgesloten), is 138 : 23, 113 : 18, 139 : 33 resp. 100 : 19. Het gemiddelde is circa 5,3 : 1 (uiteraard is de verhouding afhankelijk van de wijze waarop de notie 'onvolledige' zin is gedefinieerd). In de vier teksten wordt een 'onvolledige' zin vaak gebruikt om een volgende fase te markeren of om een geserreerd afsluitend oordeel te geven. Een en ander heeft als effect (of versterkt het): de schrijver noteert hier snel even enkele wederwaardigheden en impressies. Het gebruik van 'onvolledige' zinnen – zowel door het feit dat ze toegepast worden als door de wijze waarop – is zo te zien een interessant kenmerk van het dagboekgenre.

3.3 Boordelingscriteria

De tekstjes moeten vervolgens beoordeeld worden. Wat zijn dan bruikbare criteria om te bepalen of ze voldoen aan de eisen? Wat zijn de vereisten eigenlijk? Het is moeilijk vol te houden dat er geen bevredigende criteria mogelijk zijn, hooguit vage indicaties, omdat in beginsel iedere situatie eigen eisen stelt. Immers, we nemen aan dat schrijven iets is dat je kunt leren, uiteraard ook door te leren van je fouten. Maar dan moet er wel iemand zijn die je op je fouten wijst. En dat vereist weer dat die de overtuiging moet hebben dat er gesproken kan worden van een fout of een minder geslaagde opbouw of formulering, en bij voorkeur dat die iemand ook kan uitleggen waarom iets een zwakke plek is en hoe die te verbeteren valt. Verder is het educatief gezien uiteraard van eminent belang dat er deugdelijke criteria zijn om te bepalen hoe geslaagd een tekst is. Kortom, een aantal problematieken die een zorg moeten zijn voor lerarenopleidingen.

4 Steun vanuit universitair taalkundig onderzoek

Kan de universiteit aanstaande leraren voorzien van het benodigde instrumentarium? Kan universitair taalonderzoek behulpzaam zijn bij de realisering van de doelen die de leraar nastreeft met taalonderwijs, of het nu om geschreven of gesproken Nederlands gaat? Voor een realistische beantwoording van de vraag of hier iets aan te doen is en, zo ja, wat en hoe dan, kunnen we nagaan of recent taalonderzoek iets te bieden heeft. Vooraf echter een opmerking voor wie zijn of haar scepsis over de mogelijke inbreng van taalkundig onderzoek zou willen kunnen blijven koesteren. Neem de drie belangrijke tekstbegrippen ‘schrijfdoel’, ‘doelgroep’ en ‘tekstsoort’. Deze noties – niet alleen van belang als uitgangspunt bij het concipiëren van een tekst maar ook als criterium om de kwaliteit van het schrijfresultaat aan af te meten – zijn voortgekomen uit linguïstisch onderzoek, en wel uit het etnomethodologisch georiënteerde werk van Dell Hymes (1964, 1971, 1972). In reactie op de verabsoluteerde aandacht voor de linguïstische competentie toonde hij aan dat de notie ‘communicatieve competentie’ een rijk perspectief kan bieden aan taalonderzoek. Hij onderscheidde een gedifferentieerd, nauw samenhangend complex van factoren die in taalgebeurens een constituerende rol spelen. De noties ‘schrijfdoel’, ‘doelgroep’ en ‘tekstsoort’ gaan terug op kenmerken van taalgebruik waar hij expliciet en met succes aandacht voor vroeg.

Laten we ons concentreren op de factor van het taalgebruik dat past bij de tekstsoort. Is er taalkundig onderzoek dat leraren Nederlands direct of indirect kan helpen om het taalgebruik van hun leerlingen te beoordelen? Mede om te vermijden dat de belerende vinger eerst en vooral opgestoken lijkt te worden tegen anderen, kan ik die vraag vermoedelijk maar het best beantwoorden door na te gaan of de resultaten van enkele taalbeschrijvende proefschriften waar ik de laatste jaren als (eerste of tweede) promotor bij betrokken ben geweest, dienstig hadden kunnen zijn voor de goede zaak.¹¹

¹¹ Zeker niet elk type taalkundig onderzoek leent zich makkelijk tot een vertaalslag voor taalonderwijs. Daarom ga ik hier voorbij aan de door mij begeleide linguïstisch-historiografische dissertaties van Lo van Driel (1988) en Saskia Daalder (2001).

4.1 Partikels

Een interessant vertrekpunt is de dissertatie die Roel Vismans in 1994 geschreven heeft over *nou, toch* en *'ns* in zinnen als *Hou nou toch 'ns op!* en over *maar* en *even* in zinnen als *Kom maar even hier!* Uit zijn onderzoek blijkt dat we die kleine woorden gebruiken om allerlei nuanceringen aan te brengen. Met sommige kunnen we onze uitingen kracht bijzetten, terwijl we met andere een bewering of verzoek juist afzwakken.

Vismans' werk biedt rijke informatie over de betekenis en functie van zulke partikels. Maar lang niet alles is ervan onderzocht. In welke tekstsoorten ze bij uitstek wel en niet optreden, weten we niet precies. Laat staan dat we weten waarom ze er wel of niet in voorkomen. Wat moet een leraar ervan vinden als een leerling er weinig of geen gebruik van maakt bij de weergave van informele dialogen? En wat mag het oordeel zijn als een leerling zich er juist wel heel soepel van bedient?

4.2 Onbepaalde subjecten vooraan in de zin

Begin 1998 promoveerde Corine Schouten op een dissertatie over zinnen die beginnen met een onderwerp in onbepaalde vorm. Het gaat om zinnen als *Een bruine eekhoorn volgde ons via de boomkruinen*. Laten we die zin bekijken in zijn originele context.

Ik herinner me nog goed dat Janny en ik [...] onder de koele, eerbiedwaardige oude bomen van het strandwalbos zwijgend naast elkaar liepen. Een bruine eekhoorn volgde ons via de boomkruinen. Tsjilpend rende hij over de takken.

De zin *Een bruine eekhoorn volgde ons via de boomkruinen* kunnen we hier opvatten als *We zagen een bruine eekhoorn. Hij volgde ons via de boomkruinen*. Dit mag dan een juiste interpretatie zijn, een adequaat alternatief is het zeker niet.

Schouten heeft gedetailleerd onderzocht in welk verband zulke zinnen kunnen voorkomen en wat hun functie is, maar er is geen onderzoek gedaan naar de tekstsoort waarin het type zinnen optreedt, laat staan dat we weten welk effect zo'n zin heeft. De tekstsoort hoeft geen roman te zijn. Er hoeft geen zin aan voorafgegaan te zijn, zoals zij laat zien met de volgende opening van een krantenartikel: *Een Brits soldaat werd zondag in Ulster gedood bij een explosie in een legerpost*. En zo blijkt de zin *Een vrouw staat bij de puinhopen van haar afgebrande huis* in zijn eentje het onderschrift van een krantenfoto te kunnen vormen.

Als een leerling dit type zin adequaat weet toe te passen, zegt dat natuurlijk iets over zijn of haar schrijfvaardigheid. Als leraar wil je dan uiteraard graag weten wat precies. Maar dat is helaas nog niet onderzocht.

4.3 Woordvolgorde en zinsbetekenis

Eind 1998 is Justine Pardoën gepromoveerd op een verwante thematiek. Zij heeft woordvolgorde en zinsbetekenis onderzocht, in nauwe samenhang met zinsintonatie.¹² Van de

12 In feite betreft het een kernpunt in Arie Verhagens promotieonderzoek (1986), begeleid door Dick M. Bakker en mij; het wordt in Pardoëns onderzoek gepreciseerd, verder doordacht en uitgewerkt, met veel aandacht voor oudere taalkundige analyses.

vele volgordevarianten met bijbehorende subtiel verschillende interpretaties die zij behandelt, zal ik hier geen voorbeelden geven. Haar studie van de basisprincipes van woordvolgorde in het Nederlands kan een stevig houvast bieden bij de beoordeling van concrete toepassingen, of ze goed gekozen zijn of juist niet. Bij mijn weten is er nog geen onderzoek gedaan naar de vraag welke problemen leerlingen hebben met woordvolgorde. Die zijn er wel, als ik mag afgaan op het schriftelijke werk dat ik geregeld onder ogen krijg.

4.4 *Geen Nederlander of hij kent deze constructie!*

Begin 1999 heeft Ad Welschen zijn proefschrift verdedigd over een bijzonder type *of*-zinnen, bijvoorbeeld *Geen Nederlander of hij kent deze constructie!* Zijn studie laat ragfijn zien welke relaties er zijn tussen de diverse subtypen. Maar minstens zo relevant voor ons doel is het volgende. Welschen wijst erop dat zulke *of*-zinnen een bijzonder retorisch effect hebben. Immers, het maakt expressief bezien wel iets uit of je zegt:

De leraar had z'n rug nog niet gekeerd of het gedonder begon weer.

dan wel:

Toen de leraar z'n rug nog niet gekeerd had, begon het gedonder weer.

Leerlingen die er blijk van geven aan te voelen dat de ene zin verkieslijker kan zijn dan de andere, verdienen daarvoor de waardering te krijgen die hun toekomt. Dit veronderstelt uiteraard dat de leraar oog heeft voor de expressiviteit van de varianten. Dus moet ook de leraar er een keer op geattendeerd zijn. Dat veronderstelt dan weer dat onderzoek als van Welschen de leraar bereikt.

4.5 *Werkwoordstijden in het Nederlands*

Eind 1999 heeft Ronny Boogaart zijn promotieonderzoek voltooid over werkwoordstijden in het Nederlands en het Engels. Hij heeft zich geconcentreerd op het gebruik van de verleden- en voltooid-tijdsvormen, in het bijzonder hun onderlinge combineerbaarheid. Zijn onderzoek laat tot in de finesses zien hoe gedifferentieerd werkwoordstijden gebruikt kunnen worden in niet-narratieve tekstsoorten. Duidelijk is – zeker op grond van zijn onderzoek – dat de schoolregel ‘Wees consequent in het gebruik van de werkwoordstijden!’ toe is aan serieuze nuancering, die recht doet aan de intuïties van de leraar en de leerling.

4.6 *Taal in besluitvormingsprocessen*

Begin 2001 heeft Marjan Huisman haar proefschrift verdedigd over taalgebruik in besluitvormingsprocessen. Bij drie managementteams heeft zij vergaderingen onderzocht en zich geconcentreerd op de mededelingen die – zoals volbloed vergadelaars maar al te goed weten – tot verrassende besluiten kunnen leiden. Wie het proefschrift leest, kan zich vaak nauwelijks onttrekken aan de spanning tussen de vergadelaars. Het is verrassend om te

zien hoe knap managers in vergaderingen manoeuvreren om te voorkomen dat ze te veel informatie weggeven of te vroeg een standpunt innemen. Je ziet ze subtiel in de weer om te achterhalen wat anderen van hun mogelijke plannen zouden kunnen vinden zonder zich daarbij kwetsbaar te maken. Gezichtsverlies lijden, dat is wat een bestuurder – voor alles, zo kan het lijken – behoedzaam en behendig moet zien te voorkomen.

Bij de communicatie tussen de onderzochte managers gaat het vaak allerminst om open gedachtewisselingen, maar veeleer om tactische verkenningen waarbij erg veel afhangt van het juiste taalgebruik. Op een middelbare school hoeft deze thematiek niet de eerste zorg te zijn, maar voor een docent Nederlands in het hoger beroepsonderwijs is kennis van vergadergedrag en het bijpassende taalgebruik zeker uiterst welkom.

4.7 Taalkundig gefundeerd taalonderwijs, te beginnen aan de lerarenopleiding

Eva Tol-Verkuyl is eind 2001 gepromoveerd op *Fundamenten voor taalbeschouwing. Een synthese van opvattingen over het gebruik van taalkundige kennis in het taalonderwijs*. Strikt genomen is dit proefschrift geen taalbeschrijvende studie; het betreft een onderzoek naar wat toekomstige leraren aan grammaticale inzichten zouden moeten hebben, willen ze hun taak succesvol verrichten. Tol pleit ervoor taalkunde en taalbeheersing nauw met elkaar te verbinden in het taalonderwijs.¹³ Haar benadering, gebaseerd op linguïstische theorieën over taalgebruik en op praktijkgericht taalbeheersingsonderzoek, houdt het volgende in:

- de conceptuele basis van taalgebruik wordt serieus genomen;
- grammaticaonderwijs gaat uit van taalgebruik en niet van het taalsysteem;
- de tekst, gesproken of geschreven, is het uitgangspunt voor de productie en de analyse;
- de productie van uitingen wordt beïnvloed – onder meer wat woordkeuze en volgorde betreft – door de interactie tussen de betrokken taalgebruikers, de situatie en de context.

Hopelijk dagen haar opvattingen leraren en opleiders van leraren uit tot een hernieuwde, diepgaande discussie.¹⁴

4.8 Fictieve interactie in taal

Eind 2002 heeft Esther Pascual haar promotieonderzoek afgesloten over een verschijnsel dat zij fictieve interactie noemt. Op diverse niveaus van taalgebruik komt het voor, onder andere op het niveau van de tekst, de zin, de deelzin, de woordgroep en het woord. Gevallen van het laatste niveau zijn afleidingen als *vergeet-mij-nietje*, *doehetzelver* en samenstellingen als *doe-het-zelfwinkel*, *blijf-van-mijn-lijfhuis*. Het onderstreepte element heeft hier telkens de vorm van een zin die mogelijk oorspronkelijk dienst heeft gedaan in feitelijke interactie, maar die hier geïnterpreteerd moet worden als fictieve interactie. De hier genoemde gevallen zijn geheel geconventionaliseerd en te beschouwen als gelexicaliseerd (De Haas & Trommelen 1993:423).

¹³ Tol-Verkuyl (2001:485) ontwerpt daartoe de contouren van een taalgebruiksgrammatica die “als uitgangspunt kan dienen voor didactische uitwerkingen, in de eerste plaats voor lerarenopleidingen, omdat daarvoor inzicht in de mogelijkheden van de taalgebruiksgrammatica en de verlangde achtergrondkennis een eerste vereiste is.”

¹⁴ Zie Tol-Verkuyl (2001:56-60) voor enkele concrete illustraties van haar opvattingen, en zie Tol-Verkuyl (2002) voor een uitwerking in het bijzonder ten behoeve van leraren.

De vorming van samenstellingen naar het model van *doe-het-zelfwinkel* en *blijf-van-mijn-lijf-huis* voorziet kennelijk in een levende behoefte, want ze zijn niet alleen steeds vaker te horen, ze verschijnen ook steeds vaker in kranten en literair werk. Zie bijvoorbeeld de onderstreepte gevallen hieronder:

Maar Opstelten bleef bij zijn woorden. PvdA'er Cremers woedend: 'Opstelten is de ik-neem-daar-geen-woord-van-terug-meneer. Hij heeft ons de handschoen toegeworpen. [...].'
(*de Volkskrant*, 01/11/2002)

Toen in de jaren zeventig de moet-kunnen-generatie het voor het zeggen kreeg, was dat aanvankelijk geen probleem
(*NRC Handelsblad*, 02/11/2002)

Als echte maffiahelden houden ze hun schouder in de lage ik-ben-niet-bangstand, de mondhoeken verveeld naar beneden.
(*NRC Handelsblad*, 29/01/2003)

Plaats doe-niks-kruis in de agenda (kop in: *de Volkskrant*, 06/05/2003)

Ik beklim het rostrum en krijg een let's rock and roll-gevoel. Showtime.
(*NRC Handelsblad*, 17/05/2003)

Maar de eerste groep bestaat toch vooral uit 'Don't believe the hype-fanaten', en de tweede groep uit lieden die [...]
(*NRC Handelsblad*, 17/05/2003)

een openluchtvoorstelling van Amsterdamse we-hebben-het-helemaal-gemaakt-acteurs die hard op hun uitspraak hadden geoefend.
(Basha Faber, *De jeudzonde*, Amsterdam: Augustus, 2002, 78)

Het verkeer raasde rond met een pak-me-dan-als-je-kan-geestdrift.
(Basha Faber, *De jeudzonde*, Amsterdam: Augustus, 2002, 135)

Ik schiet in de 'aha, ik word herkend'-modus.
(Ronald Giphart, *Gala*, Amsterdam: Uitgeverij Podium, 2002, 46)

Wij hadden een I see ya when I see ya-relatie, Fräser.
(Ronald Giphart, *Gala*, Amsterdam: Uitgeverij Podium, 2002, 82)

Ze maakte nog een paar walgende 'o, o, wat ben jij zielig'-gebaartjes en verdween gil-lend van plezier uit het zicht.
(Ronald Giphart, Ronald Giphart als zichzelf. *Rails*, Juni 2003, 74)

Een Christus-Doe-Het-Zelf-pakket.
(A.F.Th. [van der Heijden], *De Movo tapes. Een carrière als ander*, Amsterdam: Querido, 2003, 191)

De onderstreepte samenstellingen zijn gelegenheidscategorisering. In veel gevallen hebben zulke woorden geen langere bestaansgrond dan één feitelijke context, zodat we ze wegwerp-composita kunnen noemen. Tekenend voor het idee dat zulke categoriseringsvormen ertoe kunnen dienen zo goed mogelijk te karakteriseren wat zich in die-en-die ene concrete situatie voordoet, is het volgende voorbeeld (onderstreept), uit een interview met Heleen van Royen:

Interviewer: *Ja, in je boek komen die regels ook ter sprake, als een soort...*

Van Royen: *"...To Get As Many Men In Your Life-doe-het-zelf boek. [...]"*

(NRC Handelsblad, 10/05/2003)

Uit de zoekende frase *als een soort...* spreekt dat er althans in de ogen van de interviewer geen standaardcategorie beschikbaar is voor wat hier geconceptualiseerd en verwoord moet worden. Opmerkelijk is verder dat er in het laatste voorbeeld net als in enkele eerdere producten Engels voorkomt. Zie ook het volgende leengeval (onderstreept).

Die 'I-wanna-look-like-mom' trend rukt op, constateert *The New York Times* deze zomer in een zes pagina's tellend artikel. *(de Volkskrant, 06/11/2002)*

Er is nog vrijwel geen onderzoek gedaan naar de vorm van deze samenstellingen,¹⁵ laat staan naar hun functie en effect.

Dat samenstellingen als hier signaleerd ook in het taalgebruik van leerlingen opduiken, hoeft niet te verrassen. Hoe gelukkig de leraar er dan mee moet – of wellicht juist mag – zijn, is niet duidelijk. Hoe dan ook, taalgebruikers blijken zich ermee te weren volgens principes van het Nederlands in referentiële 'noodsituaties' waarin geen beroep gedaan kan worden op pas-klare, geheel gevormde conventionele categorieën, maar wel op een soort instantcategorisering.¹⁶

● 5 Kennisaanbod en kennisvraag

Wat blijkt uit het taalkundige promotieonderzoek dat hier kort de revue gepasseerd is? In alle gevallen zouden de uitkomsten van die onderzoeken interessant kunnen zijn voor leraren. Het is echter zeer de vraag of ze doordringen tot de leraren. Besprekingen van zulke studies voor (overwegend universitaire) vakgenoten in wetenschappelijke tijdschriften kunnen daar weinig aan veranderen: die zijn niet toereikend omdat ze – terecht – toegesneden zijn op theoretische en methodologische aspecten.

De genoemde taalbeschrijvende studies lijken allemaal steeds met een dimensie verrijkt te kunnen en moeten worden. Dat is de dimensie van het taalonderwijs. Immers, het secundair onderwijs en het hoger beroepsonderwijs kunnen alleen putten uit onderzoek dat elders wordt verricht. Voor inhoudelijke vernieuwingen zijn de betrokken schooltypen daardoor sterk aangewezen op impulsen uit universitair onderzoek.

¹⁵ Zo nemen De Haas & Trommelen (1993:423) aan dat een 'verbale woordgroep als linkerlid van de samenstelling' de vorm van een imperatiefzin heeft. Dat geldt echter niet voor enkele van de gevallen hier vermeld.

¹⁶ Zie Pascual & Janssen (in voorbereiding).

Er moet daarom een osmose op gang komen tussen universitair gewonnen inzichten en, van de kant van leerkrachten in het havo, vwo en hbo, een verkenning van de informatieve waarde voor niet-universitair onderwijs en een beoordeling op de eventuele toepasbaarheid in dat onderwijs. Werken aan een continue kennisoverdracht – bijvoorbeeld via een speciaal daarvoor bestemd elektronisch tijdschrift of website¹⁷ omdat een papieren versie wel te kostbaar zal zijn en soms ook te traag is – moet voluit universitaire steun en waardering krijgen. Zulk werk kan een uitnodigend en wellicht ook een uitdagend perspectief zijn voor universitaire onderzoekers op de terreinen van taalkunde en taalbeheersing. Een verbeterde toegankelijkheid van nieuwe inzichten kan voor leraren in secundair onderwijs en hoger beroepsonderwijs een stimulans zijn om die te integreren in hun taalonderwijs en wellicht, waar dat mogelijk is, ook in boeiend reflecterend taalkundeonderwijs.

Als neerlandici in universitair en niet-universitair onderwijs hierbij tot samenwerking komen, is het niet uitgesloten dat hun inspanningen een kennisstroom op gang brengen die leraren inspireert en die hen motiveert om leerlingen te laten delen in hun belangstelling voor taal. Als zij hun leerlingen direct of indirect deelgenoot weten te maken van die interesse, dan draagt dat er ongetwijfeld toe bij dat jonge Nederlanders tegenover hun taal een positieve, zelfbewuste houding ontwikkelen. Onderzoekers moeten hun resultaten dan niet alleen via vooraanstaande wetenschappelijke media publiceren, maar ze ook zo toegankelijk mogelijk maken voor de drukbezette¹⁸ leraren in het secundair onderwijs. Bij zo'n gang van zaken kan de president van de KNAW wellicht alsnog en dan proefondervindelijk – het gelijk aan zijn zijde krijgen dat er veel gewonnen is als leraren enthousiast zijn over hun vak.

Kortom, ongeacht de vraag of het de al dan niet charismatische leraren zijn die de universitaire instroom op hun vakgebied bevorderen, is het van belang dat leraren Nederlands optimaal in staat gesteld worden weerbare gebruikers van het Nederlands te creëren wanneer zij leerlingen inzicht trachten te verschaffen in (taal en) taalgebruik en bij hen zelfvertrouwen en liefst ook plezier in het gebruik van de moedertaal proberen aan te kweken, zodat ze met gezonde zelfbewustheid hun taal als vanzelfsprekend koesteren. Taalonderzoekers moeten dan wel in het geweer komen om leraren daarbij van dienst te zijn.¹⁹ Als er tussen leraren en taalonderzoekers een interactie op gang komt waarin beide partijen zicht krijgen op wat er mogelijk is, mag verwacht worden dat leraren van hun kant taalonderzoek uitlokken waaraan in de schoolsituatie behoefte is.

17 Het Meertens Instituut heeft zich bereid verklaard een elektronisch platform op te zetten om informatie over taalkundig onderzoek te melden. Het kan zo worden ingericht dat neerlandici over recente bevindingen kunnen rapporteren en dat collega's in het (secundair en tertiair) onderwijs daarop kunnen reageren. Mogelijk komt er zo een wederzijds bevruchtende uitwisseling van informatie op gang.

18 Blijkens het rapport *Leraar tot (welke prijs)* (1987) zijn eerstegraads leraren Nederlands de zwaarst belaste leerkrachten: zij werken gemiddeld meer uren extra dan andere leraren: "Binnen de AVO-sector is het overwerk van leraren Nederlands significant groter dan dat van de leraren in andere vakken" (1987:38). Dit was al gebleken uit een onderzoek van 1973: "Vooral het vak Nederlands sprong er toen duidelijk uit" (1987:32) als een vak waarvan de leraren "een zwaardere functie [hebben] dan andere leraren". Het is mij niet bekend of er reden is aan te nemen dat er op dat punt intussen iets gewijzigd is.

19 In de woorden van Braet (1992:197): "het gaat simpel om een plicht tot maatschappelijke dienstverlening. De maatschappij stelt onderzoekers financieel in staat onderzoek te doen en mag daarom iets teruggeisen."

Bibliografie

- ANS (1997) = W. Haeseryn, K. Romijn, G. Geerts, J. de Rooij & M.C. van den Toorn.** *Algemene Nederlandse spraakkunst.* Deel 1 en 2. Groningen: Martinus Noordhoff / Deurne: Wolters Plantyn.
- Boogaart, R. (1999).** *Aspect and temporal ordering. A contrastive analysis of Dutch and English.* 's-Gravenhage: Holland Academic Graphics.
- Braet, A. (1992).** Neerlandistiek en moedertaalonderwijs: een nieuw begin? *De nieuwe taalgids* 85, 193-204.
- Daalder, S. (1999).** *H. J. Pos (1898-1955). Studies over zijn filosofie van taal en taalwetenschap met een bibliografie van gepubliceerde commentaren op zijn persoon en werk, Band 1; Bibliografie van gepubliceerde commentaren op persoon en werk van de Nederlandse filosoof H.J. Pos (1898-1955), Band 2.* Diss. VU Amsterdam.
- Devitt, A.J. (1993).** Generalizing about genre: new conceptions of an old concept. *College Composition and Communication* 44, 573-586.
- Driel, L. (1988).** *De zin van de vorm. Roorda's logische analyse en de algemene grammatica.* Amsterdam: VU Uitgeverij.
- Haas, W. de & M. Trommelen (1993).** *Morfologisch handboek van het Nederlands. Een overzicht van de woordvorming.* 's-Gravenhage: SDU Uitgeverij.
- Hendrix, T. (1997).** *Taalkunde getoetst. De validatie van een vakonderdeel taalkunde in het schoolvak Nederlands.* Diss. KUN.
- Hendrix, T. (2001).** Het schoolvak Nederlands inhoudelijk aanvullen. Lezing gehouden op het LVVN-congres 'Zorgen om het schoolvak Nederlands' op 22-23 november 2001. <www.lvv.nl/zorg_voordrachten-hendrix>.
- Hendrix, T. & H. Hulshof (1999).** Op Taalkunde afgestemd. Algemene vaardigheden en vakspecifieke leerstof in het studiehuis: het geval Nederlands. *Levende Talen* 537, 122-128.
- Huisman, M. (2000).** *Besluitvorming in vergaderingen. Organisaties, interactie en taalgebruik.* Utrecht: Landelijke Onderzoeksschool Taalwetenschap (LOT).
- Hulshof, H. (1999).** De Nederlandse kijk op grammatica, taalbeschouwing en taalkunde in het onderwijs. *Nederlands van Nu* 47, 3-12.
- Hulshof, H. (2002).** *Vormen van taalkennis. Over grammatica, taalbeschouwing en taalkundige vorming in het onderwijs Nederlands.* Inaugurele rede. Universiteit Leiden.
- Hulshof, H. & T. Hendrix (1996).** *Kennis over taal en taalverschijnselen. Omgaan met taalkundige onderwerpen in de klas.* Bussum: Coutinho.
- Hymes, D. (1964).** Introduction: toward ethnographies of communication. *American Anthropologist* 66, 12-25. [Excerpt in: P.P. Giglioli (1972). *Language and social context.* Harmondsworth: Penguin, 21-43.]
- Hymes, D. (1971).** Competence and performance in linguistic theory. R. Huxley & E. Ingram (eds.). *Acquisition of language: models and methods.* Londen: Travistock, 3-28.
- Hymes, D. (1972).** Models of the interaction of language and social life. J.J. Gumperz & D. Hymes (eds.). *Directions in sociolinguistics.* New York: Holt Rinehart & Winston, 35-71.
- Janssen, Th. (2002).** Taal, communicatie en achtergrondkennis. In: Th. Janssen (red.). *Taal in gebruik. Een inleiding in de taalwetenschap.* 's-Gravenhage: Sdu Uitgevers / Antwerpen: Standaard Uitgeverij, 11-25.

- Jongsma, H., P. Merkx, J. van de Pol & E. Flier (1998).** *Topniveau. Taalvaardigheid Nederlands voor de tweede fase. Havo/vwo informatieboek*. Zutphen: Uitgeverij Thieme.
- Leraar tot (w)elke prijs. Voorlopig eindverslag van het onderzoek Taak en Organisatie OTO (1987).** Tilburg: IVA, Instituut voor Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek van de Katholieke Universiteit Brabant [OTO-rapport 10].
- Meindersma, Y., K. de Heer, H. van Roozendaal & K. van Velzen (1998a).** *Kiliaan. Methode taalvaardigheid Nederlands voor de tweede fase havo/vwo. Informatieboek*. Zutphen: Uitgeverij Thieme.
- Meindersma, Y., K. de Heer, H. van Roozendaal & K. van Velzen (1998b).** *Kiliaan. Methode taalvaardigheid Nederlands voor de tweede fase havo/vwo. Verwerkingsboeken 4 vwo*. Zutphen: Uitgeverij Thieme.
- Pardoën, J.A. (1998).** *Interpretatiestructuur. Een onderzoek naar de relatie tussen woordvolgorde en zinsbetekenis in het Nederlands*. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU.
- Pascual, E. (2002).** *Imaginary dialogues. Conceptual blending and fictive interaction in criminal courts*. Utrecht: LOT.
- Pascual, E. & Th.A.J.M. Janssen (in voorbereiding).** Fictieve interactie in samenstellingen.
- Renkema, J. & W. Daniëls [F. de Blijzer voor 6 vwo] (1998-2000).** *Taallijnen. Nederlands voor de tweede fase*. 's-Hertogenbosch: Malmberg.
- Schouten, C. (1997).** *Zinsinitiale indefiniëte subjecten in hun context*. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU.
- Spooren, W. (2003).** *Taalbeheersing als interdiscipline*. Inaugurale rede. VU Amsterdam.
- Stevens, M. (1999).** Voorwaarden voor een leerrijk taalbeschuwingsonderwijs. *Nederlands van Nu* 47, 20-26.
- Tol-Verkuyf, E.M. (2001).** *Fundamenten voor taalbeschuwing. Een synthese van opvattingen over het gebruik van taalkundige kennis in het taalonderwijs*. Bussum: Coutinho.
- Tol-Verkuyf, E.M. (2002).** Youp van 't Hek taalkundig bekeken. Een taalkundige motivering voor taalbeschuwingsonderwijs. *Moer* 2002.2, 50-60.
- Verhagen, A. (1986).** *Linguistic theory and the function of word order in Dutch. A study on interpretive aspects of the order of adverbials and noun phrases*. Dordrecht: Foris.
- Vismans, R. (1994).** *Modal particles in Dutch directives: a study in Functional Grammar*. Amsterdam: IFOTT.
- Welschen, A. (1999).** *Duale syntaxis en polaire contractie. Negatief gebonden of-constructies in het Nederlands*. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU.

De Tao van taal, of: de spellingwet van 1995 en het geval besse(n)sap

ANNEKE NEIJT*

Abstract

Wester (1989), basing herself on arguments from orthography, concludes that Dutch has an excellent internal organisation and that the decay of Dutch will not be caused by language internal factors, although external threats such as indifference, presumptuousness and overmanagement might. The present article shows that Wester's points of view are of current interest. External factors such as lack of respect are the most urgent threats for the Dutch language; spelling research that should have been done in advance before the spelling reform of 1995 was implemented has only just started.

1 Inleiding

Het Nederlands is een prachtige taal met weerbaarheidskarakteristieken die je van een solide natuurlijke taal mag verwachten. Aan het Nederlands zelf zal het niet liggen. Het zijn de gebruikers die bepalen of de taal overleeft. Als het Nederlands zijn rol verliest als taal van de overheid, het bedrijfsleven, de kunsten en wetenschappen en als het Engels die taken gaat overnemen, dan zullen ouders kunnen kiezen voor een opvoeding in het Engels. In twee generaties kan het Nederlands dan verdwenen zijn: de eerste generatie kan het Nederlands wel verstaan, maar niet zelf spreken en de volgende generatie zal de taal ook niet meer verstaan.

De overheid kan sturend optreden door het gebruik van het Nederlands in bepaalde situaties te veronderstellen en aantrekkelijk te maken.¹ Een goede spellingregeling, die de gebruiker zonder moeite of gevoel van onzekerheid kan leren toepassen, draagt eveneens bij aan de aantrekkelijkheid van het Nederlands. Maar – wat is een goede spelling? En hoe kan een goede spelling bereikt worden? Jet Wester ging hier vijftien jaar geleden op in met haar essay: 'De Tao van taal, of: Chanel no. 5 en het Geval Nederlands'. Het volgende stuk meet de kwaliteit van de spellingwijziging van 1995 af aan Westers maatstaven: ingrijpen is slechts gelegitimeerd na onderzoek en met respect voor de eigen wil van de taal.

* Afdeling Nederlandse taal en cultuur, KU Nijmegen, Postbus 9103, 6500 HD Nijmegen. E-mail: A.Nejt@let.kun.nl. Graag dank ik Mirjam Ernestus, Iris Roggema, Gerard Verhoeven, Johan Zuidema en de referenten van *Nederlandse Taalkunde* voor hun commentaar op eerdere versies van dit artikel.

1 De argumenten om het Nederlands maar te laten schieten zijn economisch gemotiveerd. Hoe meer talen, hoe meer moeite en geld dat kost aan onderwijs en onderhoud. Daartegenover staan zaken die niet gemakkelijk in geld zijn uit te drukken zoals een band met het verleden en behoud van de Nederlandstalige cultuur.

● 2 Tao of teloorgang

Gaat het Nederlands teloor? Het onderwerp van de essaywedstrijd die de bekende boekenclub ECI in 1988/1989 uitschrijft, prikkelt velen. Maar liefst 215 inzendingen mag de jury beoordelen. Als winnend stuk komt een essay over spelling naar voren. Dat is niet toevallig: de overheid werkte in die jaren aan een spellinghervorming.² Tijd voor een nieuw spellingdebat, zullen ECI en jury gedacht hebben. Of tijd voor wat tegengas bij de plannen van de politici, want in het winnende essay 'De Tao van taal, of: Chanel no. 5 en het Geval Nederlands' relativeert de auteur Jet Wester het onderwerp van de prijsvraag:

“De vaak zo verhitte discussie over de eventuele teloorgang van het Nederlands bestaat al eeuwen, maar wordt voor ieders gevoel ook nog steeds gewoon in het Nederlands gevoerd. Het is als met Chanel no. 5, dat zoals u wellicht weet echt vrij anders ruikt dan dertig jaar geleden (de recepten worden aangepast) maar tegelijkertijd, en niettemin, nog steeds gewoon Chanel no. 5 is.” (o.c.:11)

Het Nederlands mag dan geleidelijk veranderen, het blijft Nederlands. Gevaarlijk wordt het pas als de veranderingen die aan de taalgebruikers worden opgedrongen het wezen van de taal aantasten.³ Wester noemt het wezen van de taal 'de Tao van taal': een interne organisatie die zich voltrekt buiten de wil en het bewustzijn van de taalgebruikers. Uiteraard betreft deze organisatie het hele taalsysteem. Met enige schroom verdedigt Wester haar keus voor de spelling als onderwerp van haar voorbeelden:

“Eerst een bekentenis: de voorbeelden die ik in dit stuk zal gebruiken gaan voornamelijk over *spelling*. Dat is niet zomaar. Niet alleen stelt deze keuze mij in staat me te beperken tot resultaten van eigen onderzoek; interessanter is dat juist de spelling de naam heeft het meest saaie, uitgemolken en door regels gefrustreerde taalonderwerp te zijn, en het lijkt qua onderwerp ook het meest vogelvrije.” (o.c.:12)

Met een Multatuliaanse drift onthult Wester vervolgens delen van het spellingsysteem, die wonderlijk precies geregeld blijken te zijn, zonder dat er ooit een regel voor is *bedacht*. Dit illustreert naar haar mening dat de spelling een interne organisatie kent die weerspiegelt hoe het menselijk brein met taal omgaat.

- 2 In 1988 – het jaar van de wedstrijd – verschijnt het rapport van de Werkgroep ad hoc Spelling, ingesteld door de Nederlandse Taalunie. De bastaardwoorden, de verbindingsletters in samenstellingen, de diakritische tekens en de werkwoordsvormen zouden naar het oordeel van de werkgroep in aanmerking komen voor wijziging, mochten de ministers van de Taalunie besluiten tot een aanpassing van de officiële spelling. De ministers besloten dat de werkwoordspelling onveranderd moest blijven. Voor de andere onderdelen lieten ze zich adviseren door de Spellingcommissie (zie Spellingrapport), maar uiteindelijk is op een aantal belangrijke punten het advies van deze commissie niet opgevolgd.
- 3 Voorbeelden van veranderingen die 'het wezen van de taal aantasten' zijn het maken van een onderscheid tussen *hen* en *hun* in de zeventiende eeuw en het schrijven van naamvallen in de negentiende eeuw. Zie ook Van Ginnekens bemoeienis met de spelling (Neijt 1996).

Bij het trema (vergelijk *geuit* tegenover *geëigend* en *skiën*):

“Wat is dit voor organisme, dit ‘Nederlands’, dat het zonder voorschrift, of liever: tegen de verdrukking van de voorschriften in, zulke wonderlijk intelligente en subtiële dingen doet die niemand bedacht heeft? En wat bent u, tremagebruiker, voor wonder dat u dit alles allang wist zonder het te weten? Waar heeft u dat geleerd? Taalkundigen over de hele wereld zijn naarstig aan het speuren naar een dieper inzicht in dit soort kwesties – en het gaat goed met het onderzoek. De wonderen worden groter en groter.” (p. 17)

Bij de *ch* (vergelijk *chaos* tegenover *chic* zoals *cabine* tegenover *cirkel*):

“En het systeem tekent zich af. De *ch* als teken voor zowel ‘G’ als ‘sj’ is te begrijpen wanneer we aannemen dat *h* een zogenaamd ‘transparant element’ is in taalkundige zin. Dat wil zeggen, de letter *c* ‘kijkt door de *h* één’ om zijn klankwaarde te bepalen aan de rechter buur [...]. En ook hier komen we op een punt waarop uw taalkundige, haar analyse voorbij, het haar door de war, het liefst zou uitroepen: ‘Kijk nou, kijk nou! Dit verzin ik niet, dat heeft niemand zelfs ooit verzonnen. Dat doet die taal helemaal zelf!’” (p. 27-28)

Bij de onderliggende vormen (*hond* schrijven ook al zeggen we *hont*):

“Voor zover de spelling afwijkt van het fonetische ‘spellen zoals je ‘t zegt’ codeert die spelling een heel precieze *mentale representatie* van taal, namelijk de onderliggende vorm zoals die in de modernste theoretische taalkunde (om heel andere, theoretische redenen) aangenomen wordt. Dit nu is de wonderlijke sleutel tot de abstractheid van veel menselijke spellingsystemen en het leukste onderzoek kan beginnen!” (p. 42)

Zelfs de roep om een eenvoudiger spelling zou voort kunnen komen uit de interne ontwikkeling van de spelling zelf:

“wie zal zeggen dat het, in een veel grootser verband *niet het spelling-organisme zelf is* dat richting fonetisch wil? En dat de groeiende *consensus* ‘dat het allemaal simpeler kan’ niet *de manier is* waarop zo’n ‘taal-interne wens’ *geëffectueerd* wordt? Dus ongeacht hoe gebrekkig die wens ‘in de maatschappij’ gebracht wordt?” (p. 51)

● 3 Geen discussie en geen fouten, dan ook geen tekorten

Spelling kan zich buiten het bewustzijn om goed organiseren, stelt Wester. Als de bedachte regels in tegenspraak zijn met de onbewuste, interne organisatie dan zal dat duidelijk worden door hardnekkige spellingfouten en voortdurend opspelende discussies. Vaak is de feitelijke discussie overigens misplaatst, omdat de kern van de fouten, het conflict tussen de gesproken en geschreven taal, niet precies aangeduid wordt. De geschiedenis lijkt Wester gelijk te geven. Enkele voorbeelden: bij een uitspraak waarin geen naamvallen voorkomen, is het niet goed om een spelling te hanteren waarin wel naamvallen geschreven moeten worden. Pas toen de naamvallen (na Kolllewijns niet aflatende strijd) afgeschaft waren, is het rumoer over *der* en *eenen* verstomd. De dubbelspelling van de bas-taardwoorden in de regeling 1954 was hinderlijk. Dat de een *praktijk* schreef en de ander

practijk deed sommigen vermoeden dat het om verschillende woorden ging (de dagelijkse *praktijk* tegenover de *practijk* van notaris en dokter). Over opheffen van de dubbelspelling hoor je niemand meer; het is aanvaardbaar dat er in de standaardspelling een enkele vorm gekozen wordt. De regeling uit 1954 die *chiquer* als verbogen vorm van *chic*, of *stukadoor* naast *stuc* voorschrijft roept wel weer vragen op, omdat overeenkomstige woorddelen volgens de Tao van taal beter een constante spelling kunnen hebben.⁴

De Nederlandse werkwoordspelling is de bron van de meest hardnekkige fouten bij volwassen taalgebruikers. Toch zijn de regels prachtig consistent. Als je *nadenkt* kun je ze foutloos toepassen, maar Tao gaat juist niet over inspanning en nadenken.⁵ De hoop leeft bij sommigen dat verbeterd onderwijs uitkomst zal brengen (Assink 1981 en 1983, Van de Velde 1956, Zuidema 1988 en Van Diepen en Bosman 1999), al is inmiddels duidelijk dat het systeem problemen geeft voor alle taalgebruikers ongeacht het niveau van hun opleiding (Verhoeven 1985, Sandra, Frisson en Daems 1999, Ernestus en Baayen 2001 en te verschijnen, Frisson en Sandra 2002). Hier doet het spellingsysteem een onmogelijk beroep op de menselijke vermogens. Het is daarom opmerkelijk dat de huidige werkwoordspelling door de overheid in stand gehouden wordt.

Waar discussie ontbreekt en foutloos geschreven wordt, lijken regel en interne organisatie samen te vallen. Denk aan de inheemse woorden zoals *roos*, *vis*, *boom* en *pim* of aan de verandering in 1995 van *vulcanisatie* en *vulcaniseren* in vormen met een *k* vanwege *vulkaan*: niemand die erover klaagt.

● 4 Heersen over de wil van de taal

Taoïsten geloven dat alle dingen hun eigen tijd en loop hebben en dat politici zich terughoudend moeten opstellen. Dat wil niet zeggen dat bemoeienis met die dingen uitgesloten is. Integendeel: in een taoïstisch systeem hebben leiders de verantwoordelijkheid over de loop der dingen, én zijn zij zelf deel van het systeem. Een delicaat evenwicht dus van mogelijk tegenstrijdige krachten. Dit is precies de reden, zegt Wester, waarom de ‘eigen wil van de spelling’ niet op alle fronten prevaleert. De spelling vertoont de sporen van eerdere bemoeienissen van verantwoordelijken, die allen handelden vanuit hun eigen smaak en overtuiging. Wij schrijven *manen* en *uren* omdat Siegenbeek (1804) daarvoor een voorkeur had. Had Vondel (1654), Moonen (1706) of Sewel (1708) het voor het zeggen gehad,

- 4 Het zweverige begrip Tao van taal is in feite het onderwerp van onderzoek waarvoor Cohen en Kraak (1972) aandacht vragen. Bij *chic*, *chiquer*, *chicst* gaat het om het conflict tussen het fonologische en het morfologische principe. Met name door middel van experimenteel onderzoek moet aan het licht komen wat de verhouding tussen beide principes voor het Nederlands zou moeten zijn. Te Winkel beperkt het morfologische principe met de zinsnede “zooveel de uitspraak toelaat” (1863:12), maar wat dat dan precies inhoudt, is nog de vraag. We hadden *bijdehand* - *bijdehante* ook als *bijdehant* - *bijdehante* kunnen schrijven. Of *bijdehand* - *bijdehandte*. Wat is het beste? Alleen het zuiver morfologisch geschreven *bijdehande* is door Te Winkel uitgesloten omdat die vorm een onbedoelde uitspraak suggereert.
- 5 De interne organisatie voltrekt zich buiten de wil en het bewustzijn van de taalgebruiker, wat niet wil zeggen dat over de interne organisatie niet zou mogen of moeten worden nagedacht. Taalkundig onderzoek (vanzelfsprekend bewust) is onderzoek dat vooral beoogt om de onbewuste kanten van gesproken en geschreven taal te verklaren.

dan was het *maanen* en *uuren* geworden (zie Moller (1908) voor een toelichting op Vondels spelling). Dat was wellicht ook zo geweest als de politici aan het begin van de Bataafsche Republiek de spelling niet hadden willen beregelen. Immers *maanen* en *uuren* is tevens een constante schrijfwijze van de betekenisvolle delen van woorden. Dat is voor de lezer voordelig (zie Van Heuven en Birkenhäger 1983). In dit geval heeft de invloed van de verantwoordelijken gewonnen van wat de ‘eigen wil’ van het spellingsysteem genoemd zou kunnen worden, een ‘eigen wil’ die meetbaar is in leesexperimenten.

Verantwoordelijk voor de spelling in vroeger tijden waren de leraren, de invloedrijke schrijvers en de taalkundigen. Die laatsten hebben zich in de allervroegste tijden bij het ontwerpen van een spelling voor het Nederlands laten beïnvloeden door het Latijn, de voorbeeldtaal voor de beschrijving van het Nederlands en de bron van de verenkelingsregel die *manen* maakt van *maanen*. Ze hebben zich laten beïnvloeden door de etymologie in de tijd dat de taalwetenschappers de verwantschappen en ontwikkelingen van talen probeerden te achterhalen. Sommigen laten zich aan het einde van de twintigste eeuw beïnvloeden door Chomskyaanse regels en onderliggende vormen. Westers betoog is daar een voorbeeld van.

Toen het Nederlands bestuurstaal werd, rond 1800, hebben de regeringen de verantwoordelijkheid gekregen voor de ontwikkeling van een standaardspelling. Het ging om die variant van de spelling die de overheid zou gaan gebruiken en die in het onderwijs een belangrijke rol zou gaan spelen. Vanaf die tijd namen ook ministers deel aan het spellingdebat.

Politici brengen hun eigen overtuiging mee. Schrijven ze zelf liever volgens De Vries en Te Winkel of volgens Kollewijn? Hechten ze geloof aan de betogen van taalkundigen (meestal vóór wijziging of vóór afschaffing van een standaardspelling) of aan de betogen van letterkundigen (meestal tegen wijziging). Willen ze een uitspraak zoals door de spelling wordt afgedwongen (met de meervoudsuitgang *-en* volledig uitgesproken bijvoorbeeld) of zijn ze ervan overtuigd dat spelling slechts een benadering is van de uitspraak? Willen ze meer of minder tijd aan spelling besteden in het onderwijs? Hebben ze de overtuiging dat het systeem voor iedereen leerbaar moet zijn of slechts voor de schrijvende elite?

Dit ingewikkelde samenspel van factoren leidt al dan niet tot een spellingwijziging. Politici en taalkundigen moeten op het terrein van het veranderen van de spelling terughoudend zijn, maar ook leiding geven en open staan voor de spellingproblemen van de taalgebruiker. Wanneer eenmaal besloten is dat het spellingsysteem op een bepaald punt verbetering behoeft, dan moet het voorgestelde alternatief zorgvuldig vergeleken worden met de bestaande regels. Is de nieuwe spelling niet alleen anders, maar ook beter? Slechts dan is ingrijpen gelegitimeerd. Hoe staat dat eigenlijk met de spellingwijzigingen van 1995?

● 5 Tao van besse(n)sap

De ontvangst van de spelling van 1995 is ambivalent. Heimwee naar het trema van de *zeeënd* lijkt er niet te zijn: er is nauwelijks ophef gemaakt van het veranderde gebruik van diakritische tekens. Dat wijst erop dat deze verandering een verbetering is. De discussie

over de spelling van de bastaardwoorden daarentegen bestaat nog steeds. Het gebrek aan systeem maakt dat sommigen hardnekkig *electriciteit* schrijven in plaats van het voorgeschreven *elektriciteit* en *gynecoloog* in plaats van *gynaecoloog*.

De laatste jaren is het meest besproken onderwerp van de spelling de kwestie van de schrijfwijze van de tussenklank sjwa: met of zonder *n*. Ogenscheinlijk een eenvoudige keuze uit twee mogelijkheden, want het verschil tussen *bessesap* en *bessensap* stelt niet veel voor. De keuze voor 'n' heeft echter veel weerstand opgeroepen. Natuurlijk komt deze consternatie deels voort uit het grote aantal frequente woorden dat veranderde (*pannenkoek*), de vele uitzonderingen (waarbij de fauna-florawoorden veel verbazing oproepen⁶) en de lastig geformuleerde regels van het Groene Boekje. Maar ook als het onderwijs erin slaagt de spelling van de tussen-*n* via een didactische omweg aan te leren, blijft er mogelijk onbehagen over de regeling bestaan.

Een andere, regelmatig gehoorde overweging tegen de keuze 'met *n*' is dat de tussen-*n* in de spreektaal vrijwel niet wordt uitgesproken. Het belangrijkste principe van de Nederlandse spelling (De Vries en Te Winkel 1863) is de 'regel der beschaafde uitspraak' die luidt "Stel in uw schrift de beschaafde uitspraak voor; d.i. geef door letterteekens al de bestanddeelen op, die in een woord gehoord worden, wanneer het door beschaafde lieden zuiver uitgesproken wordt". Ook beschaafde lieden spreken van 'bessesap' en meestal niet van 'bessensap'.

Nieuw onderzoek (dat natuurlijk *vooraf* had moeten plaatsvinden) wijst uit dat er enige frictie is tussen het wezen van de taal en de regels voor het schrijven van de tussenklank. Sinds de spellingwijziging is er, vanuit nieuwsgierigheid naar de effecten van de wijziging en vanuit bezorgdheid over de invloed ervan op het taalgedrag, onderzoek gedaan naar de tussenletters (Schreuder e.a. 1996). In een experimentele setting blijkt dat een *n* meer of minder er voor de oppervlakkige herkenning niet zo veel toe doet: of er nu *bessesap* gelezen moet worden, of *bessensap*, dat maakt niet uit. Wanneer proefpersonen echter moeten bepalen of de samenstelling een enkelvoud of een meervoud is (*bessensap* of *bessensappen*), dan heeft toevoeging van een tussen-*n* een vertragende werking. Het blijkt dat getalherkenning meer tijd kost wanneer de tussenklank sjwa met de letters *en* geschreven wordt. Dit lijkt op het eerste gezicht verwonderlijk aangezien het er voor de uitvoering van de taak helemaal niet toe doet wat zich midden in het woord afspeelt; de proefpersonen hoeven immers slechts naar de vorm van het laatste woord te kijken om te bepalen of de samenstelling een meervoud is. Hier blijkt dus de homografie van tussenklank en meervoudsuitgang van invloed op de efficiëntie van het taalgedrag.

Opmerkelijker is een ander experiment, waarin taalgebruikers hun oordeel moesten geven over het getal van het eerste lid van een samenstelling op een schaal van 1 (heel enkelvoudig) tot 7 (heel meervoudig). Woorden zoals *mierenhoop* scoren hoog, want er zitten veel mieren in een mierenhoop, *duiventil* zit wat lager, maar nog steeds aan de meervoudige kant, terwijl *hondenhok* meer richting 1 gaat omdat er meestal niet meer dan één hond per huishouden aanwezig is. Bij deze test bleek dat proefpersonen destijds (in 1996) gevoelig waren voor het voorkomen van een *n* in de samenstellingen. Wanneer die *n*

6 Deze groep uitzonderingen is door de ministers van de Nederlandse Taalunie in een zwak gemotiveerde regel gevat: de tussenklank bij samenstellingen met als eerste deel een diernaam en als tweede deel een plantkundige aanduiding wordt niet als *en* maar als *e* geschreven, type *paardebloem*.

wordt toegevoegd, is het oordeel significant hoger (meer dan 1 punt op die zevenpuntschaal) dan wanneer die *n* er niet staat. Dit toont aan dat een spellingwijziging een conceptuele wijziging kan veroorzaken: een verschuiving in de meervoudsoordelen. Of dit een effect is van de oude spellingsystematiek moet toekomstig onderzoek uitwijzen.

Voor veel volleerde taalgebruikers bleek de gewijzigde spelling van de tussenklanken te botsen met hun taalgevoel, hun intuïties over enkelvoud en meervoud. Dat is opmerkelijk, omdat er altijd al vormen hebben bestaan die “niet kloppen” met hun betekenis. Bij *oogarts* denkt iedereen aan een dokter voor je ogen, terwijl er een enkelvoud staat. Bij *vrouwenportret* denkt iedereen in eerste instantie aan het portret van één vrouw, terwijl er een meervoud staat. Deze woorden illustreren dat de vorm er niet zo veel toe doet. Voor de betekenis van de samenstelling maakt het niet uit of er een meervoudsvorm staat of niet. Het is daarom denkbaar dat de nieuwe vormen alleen hinderlijk zijn voor wie met de oude regels is opgevoed en er aan gewend is om zich af te vragen of het om een enkelvoud of meervoud gaat.

Over de regels voor het kiezen van tussenklanken in gesproken taal is inmiddels meer bekend. Het blijkt dat analogie, voorbeeldwerking, invloed heeft (Krott 2001). Omdat samenstellingen met als eerste deel *kreeft-* meestal een sjwa als tussenklank hebben, krijgen nieuwe samenstellingen met *kreeft-* meestal ook een tussenklank. En omgekeerd: omdat samenstellingen met *walvis-* meestal geen sjwa als tussenklank hebben, krijgen nieuwe samenstellingen met *walvis-* ook geen tussenklank. Het is op grond van analogie voorspelbaar dat proefpersonen vaker *kreeftenworst* kiezen dan *kreeftworst*, en vaker *walvisworst* dan *walvissenworst*.

Naast analogie bepalen ook ritme en meervoud de vorm van de samenstelling (Neijt, Krebbers en Fikkert 2002). In een mondeling experiment moesten taalgebruikers nieuwe samenstellingen vormen op basis van woorden die aangeboden werden als plaatjes. Bijvoorbeeld: een plaatje van een konijn met een vacht vol bloemen leidt tot de samenstelling *bloem(en)konijn*. Voor het ritme is een sjwa niet nodig, voor het meervoud wel. Het blijkt dat meervoud (is *bananenballon* een ballon met bananen erop getekend of is het een ballon in de vorm van een banaan) meer invloed heeft op de productie van de tussenklank sjwa, maar ook ritme bleek een significante factor. Meer sjwa's in een samenstelling die gemaakt was van *ballon+boom* dan van *aardbei+boom*. Uit het experiment bleek een grotere voorkeur voor de tussenklanken dan verwacht kon worden op basis van de bestaande woordenschat.

Het onderzoek naar tussenklanken en tussenletters, allemaal verricht nadat de spelling gewijzigd is, wijst uit dat aan de ogenschijnlijk simpele keuze tussen twee voorschriften “wel *n*” of “geen *n*” een derde variant zou kunnen worden toegevoegd: schrijf *e* wanneer de tussenklank bedoeld is voor het ritme en schrijf *en* wanneer een meervoud bedoeld is. Dan echter zou er in de spelling een onderscheid gemaakt worden dat er in de gesproken taal niet is, en waaraan de taalgebruiker helemaal geen behoefte heeft. Wanneer de lezer eenmaal de woorden van een samenstelling herkent heeft, kan die lezer ook wel bepalen (onbewust natuurlijk) of de tussenletters er vooral staan omdat een meervoud bedoeld is of omdat een klemtoonbotsing voorkomen moet worden.

6 Vaste woordbeelden voor het gemak

Het is lastig om een spellingvoorschrift te maken voor iets wat in verandering is. De *Algemene Nederlandse Spraakkunst* omschrijft de huidige situatie met de tussenklanken als volgt: “De tussenklanken waren oorspronkelijk meervoudsuitgangen, genitiefuitgangen, woorduitgangen of alleen overgangsklanken voor een gemakkelijker uitspraak” (Haeseryn et al. 1997:683). Alleen de functies meervoudsuitgang en overgangsklank lijken op dit moment in gebruik, terwijl de taalgebruiker nog wel te maken heeft met de sporen van oude taalvarianten. Is het dan in dit geval misschien beter om niets te regelen? Moeten de politici (en hun taalkundige adviseurs) de eigen gang der dingen op zijn beloop laten? Of zijn er wel degelijk argumenten om - taoïstisch terughoudend - leiding te geven?

Booij (1996:123) brengt het volgende argument in tegen een dwingend voorschrift: “Zowel *bessesap* als *bessensap* is een welgevormde samenstelling van het Nederlands: we hebben de allomorf *besse*, en een meervoudsvorm is in deze samenstelling semantisch niet misplaatst vanwege het woord *sap*. Er is dus geen enkel probleem, zolang we maar niet willen dat er een instantie is die in alle gevallen een keuze voorschrijft.”⁷ Voor woorden zoals *kerkeraad* en *kerkenraad* zou de taalgebruiker volgens Booij echter zorgvuldig moeten kiezen, afhankelijk van de betekenis van het woord: de *kerkeraad* zorgt voor een bepaalde kerk, de *kerkenraad* betekent ‘raad der kerken’. Volledige vrijheid is er in Booij’s voorstel dus niet.⁸

Jansen (1991) oppert daarentegen wel volstrekte vrijheid. Want waarom variatie in uitspraak en niet in spelling? Deze optie gaat uit van de veronderstelling dat de twee uitingsvormen van taal (de gesproken en de geschreven variant) gelijkwaardig zijn. Dat is niet zo. Geschreven taal is een wezenlijk andere uitingsvorm, die in het algemeen beperkter is in zijn uitdrukkingsvermogen dan de gesproken vorm. Omdat het niet zo eenvoudig is om een misverstand recht te zetten bij schriftelijk taalverkeer, zijn er strengere regels voor het gebruik van de letters.

De spelling mag niet moeilijker zijn dan nodig is. Bij een spellingafspraken waarin de schrijver zelf bepaalt of er wel of niet een *n* moet staan, moet de schrijver een verstandige keuze maken: *kameledrijver* of *kamelendrijver*, *hereleed* of *herenleed*. Van De Vries en Te Winkel (*Woordenlijst*, derde druk, 1881, par. 63) mocht het: “De woorden, wier eerste lid s t e l l i g nu eens op een enkel- dan op een meervoud ziet, hebben twee vormen, den eenen zonder, den anderen met de *n*, naar gelang der omstandigheden; b. v. *ossevleesch* en *ossenvleesch*, *gemzeleder* en *gemzenleder*, *paardestal* en *paardenstal*.” Maar de regeling beviel niet. In de laatste druk van De Vries en Te Winkel (*Woordenlijst*, 1914) is een kleine reparatie aangebracht: “In twijfelachtige gevallen kiest men dien vorm, die het meest te pas komt; b. v. *ossevleesch*, maar *paardenstal*.” Voorkeur voor een vast woordbeeld dus. In 1954

7 Booij pleit hier voor een spelling die gegevens uit oudere stadia bewaart, want het allomorf *besse* bestaat nu niet meer. Stamallomorfie is er nog slechts in versteende uitdrukkingen zoals *vrouwe Justitia* en *mijne heren*. Het aantal nomina dat op dit moment nog twee stamvormen kent, zoals *uitgaaf* – *uitgave*, *giraf* – *giraffe* is heel gering.

8 De vorm *kerkenraad* staat niet in het oude Groene Boekje en het gebruik van deze vorm in de betekenis ‘raad der kerken’ ken ik niet. Ook andere voorbeelden uit de praktijk, zoals bijvoorbeeld een *hondenfokker* die het onderscheid wil aanbrengen tussen hokken voor een enkele hond (*hondehok*) en meer honden (*hondenhok*), zijn mij niet bekend. Algemeen gangbaar is zulk gebruik niet geworden in de tijd dat deze variatie was toegestaan in de spelling.

is een andere regeling uitgetoet, die uitging van een noodzakelijk meervoud. Alle pogingen zijn mislukt, omdat het irrelevant is of het om een meervoud of enkelvoud gaat (zie Mattens 1970). Of mensen een enkel huis hebben of meer huizen, ze kunnen in beide gevallen aangeduid worden als *huiseigenaren* of *huizenbezitters*. Schrijvers hebben geen behoefte aan differentiatie tussen *huizenbezitters* en *huizebezitters*, in de uitspraak is die differentiatie er ook niet, en lezers herkennen de samenstelling toch wel, met of zonder *n*.

Er zijn wel voorbeelden waarin een subtiel spellingonderscheid een belangrijk betekenisonderscheid aanbrengt. Vergelijk los of aaneenschrijven van *klein kind* en *kleinkind* of van *oude mannenhuis* en *oudemannenhuis*. De taalgebruiker bedoelt dan ofwel het een ofwel het ander. Zulke voorbeelden illustreren dat het spellingsysteem zo nodig onderscheid aanbrengt, onder meer daar waar de spreektaal dat doet door middel van klemtoon: *klein KIND* versus *KLEINkind*.

Standaardisatie van de spelling is efficiënt (Bosman en Van Hell 2002). Dat is waarschijnlijk de reden waarom de meeste taalgebruikers desgevraagd voorkeur hebben voor een constante schrijfwijze. Stellingen zoals “wanneer bepaalde woorden in de krant telkens anders geschreven worden, dan is dat hinderlijk” en “ieder woord dient volgens één officiële spelling geschreven te worden” krijgen veel bijval, terwijl een stelling zoals “dat een woord op verschillende manieren geschreven kan worden, is een verrijking van de taal” op weinig waardering kan rekenen (Heyne en Hofmans 1988:181-2). Vrijheid in het schrijven van *e* of *en* lijkt geen verbetering.

Liever *e* dan *en*? Pas wanneer er onderzoek is gedaan dat uitwijst dat het beter is (voor de lezer en voor de schrijver) om een *e* te schrijven, zou een spellingwijziging kunnen worden overwogen. Voorlopig zijn er goede argumenten voor het schrijven van *en*, net als in de tijd dat een spellingwijziging werd voorbereid. Zie bijvoorbeeld Klein (1989:31), die concludeert dat er voor het schrijven van *e* eigenlijk alleen wat te zeggen zou zijn, als men ook het meervoud als *e* zou gaan spellen. De spellingcommissie Geerts heeft zich daardoor laten overtuigen, en heeft laten meewegen dat een wijziging richting *en* minder samenstellingen verandert dan een wijziging richting *e*. Zie het *Spellingrapport* 1994:76.

● 7 Onderzoek voor ingrijpen

Wester verzucht aan het einde van haar betoog – en wij zuchten mee na het verhaal over de sjwa: “Wat ik ook besef en dat mag een *moraal* zijn van mijn verhandeling, is dat we over de taal-interne intelligentie van spelling nog zo ontzettend weinig *weten*.” (p. 51) Ze richt zich dan tot de overheid met de volgende woorden:

- “Overheid, wanneer u zich op het terrein van de spellingpolitiek wilt begeven:
- zorg bij alles wat u doet om in elk geval achter de feiten aan te lopen. Regeren is absoluut niet altijd vooruitzien. [...]
  - geef opdracht tot het vervaardigen van een *standaardwerk*, laten we zeggen een *ANS* over de spelling en haar relaties tot taal en taalkunde. Geef de opdracht dat dit een *verkoopbaar, spannend boek* moet worden, van het niveau van laten we zeggen de wetenschapsbijvoegsels van de landelijke dagbladen, met niet-kinderachtige uitschieters richting taaltheorie [...]

- Geef daarnaast opdracht tot een uitgebreide vergelijkende studie en literatuurstudie naar leermethoden en -prestaties op schrijfgebied, van kinderen in de basisschool-leeftijd. Vergelijk de Nederlandse situatie met bijvoorbeeld de Engelse [...]
- En, Overheid, wanneer dit alles gedaan is en de roep om een Nederlands-Belgische commissie blijkt niettemin hardnekkig, verplicht de leden dan om de resultaten van al dit onderzoek ook te *lezen*." (p. 53)

Met het eerste punt kunnen we het niet anders dan eens zijn. Wat we nu weten over tussenklanken in samenstellingen hadden we natuurlijk moeten weten voor de wijziging van de regels. Zonder die kennis, of 'bewijs' voor een beter functioneren van de regels, was het beter geweest het oude systeem te handhaven. Met de punten daarna kunnen we het ook van harte eens zijn. Voor de volledigheid voegen we toe: vergelijk de Nederlandse situatie vooral niet alleen met de Engelse, maar ook met die van andere talen die opheldering kunnen verschaffen over de vraagstukken die zich in het Nederlands voordoen. Voeg toe aan bovenstaand lijstje dat het onderzoek niet alleen het gedrag van de schrijver moet betreffen maar ook dat van de *lezer*, omdat schriftelijk taalverkeer bevordert of gehinderd kan worden door de leesbaarheid van een spelling. Onderzoek ook het onderwijs aan leerlingen *na* de basisschoolleeftijd, onderzoek het taalgedrag *van volleeerde volwassenen* en het onderwijs in het *Nederlands als tweede taal*. De laatstgenoemde punten zijn nieuwe aspecten die in de beschouwingen moeten worden betrokken. Onderwijs aan immigranten stelt andere eisen aan de spellingdidactiek, en de huidige taalgebruiker is meestal een taalgebruiker die meer dan één taal schrijft, zodat het denkbaar is dat spellingsystemen interfereren.

Het onderzoek naar de spelling als code voor de taal (hoe houdt de spelling verband met de gesproken taal) en het belang van die code voor schriftelijk en mondeling taalgedrag (welke invloed gaat uit van de spelling op het taalgedrag) is nog maar nauwelijks in gang gezet en er zijn talloze kwesties die om nader onderzoek vragen, maar op dit moment kan al geconcludeerd worden dat de Nederlandse spelling verbetering behoeft. In ieder geval op punten die vanzelfsprekend goed geregeld moeten zijn, zoals een goede beschrijving, een woordenlijst zonder fouten en een deugdelijke wet.⁹

● 8 Gebrek aan respect als grootste bedreiging

Wester, die de weerbaarheid van het Nederlands, net als ik, hoog inschat, noemt gebrek aan respect voor de taal als enig mogelijke oorzaak voor de teloorgang van het Nederlands:

"Het is namelijk mijn standpunt dat er in essentie slechts één soort bedreiging voor het Nederlands bestaat en dat is gebrek aan respect voor het onderwerp. Blaséheid, driftigheid, overmoed van de kant van de sfeermakers; je er te onpas mee bemoeien." (Wester o.c:12)

⁹ Ook al is het niet gemakkelijk, het moet toch mogelijk zijn om de huidige spelling op een juridisch en linguïstisch verantwoorde wijze in een wet te omschrijven. Zie Neijt (2002) voor argumenten waarom voor Vlaanderen en Nederland wetten nodig zijn.

Haar essay is een vlammend betoog voor een respectvolle behandeling van de spelling, dat niets aan actualiteit heeft ingeboet. Integendeel. De problemen met de wijzigingen van 1995 ondersteunen haar betoog. Wester geeft duidelijk aan waar een goede spellingpolitiek aan moet voldoen. Respect voor de taal en de interne organisatie ervan, terughoudendheid en een leidende rol in het vergaren van de kennis over de taal zijn voorwaarden voor een goed beleid.

● Bibliografie

- Assink, E.M.H. (1981).** Schrijfstrategieën van intuïtieve spellers bij moeilijke werkwoordsvormen. *Tijdschrift voor taalbeheersing* 3, 55-66.
- Assink, E.M.H. (1983).** *Leerprocessen bij het spellen. Aanzet voor de verbetering van de werkwoordsdidactiek.* Proefschrift Utrecht, Utrecht: Elinkwijk BV.
- Booij, G. (1996).** Verbindingsklanken in samenstellingen en de nieuwe spellingregeling. *Nederlandse taalkunde* 1, 126-134.
- Bosman, A.M.T en J.G. van Hell (2002).** Orthography, phonology, and semantics. Concerted action in word perception. In: L. Verhoeven, C. Elbro en P. Reitsma (red.) *Precursors of Functional Literacy.* Amsterdam en Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Cohen, A. en A. Kraak (1972).** *Spellen is spellen is spellen. Een verkenning van de spellingproblematiek.* Den Haag: Martinus Nijhoff.
- Diepen, M. van en A.M.T. Bosman (1999).** Hoe spel jij gespelt? Werkwoordspelling door leerlingen van de basisschool en de middelbare school. *Tijdschrift voor orthopedagogiek* 38, 176-186.
- Ernestus, M. en R.H. Baayen (2001).** Choosing between the Dutch past-tense suffixes *-te* and *-de*. In: T. van der Wouden en H. Broekhuis (red.), *Linguistics in the Netherlands 2001.* Amsterdam en Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 77-88.
- Haeseryn, W., K. Romijn, G. Geerts, J. de Rooij en M.C. van den Toorn (1997).** *Algemene Nederlandse Spraakkunst.* Groningen: Martinus Nijhoff Uitgevers en Deurne: Wolters Plantyn.
- Frisson, S. en D. Sandra (2002).** Determinanten van werkwoordfouten in de Nederlandse spelling. Een experimenteel onderzoek bij jonge en ervaren spellers. *Nederlandse Taalkunde* 7, 127-141.
- Groene Boekje: zie Woordenlijst Nederlandse taal (1995).*
- Heuven, V.J.J.P. en M. Birkenhäger (1983).** Het gelijkvormigheidsbeginsel in de Nederlandse spelling, vloek of zegen? *De nieuwe taalgids* 76, 406-421.
- Heyne, G. en M. Hofmans (1988).** *Speling in de spelling. Rapportage van het publieksonderzoek en het professionelenonderzoek 'Spellingvoorkeuren van Nederlanders en Vlamingen',* IVA, Instituut voor sociaal-wetenschappelijk onderzoek van de Katholieke Universiteit Brabant. Brussel: Burke International.
- Jansen, F. (1991).** Naar een meerkleurige spelling. In: H. Bennis, A. Neijt en A. van Santen (red.), *De groene spelling.* Amsterdam: Bert Bakker, 108-120.
- Klein, M. (1989).** Problemen met de tussenklank *-e(n)*. *Gramma* 13, 23-33.

- Kollewijn, R.A. (1916).** *Opstellen over spelling en verbuiging*. Derde druk. Groningen: J.B. Wolters.
- Krott, A. (2001).** *Analogy in morphology. The selection of linking elements in Dutch compounds*. Proefschrift Nijmegen.
- Mattens, W.H.M. (1970).** *De indifferentialis, Een onderzoek naar het anumerieke gebruik van het substantief in het algemeen bruikbaar Nederlands*. Proefschrift Nijmegen. Assen: Van Gorcum.
- Moonen, A. (1706).** *De Nederduitsche Spraekkunst*. Herdruk te verschijnen (2003), ed. F.A.M. Schaars.
- Moller, H.W.E. (1908).** 'Vondel's spelling'. *Tijdschrift voor Nederlandsche taal- en letterkunde* 27, 106-144.
- Neijt, A. (1996).** Van Ginnekens geruchtmakende bekering. Spellingstrijd in de eerste helft van deze eeuw. In: A. Foolen en J. Noordegraaf (red.), *De taal is kennis van de ziel. Opstellen over Jac. van Ginneken*. Münster: Nodus Publikationen, 119-144.
- Neijt, A. (2002).** Wetgeving voor spelling. *Nederlandse Taalkunde* 7, 286-291.
- Neijt, A., L. Krebbers en P. Fikkert (2002).** Rhythm and semantics in the selection of linking elements. In: H. Broekhuis en P. Fikkert (red.), *Linguistics in the Netherlands 2002*. Amsterdam en Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 117-127.
- Sandra, D., S. Frisson en F. Daems (1999).** Why simple verb forms can be so difficult to spell: the influence of homophone frequency and distance in Dutch. *Brain and Language* 68, 277-283.
- Schreuder, R., A. Neijt, F. van der Weide en R.H. Baayen (1998).** Regular plurals in Dutch compounds: linking graphemes or morphemes? *Language and Cognitive Processes* 13, 551-573.
- Sewel, W. (1708).** *Groot woordenboek der Nederduytsche en Engelsche taalen*. Amsterdam.
- Siegenbeek, M. (1804).** *Verhandeling over de Nederduitsche spelling ter bevordering van eenparigheid in dezelve*. Dordrecht: Werken der Bataafsche Maatschappij van Taal- en Dichtkunde.
- Spellingrapport* (1994). Red. A.H. Neijt en J.J. Zuidema. In: *Spellingdossier. Voorzetten* 44, Stichting Bibliographia Neerlandica. 's-Gravenhage: Sdu Uitgeverij Koninginnegracht.
- Velde, I. van der (1956).** *De tragedie der werkwoordsvormen*. Groningen en Djakarta: Wolters.
- Verhoeven, G.J.M. (1985).** *De strategieën van de speller. Een analyse van het spellingvraagstuk*. Proefschrift Utrecht.
- Vondel, Joost van den (1624).** Noodigh berecht over de nieuwe Nederduitsche misspellinge. Herdrukt in W.J.H. Caron (ed.) *Petrus Leupenius. Aanmerkingen op de Nederduitsche taale en naaberecht*. Groningen: J.B. Wolters, 1958, p. 59-60.
- Vries, M. de en L.A. te Winkel: zie *Woordenlijst* 1881.
- Wester, J. (1989).** De Tao van taal, of: Chanel no.5 en het geval Nederlands. In: J. Wester, G. Krol en C. Crombach, *Gaat het Nederlands teloor? Drie essays*. Zonder plaats: De Haan, 9-63.

- Woordenlijst* (1881): M. de Vries en L.A. te Winkel. *Woordenlijst voor de spelling der Nederlandse taal, met aanwijzing van de geslachten der naamwoorden en de vervoeging der werkwoorden*, derde druk, herzien door M. de Vries. Eerste druk 1866. 's-Gravenhage en Leiden: M. Nijhoff, A.W. Sijthoff en H.J. Stemberg.
- Woordenlijst* (1914): M. de Vries en L.A. te Winkel. *Woordenlijst voor de spelling der Nederlandse taal, met aanwijzing van de geslachten der naamwoorden en de vervoeging der werkwoorden*, zevende druk, bezorgd door A. Beets. Eerste druk 1866. 's-Gravenhage en Leiden: Martinus Nijhoff, A.W. Sijthoff's Uitgeversmaatschappij.
- Woordenlijst* (1954). *Woordenlijst van de Nederlandse taal, samengesteld in opdracht van de Nederlandse en Belgische regering*. 's-Gravenhage: Staatsdrukkerij- en uitgeverijbedrijf en Martinus Nijhoff.
- Woordenlijst Nederlandse taal* (1995). Samengesteld door het Instituut voor Nederlandse Lexicologie in opdracht van de Nederlandse Taalunie, met een Leidraad door Jan Renkema. Den Haag en Antwerpen: Sdu Uitgevers en Standaard Uitgeverij.
- Zeydelaar, E. (1805).** *Verhandeling over de spelling der Nederduitsche taale, Ter bevordering van regelmatigheid en éénparigheid in dezelve*. Amsterdam: Willem van Vliet.
- Zuidema, J.J. (1988).** *Efficiënt spellingonderwijs: Een leer- en expertmodel voor het spellen*. Proefschrift Utrecht. Leuven en Amersfoort: Acco.

Hoe het Nederlands zich een eigen weg baant

Vergelijkende en historische observaties vanuit een constructie-perspectief

ARIE VERHAGEN*

Abstract

This paper contains a number of comparative and historical observations about a prototypical construction (in the sense of present day construction grammar) in Dutch, English and German. It is first demonstrated that modern Dutch has an obvious and productive counterpart to the well known English *weg*-construction. However, the Dutch and English constructions differ from each other in a number of ways, both syntactically and semantically. The syntactic and semantic differences are correlated; some general historical processes produced different systems of conventional relations between form and meaning. The languages display autonomous developments, at the level of abstract grammatical regularities as well as at the level of specific grammatical constructions. This is confirmed by a brief excursion to German, that seems to exhibit features of both the English and the Dutch versions of the construction. In the course of the discussion, some theoretical and methodological assumptions and consequences of the approach adopted here are explored.

I Inleiding

Mensen die het Nederlands liefhebben, lokaliseren bedreigingen van het object van hun liefde eerder en vaker in de woordenschat dan in de grammatica.¹ Een algemene gedachte is dat de grammatica van een taal veel minder makkelijk elementen uit andere talen overneemt dan het lexicon. Nu groeit de laatste jaren het inzicht dat ook een flink deel van de grammaticale kennis van taalgebruikers bestaat uit betrekkelijk concrete patronen, veelal gebonden aan specifieke woorden of kleine groepjes van woorden.² Dat roept de vraag op of de grammatica toch niet net zo makkelijk invloeden van andere, prestigieuze

* Opleiding Nederlands, Universiteit Leiden, Postbus 9515, 2300 RA Leiden. Email: Arie.Verhagen@let.LeidenUniv.nl. Graag bedank ik Ronny Boogaart, Matthias Hüning, Ariane van Santen, een anonieme beoordeelaar en de redactie van *Nederlandse Taalkunde* voor nuttige opmerkingen bij een eerdere versie. Zoals gebruikelijk: de verantwoordelijkheid voor alles wat hier beweerd wordt, berust geheel bij mij.

1 In par. 2 en 3 van Verhagen (2002) worden vooral theoretische consequenties verkend van de feiten die in dit artikel gepresenteerd worden, en parallellen getrokken met andere verschijnselen. Verhagen (2003) bevat een meer gedetailleerde beschrijving van de ‘familie’ van *weg*-constructies in het hedendaagse Nederlands.

2 Sommigen zullen wellicht in plaats van “groeit” willen zeggen dat dit inzicht “terugkeert”, b.v. met verwijzing naar veel van het werk van Paardekooper (vgl. Booij 2002). De nieuwigheid van het inzicht zit hem m.i. ook vooral in de theoretievorming erover en in de verbinding met inzichten in andere onderdelen van wat we nu ‘cognitie’ noemen.

talen ondergaat als de woordenschat. Wat ik in deze bijdrage zal doen, is de proef op de som nemen: aan de hand van een representatief, prototypisch geval van een concreet grammaticaal patroon nagaan hoe het met de ‘eigenheid’ van het Nederlands gesteld is.

● **2 De ‘way-construction’ en de weg-constructie**

2.1 *Possessief vs. reflexief*

Vanaf het begin van de discussie (in de moderne theoretische taalkunde; zie noot 2) over de verhouding tussen algemene en specifieke patronen in de grammatica heeft de zogeheten ‘way-construction’ een belangrijke rol gespeeld, als proeftuin en als lakmoesproef (zie Jackendoff 1990, en vooral Goldberg 1996 en de daar aangehaalde literatuur; ook in Jackendoff 1997 speelt deze constructie weer een ‘maatlat’-rol). Enkele voorbeelden van de constructie zijn:

- (1) Pat pushed her way out of the room.
- (2) Volcanic material blasted its way to the surface.

Het bijzondere van dit soort zinnen is dat ze als geheel een aantal samenhangende aspecten van vorm en betekenis vertonen die niet te verklaren zijn op grond van de vormelijke en semantische eigenschappen van de woorden op zich plus de algemene grammaticale structuur van de zin. Zo duiden deze zinnen aan dat de referent van het subject een (al dan niet metaforisch) traject creëert en aflegt (en obstakels daarvoor verwijdert), terwijl een werkwoord als *push* normaliter geen verplaatsing van het subject of het creëren van iets aanduidt; een noodzakelijke voorwaarde voor het optreden van deze betekenis is de aanwezigheid van het possessief gemarkeerde woordje *way*: als er een ander woord staat (zelfs als dat een ander soort ‘weg’-woord is), wordt deze betekenis niet gerealiseerd (voor meer aspecten en nadere analyse, zie de bovengenoemde literatuur). Dat is de reden dat men geconcludeerd heeft dat een patroon waarvan de vorm grofweg aangeduid kan worden als “to *verb* one’s way + locational adjunct” als zodanig conventioneel geassocieerd is met een bepaalde betekenis, en in het lange-termijngeheugen van taalgebruikers ligt opgeslagen; een dergelijke verbinding wordt dan een constructie genoemd. In een aan Goldberg ontleende notatie ziet de representatie van de ‘way-construction’ er als volgt uit:

(3)	[	Sem.:	creator,	create-move,	created-way,	path	]
				means			
		Syn.:	[SUBJ _i	[V	[POSS _i way]	OBL]]	

In de onderste regel (‘Syn’) worden de verplichte elementen van het syntactische patroon van de constructie genoteerd, in de bovenste (‘Sem’) de componenten van de betekenis ervan. De verbindingslijnen markeren welke componenten door welke elementen worden aangeduid, en welke extra betekenisaspecten eventueel aan bepaalde elementen worden opgelegd; in dit geval betreft dat het feit dat het werkwoord geïnterpreteerd wordt als

middel waarmee het traject wordt gecreëerd en/of afgelegd, zoals het ‘duwen’ in de interpretatie van zin (1).

Uiteraard valt er altijd te discussiëren over de vraag hoeveel en welke aspecten van vorm en betekenis van een dergelijk patroon op het specifieke niveau van de constructie vastgelegd zijn dan wel bepaald worden door algemene(re) regels (van de taal in kwestie, of van taalgebruik überhaupt). Ook over de ‘way-construction’ is zo’n discussie losgebarsten, en daarin heeft ook het Nederlands een rol(letje) gespeeld. In reactie op voorstellen die probeerden de constructie tot algemenere patronen te herleiden, schreef Goldberg (1996:50):

[...]. Finally, Dutch is a language which has fake object resultatives, and yet does not have the *way* construction (Annie Zaenen, p.c.). Because of these various differences, the *way* construction cannot be directly assimilated to the resultative construction.

De logica achter deze redenering van Goldberg komt neer op het volgende. Stel dat zinnen als (1) en (2) geheel te analyseren zijn in termen van algemenere regels in de grammatica van het Engels; dan is het niet nodig om een specifiek patroon zoals (3) in die grammatica op te nemen teneinde het voorkomen en de eigenschappen van dit soort zinnen te verantwoorden. In dit geval is in concreto de gedachte geopperd dat (1) en (2) te herleiden zijn tot ‘fake object resultatives’, een zinstype in het Engels waarin een object voorkomt bij een werkwoord dat normaliter geen object-argument neemt, zoals in *He cried his eyes red* en *He talked himself hoarse*; de zinnen (1) en (2), waarin de werkwoorden *push* en *blast* voorkomen met een object dat ze normaliter niet nemen, nl. *her/its way*, zijn gewoon speciale gevallen van dit algemenere patroon. Als deze gedachte klopt, dan volgt daaruit de voorspelling dat in elke taal die ‘fake object resultatives’ heeft, ook zinnen van het type (1) en (2) voorkomen; immers, als algemene regels in taal A voldoende zijn om het voorkomen van die zinnen te verklaren, dan moeten die zinnen voorkomen in elke taal die dezelfde algemene regels heeft. Welnu, het Nederlands heeft wel degelijk ‘fake object resultatives’ (*Hij huilde z’n ogen rood*, *Hij praatte zichzelf schor*) maar, zegt Goldberg, geen zinnen van het type (1) en (2). De conclusie moet derhalve zijn dat er in de grammatica van het Engels toch iets speciaals aangenomen moet worden, specifiekier dan de algemene regels voor resultatieve constructies, om zulke zinnen te kunnen beschrijven, nl. schema (3).

Op de logica lijkt mij weinig aan te merken (zie ook hieronder), maar de vraag is natuurlijk of de observatie over het Nederlands wel klopt. Bij een Neerlandicus-taalkundige wekt de uitspraak van Goldberg (op gezag van Zaenen) allicht bevreemding, in het licht van (aangetroffen³) zinnen als de volgende:

- (4) Zo blufte zij zich een weg uit Auschwitz.
- (5) Twee bussen boren zich een weg naar het hart van Istanbul.
- (6) De priesters wurmen zich een weg door de gelovigen.

3 De modern-Nederlandse voorbeelden hier zijn afkomstig uit *de Volkskrant* van 1995, tenzij anders vermeld.

De semantiek van dit soort zinnen (de referent van het subject creëert een traject en legt dat af, ondanks zekere obstakels) lijkt zelfs wel heel erg op die van de Engelse ‘way-construction’. Een ander argument voor een sterke mate van parallelie is de observatie dat zinnen met werkwoorden als *bluffen* en *boren* normaliter geen verplaatsingen aanduiden maar hier wel. Maar tegelijk is duidelijk dat Goldbergs conclusie hiermee nog niet van de baan is. De Nederlandse constructie heeft bepaalde vorm-aspecten die duidelijk niet met die van de Engelse overeenstemmen: waar het Engelse geval een verplichte possessief-markering van *way* heeft, is het element *weg* in de Nederlandse constructie verplicht onbepaald, en bevat de constructie wel verplicht een (zwak) reflexief element. In de notatie van Goldberg kunnen we de Nederlandse *weg*-constructie als volgt weergeven:⁴

(7)	maker,	maken/zich-verplaatsen,	voor-zelf,	gemaakte-weg,	pad
		middel			
	[SUBJ _i	[V	[REFL _i	[een weg]	OBL]]

4 De opname van het element OBL, ter aanduiding van (een onderdeel van) het afgelegde traject, is o.a. te rechtvaardigen op grond van het feit dat in het onderhavige corpus slechts 3 keer geen expliciet pad wordt aangegeven, en dat het ook dan wel uit de onmiddellijke context af te leiden lijkt te zijn. De meest gebruikte markering is *door* (meer dan 50%); daarnaast komt ook *naar* betrekkelijk vaak voor. Zie verder Verhagen (2002, 2003). Een beoordeelaar van dit artikel heeft, evenals sommige andere collega’s, gesuggereerd dat het element *weg* geen deel van het vaste patroon zou uitmaken, maar dat het bijvoorbeeld “vaak” vervangen kon worden door *pad*. Een zoektocht in Nederlandse pagina’s op het internet (met Google) naar combinaties van ‘zich een weg’ en ‘zich een pad’ in zinnen met *banen* leverde echter 445 hits op voor ‘zich een weg’ en 2 (twee) voor ‘zich een pad’. Deze verhouding ligt heel anders in het Afrikaans (dit is een onderwerp van nader onderzoek door Gerhard van Huyssteen en mijzelf). Kramer (2002) laat zien dat hij ook heel anders lag in 19e-eeuws Nederlands, waar *pad*, en b.v. ook *doorgang*, regelmatig te vinden waren; mogelijk heeft de ‘fixatie’ van *weg* sinds het begin van de 20e eeuw ertoe te maken dat vanaf die tijd het ‘paradigma’ van de werkwoorden die naast *banen* in de constructie gebruikt worden, juist sterk groeide. Het is overigens interessant dat iedereen die suggereert dat *weg* geen idiomatisch onderdeel van het patroon is, altijd het woord *pad* noemt (ik ben bijvoorbeeld nog niemand tegengekomen die *Twee bussen boren zich een tunnel naar het hart van Istanbul*, vgl. zin (5), normaal Nederlands achtte). Niet uitgesloten kan worden dat daarvoor linguïstische ervaring met wat oudere teksten verantwoordelijk is; niet-neerlandici aan wie ik dit voorgelegd heb, vinden het gebruik van *pad* in de constructie in het algemeen in sterkere mate slecht dan neerlandici/taalkundigen. Het meest aannemelijk lijkt mij echter dat hier sprake is van makkelijke analogische uitbreiding (mogelijk ondersteund door de juist genoemde alternatieve verklaring): een minimale wijziging (*pad* is semantisch tenslotte zeer nauw verwant aan *weg*, zeker in zinnen die over verplaatsing gaan) in een gekend patroon levert een nog steeds goed herkenbaar geheel op, maar dat zegt natuurlijk weinig over wat daadwerkelijk als linguïstische kennis gerepresenteerd is. Dergelijke kleine uitbreidingen kunnen, als ze gekopieerd worden, uiteindelijk natuurlijk wel cumulatief een grotere verandering opleveren. De eveneens minimale wijziging die ik mij in de titel veroorloofd heb, komt vaker voor in daadwerkelijk taalgebruik: terwijl *zich een pad* in *de Volkskrant* van 1995 niet voorkomt, is er wel een geval van een bijvoeglijk naamwoord: op een beeldscherm baant een ruimteschip ‘zich een vastgelegde weg’. Een zoektocht op het internet naar de letterlijke reeks ‘zich een eigen weg’ leverde 13 gevallen van de *weg*-constructie op (vgl. daarmee de 2 gevallen voor ‘zich een pad’). Een en ander duidt intussen wel op een serieuze moeilijkheid aan de empirische kant van grammaticaal en semantisch onderzoek: intuïtieve oordelen over wat wel of niet ‘normaal Nederlands’ is zijn een onmisbaar onderdeel van die empirie, maar de *interpretatie* ervan, met name de relatie ervan met feitelijk taalgebruik en daadwerkelijke linguïstische kennis, is nooit bij voorbaat duidelijk (zie reeds Levelt 1973:13-19).

Het Nederlands beschikt ook over possessieve pronomina, dus er lijkt niets te zijn dat zich ertegen zou verzetten als de Nederlandse constructie daarvan gebruik zou maken, maar dat is niet zo. Het is nu eenmaal Nederlands om (4) te zeggen en niet bijvoorbeeld (4)'.

(4)' ?? Zo blufte zij haar weg uit Auschwitz.

Dit patroon zou inderdaad makkelijker te beschouwen zijn als een geval van de Nederlandse resultatief-constructie (type *Ze schold iedereen het huis uit*). Zo blijkt het argument van Goldberg, verrassend genoeg, in feite toch overeind te blijven: het Nederlands heeft wel degelijk een *weg*-constructie die als een parallel van de Engelse is te beschouwen, maar die is evident geen speciaal geval van de Nederlandse resultatief-constructie, want dan zouden zinnen als (4)' normaal moeten zijn, en dat zijn ze niet. Dit verschil tussen Nederlands en Engels is niet voorspelbaar op grond van algemene regels die resultatief-constructies in die talen beschrijven; er zijn in beide talen kennelijk conventies voor specifieke gevallen, en dat is juist een argument voor de stelling dat de specifieke constructies wel apart in het lange-termijngeheugen van de taalgebruikers opgeslagen moeten zijn. Iets dergelijks kan beargumenteerd worden over de verplichte onbepaaldheid van het *weg*-object in het Nederlands (zie wat dat betreft verder overigens paragraaf 2.4, in verband met uitdrukkingen van het type *de weg voor iets/iemand banen/vrijlaten*).

Interessant genoeg komen er in het Nederlands wel degelijk possessieve *weg*-zinnen voor, maar die zijn zelf weer gevallen van een (minstens gedeeltelijk) autonome constructie. Voorbeelden ervan zijn de zinnen (8) en (9).

(8) Ritsma stippelt doelbewust en zelfverzekerd zijn weg uit langs de internationale ijsbanen.

(9) Haar boodschap zal in het huidige politieke klimaat zijn weg wel weten te vinden.

Specifiek voor gevallen van dit patroon is o.a. dat de *weg* niet zozeer wordt gecreëerd (door het opruimen van obstakels), maar alleen maar wordt afgelegd: feitelijk, metaforisch (zoals in (9)), of psychisch (zoals in (8)). Daarbij lijkt dat afleggen als een zoekproces naar een soort bestemming te worden voorgesteld. De werkwoorden die in dit possessieve patroon voorkomen vormen dan ook een heel aparte verzameling, die nauwelijks overlapt met die voor de andere constructies die hieronder besproken worden.⁵ Het feit dat het Nederlands wel het possessieve patroon kent, maar met een ten minste gedeeltelijk andere betekenis dan in het Engels (zonder dat er een verschil is op het niveau van abstractere patronen waaruit het specifieke verschil af te leiden zou zijn), is ook weer een argument voor de conclusie dat taalgebruikers die specifieke patronen wel als zodanig in hun geheugen opgeslagen moeten hebben.

5 Ongeveer 70% van de aangetroffen 154 gevallen heeft het werkwoord *vinden*, en de enige andere werkwoorden die vaker dan 2 keer voorkomen zijn *zoeken* (24 keer) en *vervolgen* (12 keer). Zie verder Verhagen (2003, par. 3.3).

2.2 *Maken vs. Banen*

Het eigen karakter van het Nederlands op het niveau van deze constructies blijkt ook uit de verzameling werkwoorden die erin voorkomen. In *de Volkskrant* van 1995 worden in de (reflexieve) *weg*-constructie de volgende werkwoorden gebruikt (in volgorde van frequentie):

- 1x: *beitelen, boren, graven, knagen, knippen, ploegen, schermen, schieten, verschaffen, wurmen*
- 2x: *bluffen, kronkelen, vreten*
- 3x: *snijden, slaan*
- 4x: *zoeken*
- 7x: *vechten*
- 59x: *banen*

Op zich is dit gebruikspatroon duidelijk. In een behoorlijke minderheid van de gevallen worden verschillende werkwoorden gebruikt, die dan telkens het middel aanduiden waarmee het traject in kwestie gemaakt en/of afgelegd wordt. In de meerderheid van de gevallen wordt echter één enkel werkwoord gebruikt, nl. *banen*. Twee voorbeelden:

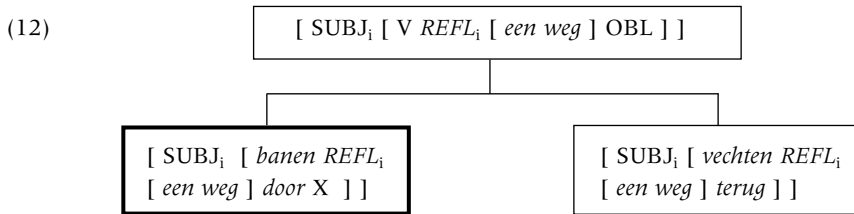
- (10) De spermasliertjes trachten zich een weg naar het eitje te banen.
- (11) Een verzorgster moet zich een weg banen door een woud van microfoons, bandrecorders en TV-camera's.

Dit roept de vraag op: wat is de betekenis van *banen*? Interessant is nu dat die vraag voor het hedendaags Nederlands niet goed te beantwoorden is zonder verwijzing naar het element *weg*, dat wil in feite zeggen: zonder verwijzing naar de constructie waarin het werkwoord typisch optreedt. Taalgebruikers zeggen in antwoord op de vraag wat *banen* betekent, dingen als: "Een weg maken" of "Iets maken, en wel een weg"; je kunt niet goed zeggen dat *banen* op zichzelf b.v. 'maken' betekent. Combineren we dat gegeven met de opvallend hoge gebruiksfrequentie, dan moeten we concluderen dat *banen* het 'default'-werkwoord in de *weg*-constructie is, het werkwoord dat het mogelijk maakt om alleen maar de betekenis van de constructie te realiseren, zonder nadere specificatie van een of ander middel waarmee het traject gecreëerd/afgelegd wordt, zoals het geval is wanneer er een ander werkwoord in wordt gebruikt. De betekenis van *banen* valt dus eigenlijk samen met die van de constructie.

Bij de Engelse constructie is er ook een werkwoord dat de 'default'-rol vervult, namelijk *to make*. Terwijl het Engels in dit verband a.h.w. gekozen heeft voor de strategie van een bestaand werkwoord met zo'n *algemene* betekenis dat die precies overeenkomt met de rol van het 'slot' voor het werkwoord in de constructie (zie (3)), gebruikt het Nederlands voor deze rol juist een werkwoord dat zeer *specifiek* is voor de constructie. Hier hebben we dus wederom een aspect, niet voorspelbaar op grond van algemene regels (van het Engels, het Nederlands, of taal-in-het-algemeen), waarin het Nederlands zijn eigen weg gaat.

2.3 Resultatief vs. Benefactief

Gegeven het onlosmakelijke, conventionele en frequente verband tussen *banen* en de *weg*-constructie mogen we veronderstellen dat de instantiatie van het patroon in (7) met op de plaats van V het specifieke geval *banen*, ook in het lange-termijngeheugen van sprekers van het Nederlands is opgeslagen, als prototype van het algemenere patroon zelf. In principe kunnen ook andere combinaties, op grond van een zekere frequentie en/of saillantheid, apart gerepresenteerd worden, met een lagere graad van prominentie ('entrenchment') dan het prototype; een kandidaat daarvoor zou, gezien de frequentie ervan in het *Volkskrant*-corpus, bijvoorbeeld *zich een weg terugvechten* kunnen zijn. Verschillende constructies vormen zo een taxonomische hiërarchie, die in (12) schematisch is weergegeven:⁶

De relaties in zo'n taxonomisch netwerk van constructies zijn van dezelfde aard als in taxonomische netwerken van lexicale elementen, zoals (13), waarin hyperonymie-relaties gerepresenteerd worden (hier alleen bedoeld als illustratie van het principe).

De woorden "hond" en "muis" zijn beide opgeslagen, met verbindingen naar een 'superordinate category' (hyperoniem), hier "huisdier", waarbij "hond", in ieder geval als onderdeel van het huisdier-netwerk, een sterkere geheugen-representatie heeft dan "muis". In dit geval zijn er geen vormelijke overeenkomsten die de taxonomische relaties ondersteunen. Die zijn er wel in het tweede geval. Daarin wordt het idee geschematiseerd dat zowel "nadenken" als "uitdenken" zijn opgeslagen, i.c. als 'subordinate categories' (hyponiemen) van "denken"; vormelijke overeenkomsten ondersteunen hier de samenhang van het taxonomische netwerk. Netwerken van grammaticale constructies behoren uiteraard altijd tot dat laatste type, maar hebben dus niet een wezenlijk andere structuur

6 Voor de opname van *door* in het prototype, zie noot 4. Er is niets tegen om 'tussenconstructies' van het type *zich een weg banen OBL* ook in het netwerk op te nemen. In constructie-grammaticale benaderingen houden de relaties tussen verschillende niveaus in een dergelijk netwerk van constructies nl. o.a. zgn. 'erving' van overeenkomstige aspecten van vorm en betekenis in, vergelijkbaar met de rol van redundantieregels (Jackendoff 1975) in het lexicon. De 'kosten' van aparte opslag van een constructie worden zo dus alleen bepaald door de bijzondere, niet-gedeelde eigenschappen ervan.

dan lexicale netwerken. Wat (12) weergeeft is dat, globaal aangeduid, zowel *X zich een weg banen door Y*, als *X zich een weg terugvechten*, als *X zich een weg Y_(ww) Z_(padaanduiding)* in het geheugen zijn opgeslagen, waarbij het eerstgenoemde de sterkste geheugenrepresentatie heeft (aangegeven door de dikte van de lijn), en het laatstgenoemde het hyperoniem is van de andere twee (aangegeven door de verbindingslijnen).⁷

De grammatica van een taal kan in principe beschouwd worden als het geheel van op deze wijze aan elkaar verbonden constructies (het ‘constructicon’, naar analogie van het ‘lexicon’); systematische overeenkomsten en verschillen tussen de grammatica’s van twee talen kunnen dan gekarakteriseerd worden in termen van de taxonomische verbanden tussen constructies.⁸ We kunnen nu de vraag stellen welke posities de ‘way-construction’ en de *weg*-constructie in de grammatica’s van resp. het Engels en het Nederlands innemen, en wat in dat opzicht de overeenkomsten en verschillen tussen die talen zijn.

Op detail-niveau kunnen de constructie-netwerken voor het Nederlands en het Engels wel min of meer gelijksoortig geacht worden: het geval *make one’s way through X* is in het Engels ook het prototype van *V one’s way OBL*.⁹ Maar op een wat abstracter niveau treden er flinke verschillen op. De Engelse constructie wordt algemeen beschouwd als een specifiek sub-patroon van de resultatiefconstructie; het gaat dan ook om een transitief patroon, met twee argument-posities (subject en object). De Nederlandse constructie, met het reflexief *zich*, vertoont daarentegen een *ditransitief* patroon, met drie argumenten: subject, direct en indirect object; het is eerder een soort benefactief-constructie. Het partiële netwerk van (12) moet voor het Nederlands beschouwd worden als een ‘subordinate category’ van het abstractere ditransitieve patroon zoals globaal aangegeven in (14):

(14)

	SUBJ	V	OBJ _{BENEF}	OBJ	(OBL)
	SUBJ _i	V	REFL _i	[<i>een weg</i>]	OBL
	SUBJ _i	<i>banen</i>	REFL _i	[<i>een weg</i>]	<i>door NP</i>

- 7 Bybee (1995) betoogt voor de morfologie dat een wat zij noemt hoge ‘type frequency’ (herhaald voorkomen van hetzelfde patroon met op vaste plaatsen telkens andere lexicale elementen, die ieder op zich maar betrekkelijk zelden optreden) leidt tot ‘verankering’ van een patroon met open plekken, die dan (productief) ingevuld kunnen worden met nieuwe gevallen van hetzelfde soort, terwijl een hoge ‘token frequency’ (herhaald voorkomen van precies dezelfde combinatie van elementen) leidt tot verankering van dat specifieke patroon. M.i. hebben we hier zowel met het één (*zich een weg Y_(ww) X_(pad)*), als met het ander (*zich een weg banen door iets*) te maken (zie verder Verhagen 2003). Voor andere toepassingen op het gebied van de syntaxis, zie Verhagen (in voorb., hfdst. 3).
- 8 Er is wel een verband met de elementen waaruit een constructie bestaat. Bijvoorbeeld: als *zich* een element is van een constructie, dan is de constructie (direct of indirect, centraal of perifeer) lid van de familie van *zich*-constructies. Eén constructie heeft dus i.h.a. meerdere ‘ouders’ in een taxonomisch netwerk (zie Croft & Cruse, te versch., hfdst. 10). Ook dit is niet anders in een lexicaal netwerk: “muis” is niet alleen een dochter van “huisdier”, maar ook van “knaagdier” en “ongedierte”. En aangezien fonologisch gespecificeerde elementen in constructies, zoals *weg* in de *weg*-constructie, ook ‘gewoon’ speciale gevallen zijn van het desbetreffende lexicale element en dus participeren in het lexicale netwerk, kan het niet anders of er is een nauw verband tussen lexicon en grammatica. In feite omvat het constructicon het lexicon. Het is een continuüm van fonologisch volledig gespecificeerde constructies (idiomen en woorden) naar fonologisch geheel schematische constructies (syntaxis). Zie verder Langacker 1987:25-27, 35/6; Croft 2001:15-17).
- 9 Met dit verschil dat het geval van *make* in dit patroon ook verbonden is met het algemene werkwoord *make*, met ‘erving’ van de relevante overeenkomsten; vgl. noot 6 en noot 8.

In het Engels is het abstractere patroon waaraan het partiële netwerk van de ‘way-construction’ gesubordineerd moet worden, het transitieve patroon (het betreft immers een soort resultaatief-constructie) zoals globaal aangegeven in (15):

(15)	SUBJ	V	OBJ	Compl
	SUBJ _i	V	[POSS _i way]	OBL
	SUBJ _i	make	[POSS _i way]	through NP

Zoals in de aan het begin aangehaalde discussie naar voren kwam, heeft de Engelse ‘way-construction’ op een bepaald niveau van abstractie eenzelfde structuur en interpretatie als een resultaatieve zin van het type *He cried his eyes red*, hetgeen echter niet geldt voor de Nederlandse *weg*-constructie. Dat betekent dat de plaats van deze constructies in de gehele ‘grammaticale ruimte’ van de beide talen nogal verschillend is, zoals (14) en (15) in feite ook aangeven.

Dit verschil wordt nog groter als we bedenken dat het veronderstelde benefactieve patroon in het standaard-Nederlands zelf niet productief is. We hebben conventioneel wel het specifieke patroon *zich een weg V-en* met (ongeveer) de betekenis ‘ten behoeve van zichzelf een traject creëren’, maar niet het algemene patroon *iemand een Y V-en* met de betekenis ‘ten behoeve van iemand een Y maken’. Terwijl het Engels wel zo’n algemener patroon kent (waar de *way*-construction dus geen geval van is) en zinnen als (16) mogelijk zijn, zijn zinnen als (17) geen goed Nederlands:¹⁰

(16) John made her a sandwich.

(17) *Jan maakte haar een boterham.

Wel zijn er in het Nederlands enkele specifieke idiomatische ditransitieve uitdrukkingen met het element *zich* en een plaatsbepaling, waartussen een (al dan niet abstracte) possessieve relatie gelegd wordt, b.v. *zich iets in het hoofd zetten*, *zich iets op de hals halen* (vgl. König & Haspelmath 1998). Er is in (14) m.a.w. wel een categorie van ditransitieve *zich*-constructies te plaatsen *tussen* de benefactief-constructie en de *weg*-constructie in, maar ook die is niet productief, net zo min als het ditransitieve patroon in het algemeen (**Hij kocht zich een nieuwe auto*, **We haalden ons een krat bier in huis*).¹¹ Alleen al vanwege het niet-productieve karakter van deze abstractere categorieën is het duidelijk dat de *weg*-constructie, met haar bijzondere eigenschappen, niet beschouwd kan worden als het product van de toepassing van algemene syntactische regels, maar wel degelijk als een aparte con-

¹⁰ Uiteraard is het wel mogelijk om de benefactieve betekenis in het Nederlands uit te drukken, en wel met een voorzetselgroep (*Jan maakte een boterham voor haar*). Het punt is dat het *ditransitieve* patroon hiervoor in het Nederlands niet algemeen gebruikt wordt maar wel in de *weg*-constructie.

¹¹ Op dit punt verschilt het Nederlands niet alleen van het Engels, maar ook van het Duits, waarin dit patroon wel productief is, ook in andere dan possessieve toepassingen (*Er kaufte sich/ihr ein neues Auto*).

structie moet zijn opgeslagen. Het element *weg* is niet een willekeurige invulling op de plaats van het direct object (*iets*) in de possessieve uitdrukkingen, en die omvatten ook geen verplichte betekeniscomponenten van creatie van het object en van verplaatsing. We zullen in de volgende paragraaf zien dat zo'n situatie van verwantschap-zonder-herleidbaarheid tussen constructies bepaald niet uitzonderlijk is.

Specifieke patronen kunnen dus productief zijn zonder dat de algemene constructies waarvan ze bijzondere gevallen zijn zelf productief zijn. Dit is een intrigerend fenomeen. Het roept veel theoretische vragen op over de status van globale grammatica-regels, en suggereert dat die in de representatie van taalkennis en in feitelijke processen van taalgebruik maar een beperkte rol spelen. De consequenties daarvan voor de cognitieve status van abstracte theoretische constructen zouden natuurlijk verstrekkend zijn. Een grammatica krijgt in deze benadering meer het karakter van een betrekkelijk los netwerk van 'eilanden' van meer en minder verwante constructies, dan van een hecht geïntegreerd geheel waarvan het karakter door de waarden van enkele globale variabelen bepaald wordt. Ik ga daar hier niet verder op in (maar zie Verhagen 2002, in voorb.: hfdst. 3; Croft 2001: hfdst. 1, i.h.b. 45evv).

2.4 *Verschillende verwantschapsrelaties*

Ook op het vlak van de betekenis zelf zijn er bij nadere beschouwing, naast de wezenlijke overeenkomsten, ook nog verschillen tussen het Nederlands en het Engels op te merken. Er zijn redenen om de Engelse constructie polyseem te achten; naast zinnen met de in (3) weergegeven betekenis, die zonder meer de meest prominente (en voor sommige taalgebruikers kennelijk de enige) is, doen zich nl. gevallen voor die zo geïnterpreteerd moeten worden dat het werkwoord niet het middel aanduidt waarmee de betrokken weg gecreëerd wordt, maar slechts een activiteit die het afleggen van de weg begeleidt; een voorbeeld is (18):

(18) He whistled his way to the front-door.

Deze zin betekent dat de persoon in kwestie al fluitend naar de deur ging, en hoeft geenszins aan te duiden dat de weg naar de deur op de een of andere manier door middel van fluiten gebaad werd (al schijnen sommige sprekers van het Engels daar wel een voorkeur voor te hebben; voor discussie en meer voorbeelden: Goldberg 1996, Israel 1996). Het is duidelijk dat dit in het geheel niet geldt voor de Nederlandse tegenhanger van (18); een zin als (19) kan slechts betekenen dat het fluiten het middel was waarmee een weg gecreëerd werd, en klinkt op zichzelf dan ook wat eigenaardig:

(19) [?]Hij floot zich een weg naar de voordeur.

Dit semantische verschil lijkt tamelijk direct gerelateerd te zijn aan het verschil in syntactische vorm. Israel (1996) laat zien dat de moderne Engelse constructie diachroon gezien in feite een geval van samenvallende twee constructies is. Kort samengevat komt een en ander neer op het volgende. De oorspronkelijke situatie was dat er enerzijds een constructie was waarin transitieve werkwoorden (van creatie) optraden en de NP *one's way* de

functie van direct object had (type *He made/paved his way*), en anderzijds een constructie met verplaatsingswerkwoorden waarbij de NP *one's way* een adverbiale rol vervulde (type *He went his way*). In beide patronen breidde zich door analogie geleidelijk de klasse van te gebruiken werkwoorden uit, totdat er van zo'n grote mate van overlap tussen beide klassen sprake was dat veel taalgebruikers de verschillende gevallen begrepen als instantiaties van hetzelfde patroon, dat nog steeds wel verschillende betekenissen kon hebben.

Het lijkt waarschijnlijk dat de parallelle opbouw van beide patronen (*to make one's way* – *to go one's way*), deze ontwikkeling in het Engels zo niet bevordert, dan toch in ieder geval niet tegengewerkt heeft. In het Nederlands ontbreekt deze parallelle echter. Er komen ook verplaatsingswerkwoorden voor met *weg* in een adverbiale functie, maar dan niet in dezelfde vorm als het ditransitieve, reflexieve patroon (*zich een weg banen*), maar, hier wel net zoals in het Engels, met een possessieve markerings: *zijns weegs gaan*, *zijn weg vervolgen/vinden* (zie voor die laatste soort uitdrukkingen ook par. 2.1, bij de voorbeelden (8) en (9)). Ook al zijn hiervan nog niet alle details opgehelderd, het ligt wel voor de hand te veronderstellen dat het feit dat in het Nederlands het betekenisverschil met een duidelijk syntactisch verschil gepaard gaat, (mede) verhindert dat deze twee patronen als nauw verwant ervaren worden.

Er is wel een andere constructie waarmee de Nederlandse *weg*-constructie veel meer als nauw verwant gevoeld wordt,¹² hetgeen het onderhavige verschil met het Engels nog groter maakt. Enkele voorbeelden van die constructie zijn de volgende:

(20) Met deze grondwetswijziging heeft hij de weg naar de troon gebaad voor zijn dochter.

(21) Haar strijd baande de weg voor legalisatie van abortus.

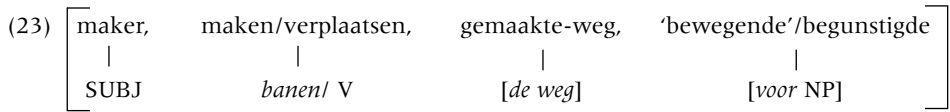
(22) Dit koor baande de weg voor kleinere ensembles.

Het eerste dat opvalt is dat hier, met het element *weg*, ook het werkwoord *banen* optreedt. Naast *banen* komen, zoals we aanstonds zullen zien, ook nog andere werkwoorden voor, zodat ook deze constructie een 'open plek' voor werkwoorden bevat. Verder springt in het oog dat *weg* hier niet onbepaald is, zoals in de reflexieve *weg*-constructie, maar bepaald; volgens sommige taalgebruikers is de bepaaldheid in gevallen als (20) t/m (22) verplicht, en in ieder geval heeft de grote meerderheid van gebruiksgevallen dat kenmerk;¹³ ik ga er daarom in dit artikel verder van uit dat dit in ieder geval het standaardpatroon is.

12 Meer dan de helft van de studenten in de tweedejaarscursus Syntaxis van de Opleiding Nederlands aan de Universiteit Leiden had desgevraagd bijvoorbeeld de intuïtie dat het te bespreken patroon niets anders was dan een geval van de tot nu toe besproken *weg*-constructie. Zoals zal blijken, zijn de verschillen toch meer dan voldoende groot voor de conclusie dat er sprake is van een zelfstandige constructie, hetgeen nog eens de problematiek van de interpretatie van intuïties bevestigt (vgl. noot 4). Maar dat de verwantschapsintuïtie in dit geval zo sterk is, is natuurlijk wel begrijpelijk, en veelzeggend. Beide constructies delen bepaalde prototypische eigenschappen met elkaar die ze niet met veel andere constructies delen (zie verderop in de tekst).

13 Kramer (2002) heeft in haar 20e-eeuws materiaal in dit type zinnen een klein aantal indefiniëte gevallen aangetroffen. Nader onderzoek zal moeten ophelderen of deze bepaalde bijzondere eigenschappen hebben waardoor ze als creatieve uitbreidingen van het patroon gezien kunnen worden, of dat definitieid (vooralnog) slechts een sterke 'constraint' van het patroon is, en niet een strikte eis.

Een volgende vraag die zich voordoet, is of we naast deze vormverschillen ook betekenisverschillen hebben, of dat het soort gebeuren en de rollen van de participanten erin – slechts afgezien van de reflexiviteit van de begunstigde (het ‘benefactieve object’) – dezelfde zijn als in de reflexieve constructie, dus zoals aangeduid in de hypothetische representatie (23):

Dat het antwoord op deze laatste vraag “nee” moet zijn, wordt snel duidelijk als we naar meer gebruiksgevallen kijken:

- (24) Daarmee opent hij de weg naar machtsmisbruik.
- (25) Zijn concessie maakte de weg vrij voor ondertekening van het akkoord.
- (26) Deze uitspraak effent de weg voor de scheiding van de carrières van rechters en aanklagers.
- (27) Hij liet de weg voor onderhandelingen open.
- (28) De hoge opkomst blokkeerde tevens de weg voor diverse andere FN-kopstukken.

Om te beginnen lijkt het twijfelachtig of de begunstigde wel een verplichte rol is in deze constructie. Er is wel telkens een voorzetselgroep aanwezig, maar die hoeft niet altijd met *voor* gemarkeerd te zijn, en duidt dan ook niet altijd een begunstigde aan, maar in plaats daarvan een onderdeel (b.v. eindpunt) van het betreffende traject, zoals in (24). Uit (20) kan de begunstigde (de *voor*-groep) weggelaten worden, zonder dat de zin daarmee een geval van een heel andere constructie wordt. Ook waar wel *voor* gebruikt wordt, is meer dan eens de notie ‘doel/eindpunt’ meer van toepassing dan die van begunstigde (b.v. (25) en (27)). Beide noties delen een doel-component, en vooral het feit dat het verschil in sommige concrete gevallen, zoals (22), bijzonder weinig terzake doet, suggereert dat de semantische rol van de voorzetselgroep in dit geval niet specifiek als begunstigde of eindpunt gezien moet worden, maar als een algemene doel-notie.

Bijzonder veelzeggend zijn vooral de werkwoorden die in deze constructie voorkomen, en hun semantische relatie met de rest van de constructie. Terwijl de werkwoorden die in de reflexieve constructie voorkomen, zowel transitief als intransitief kunnen zijn en activiteiten aanduiden waarmee het betrokken traject gecreëerd en/of afgelegd wordt, hebben we hier te maken met een veel beperktere verzameling, met ook semantisch een veel specifiek profiel. Het zijn transitieve werkwoorden (en werkwoordelijke uitdrukkingen) die “open/vrij maken”, “open/vrij laten”, of “blokkeren” betekenen – noties die allemaal direct gerelateerd zijn aan het begrip “barrière” (nl. het al dan niet aanbrengen, c.q. al dan niet verwijderen ervan); het gaat helemaal en uitsluitend om dimensies in het conceptuele domein van ‘Force-Dynamics’ (Talmy 1988), dat ook van fundamenteel

belang is in de semantiek van causatiefconstructies (vgl. Verhagen & Kemmer 1997). Dit wijst op een belangrijk semantisch verschil tussen de twee *weg*-constructies: de reflexieve impliceert, zoals gezegd, dat het betrokken traject daadwerkelijk wordt afgelegd, maar de onderhavige stelt slechts de 'kwestie' van een barrière aan de orde. Daarbij kan uitgedrukt worden dat het afleggen van de weg eenvoudig wordt toegelaten (er wordt geen barrière aangebracht, voorbeeld (27)), zonder implicatie dat het afleggen ook daadwerkelijk plaatsvindt,¹⁴ en zelfs dat het afleggen van de weg *verhinderd* wordt (er wordt een barrière opgeworpen, voorbeeld (28)). De werkwoorden *vrijlaten* en *blokkeren* zijn dan ook niet goed in de reflexieve constructie te gebruiken:

(29) ??Hij liet zich een weg vrij naar een andere baan.

(30) ??Zo blokkeer je je een weg naar de top.

Aan de andere kant kunnen in de niet-reflexieve constructie niet de intransitieve handlingswerkwoorden gebruikt worden die we in de reflexieve wel aantreffen:

(31) ??Zo vocht/blufte hij de weg voor/naar de overwinning.

Ook gezien andere gebruikgevallen (bijvoorbeeld (25) en (26)) is duidelijk dat de rol van het subject in deze constructie niet specifiek die van handelende instantie is, maar meer de wat abstractere van 'krachtbron'. De conclusie moet dus wel zijn dat we met twee aparte patronen te maken hebben, en dat de tweede constructie als volgt gerepresenteerd kan worden:

(32)

bron,	‘force dynamics’	pad, ¹⁵	doel
SUBJ	V	[de weg]	[PREP NP]

Toch zijn de constructies (32) en (7) uiteraard wel nauw verwant. Ze delen het specifieke element *weg* en in hun prototypes ook nog het specifieke element *banen*, dat niet buiten deze omgevingen gebruikt wordt; beide vormelijke elementen zijn geassocieerd met de gemeenschappelijke semantische component van een barrière bij het afleggen van een traject. De verwantschap voert echter niet zover dat beide patronen gezien zouden kunnen worden als niet meer dan instantiaties van hetzelfde abstractere patroon (dat dan ongeveer neer zou komen op “SUBJ *banen* .... *weg*”).

14 Merk op dat hetzelfde geldt voor de Engelse uitdrukking *to pave the way* (i.t.t. de uitdrukking *to make one's way*, met possessief gemarkeerd *way*). Het volgende voorbeeld, ontleend aan de inhoudsopgave van *Scientific American* 285:1 (juli 2001), illustreert dit op een aardige manier:

(i) **Frozen light**

Halting photons paves the way for quantum computing and tabletop black holes.

De doelen 'quantum-computer' en 'huiskamer-zwarte-gaten' zijn uiteraard nog niet *bereikt* met het stilzetten van fotonen.

15 M.n. dus ook in metaforische lezing van 'mogelijkheid' (tot bereiken van een doel).

Deze situatie is analoog aan het eerder genoemde feit dat de reflexieve *weg*-constructie in het Nederlands weliswaar verwant is aan andere ditransitieve constructies, maar zonder dat ze beschouwd kunnen worden als herleidbaar tot hetzelfde abstracte patroon. Die situatie doet zich dus niet alleen voor in 'hogere' regionen van het constructie-netwerk, maar ook in 'lagere'. Er is niet een bepaald niveau van abstractie waarbij volledige regelmaat heerst.

Een bevestiging daarvan is te vinden in het bestaan van een andere, juist weer wat meer schematische constructie die ook met de reflexieve *weg*-constructie verwant is, maar die niet, zoals *zich iets op de hals halen*, ditransitief is; voorbeelden zijn (33), (34) en (35).

(33) Hij worstelde zich door tal van wetenschappelijke werken.

(34) De jongens slepen zich door de dode uren.

(35) Hij bewoog zich door een geluidssluis naar de belendende tent.

De gelijkenis tussen deze constructie en de reflexieve *weg*-constructie wordt verder versterkt door het feit dat sommige werkwoorden in beide patronen voorkomen; in aangetroffen zinnen van dit type, b.v.: *wurmen, boren, vechten, wringen, slaan, slingeren, vreten, ploegen*. Ook hier geldt weer: er is wel overlap, maar toch is het niet mogelijk de *weg*-constructie tot deze '*zich*-verplaatsings-constructie' te herleiden. Deze laatste is, blijkens zinnen als (33), wel verenigbaar met een notie van 'hindernis overwinnen', maar die notie wordt niet verplicht opgelegd, blijkens zinnen als (34) en (35). Werkwoorden als *bewegen, verspreiden, begeven, haasten, persen, slepen, spoeden, voortplanten, proppen, wagen* (in: *mannen die zich door de controlepost wagen...*) zijn dan ook wel te vinden in de onderhavige constructie, maar niet in de *weg*-constructie (vgl. ^{??}*Hij bewoog zich een weg door de geluidssluis naar de belendende tent*).¹⁶

Evenmin valt, omgekeerd, de *zich*-verplaatsingsconstructie te herleiden tot de *weg*-constructie, b.v. door het element *weg* optioneel te achten (zoals geopperd door een beoordelaar). Ook als we afzien van het geval *banen* zouden er dan teveel zinnen 'goed-gekeurd' worden (of een heel andere lezing krijgen), b.v. ^{??}*Twee bussen boren zich naar Istanbul*, ^{??}*Hij zocht zich tussen de puinhopen*, ^{??}*...hoe je je met het kompas kunt schieten door mist, regen of een donker bos*, ^{??}*Geïnteresseerden verschaffen zich al klikkend naar allerlei informatie*. Ook al moeten constructies, zoals in dit geval de *weg*-constructie, als zelfstandige grammaticale eenheden worden beschouwd, ze onderhouden wel verschillende soorten verwantschapsrelaties met allerlei andere constructies. Die partiële gelijkenissen moeten alleen niet verward worden met reduceerbaarheid.

16 Voor het Engels waren observaties als deze ook al gedaan door Jackendoff (1990) en Goldberg (1996). Overigens lijkt *worstelen* wel het meest frequente werkwoord in de *zich*-verplaatsingsconstructie te zijn (in ieder geval in zinnen met *door* erin), terwijl het in mijn materiaal niet voorkomt in de *weg*-constructies.

● 3 De historische ontwikkeling van de *weg*-constructies

De bijzonderheid dat het hedendaags Nederlands, klaarblijkelijk anders dan het Engels, twee verwante, maar verschillende *weg*-constructies kent, is het resultaat van een evenzeer autonome ontwikkeling. Het speciale werkwoord *banen* speelt daarin een hoofdrol. In de 17e eeuw komt het nog voor in de betekenis ‘vlak maken’, zoals (36) laat zien:¹⁷

(36) Rasch Zuyde Winden baant nu d’heuvelighe duynen, en slecht het mulle zandt, en blaast de dorre kruynen ter daalwaarts in [1619]

Ook toen al was de combinatie van *banen* met *weg* behoorlijk frequent. Het is echter duidelijk dat het dan en nog een behoorlijke tijd erna om een ‘vrije’ combinatie van losse elementen gaat: *weg* komt voor in verschillende gedaantes (meervoud, bepaald, onbepaald), in vrije combinatie met zowel reflexieve als niet-reflexieve ‘benefactieven’ en voorzetselgroepen; enkele voorbeelden die een en ander illustreren zijn:

(37) Turcken en Arabianen Sullen noyt goe wegghen banen Voor den Christen [...] [1658]

(38) Koomt gy my ... een weg tot grooter droefheid baanen? [±1720]

(39) wilt ghy hebben een ... gesegent Huwelijck, gy en moet u selven daer toe den weggh niet banen, met vlechtinge en optoynghe des hayrs, met een naeckten hals [...] Maer ghy moet ... [1634]

Voorbeeld (39) is ook nog interessant omdat het demonstreert dat *banen* zelfs in verband met een reflexief niet hoeft in te houden dat het traject ook daadwerkelijk wordt afgelegd; het gaat er hier slechts om dat een vrouw niet moet *proberen* om op de aangeduide manier een doel te bereiken.¹⁸ De verplaatsingscomponent in de betekenis van de reflexieve constructie is van (veel) recentere datum. Een andere aanwijzing daarvoor is dat de andere werkwoorden die naast *banen* in combinatie met *weg* (in een of andere vorm) gebruikt wor-

¹⁷ Deze en andere historische voorbeelden zijn afkomstig uit het *WNT* en verzameld door Annelies Kramer voor haar doctoraalscriptie (Kramer 2002).

¹⁸ De ontkenning *niet* heeft hier geen bereik over het modale werkwoord. De zin is te parafaseren als. “Het is noodzakelijk dat u zich daartoe niet zo-en-zo de weg baant” (niet als “Het is niet noodzakelijk dat u zich daartoe zo-en-zo de weg baant”, vgl. *U hoeft zich daartoe niet zo-en-zo een weg te banen*). In hedendaags taalgebruik zijn ontkenningen in de reflexieve *weg*-constructie tamelijk zeldzaam, en als ze voorkomen, dan uitsluitend in combinatie met een modaal hulpwerkwoord dat binnen het bereik van de ontkenning valt: *hoeven zich geen weg te banen*, *wilde zich niet met geweld een weg banen*, *wisten zich geen weg te banen*, enz.; in al deze gevallen wordt ook het bereiken van het doel weersproken, terwijl dat in (39) niet per se het geval is: het advies houdt in dat men zich het niet te makkelijk moet maken, niet dat men het huwelijksdoel moet laten varen; het doel-bereiken is kennelijk nog geen inherent onderdeel van het door reflexief ‘weg banen’ aangeduide proces. Het lijkt overigens alsof in mededelende zinnen het kale *zich een weg banen* heden ten dage het bereiken van het doel niet alleen ‘representeert’, maar daadwerkelijk ‘beweert’ (op het niveau van de taalhandeling). Zinnen als *Ze vochten zich geen weg door de vijandelijke linies*, of *Zij heeft zich geen weg naar de top gebaan* komen niet voor, en maken ook een nogal vreemde indruk. Het zal duidelijk zijn dat er op dit gebied nog het nodige valt uit te zoeken, zowel synchroon (wat zijn nu eigenlijk precies de verschillende afhankelijkheden?) als diachroon (hoe is de ontwikkeling daarvan te begrijpen?).

den, in wezen beperkt zijn tot noties die min of meer direct betrekking hebben op een barrière ('force dynamics', zie hierboven), óók in reflexieve gevallen:¹⁹

- (40) ... waer omtrent hy, naer een bloedigh treffen met eenige Franssen [...] zich met geweld een wegh opende [1654]
- (41) Dat hij door bloed en neerlagen der vijanden, zich een weg ten Hemel open gestoten heeft. [1675]

Dát het afleggen van het gecreëerde traject op enig moment vast verbonden is geraakt aan de reflexieve constructie, hoeft geen verbazing te wekken. Het lijkt een duidelijk geval van het bekende ontwikkelingspatroon waarin een interpretatie-aspect dat aanvankelijk een voor de hand liggende pragmatische inferentie is, na verloop van tijd een conventioneel betekenis-aspect van een uitdrukking wordt (Keller 1994; Croft 2000; Traugott & Dasher 2002). Immers, als je voor jezelf een weg maakt, ligt het niet echt voor de hand dat je die vervolgens niet af zou leggen, terwijl dat beter voorstelbaar is als het gaat om een weg voor een ander: of die de weg daadwerkelijk aflegt ligt niet geheel in het vermogen van de maker van de weg. Als gevolg daarvan zal in het feitelijke taalgebruik het reflexieve patroon ook zeer vaak (en vaker dan het niet-reflexieve patroon) geassocieerd zijn geweest met gevallen waarin de betrokken weg daadwerkelijk wordt afgelegd.

Een alternatieve, structurele verklaring voor het verschil in het hedendaags Nederlands zou kunnen uitgaan van het feit dat *zich* een nominaal argument lijkt (dat als 'subject' van *een weg* opgevat kan worden, wat dan op de een of andere manier leidt tot een verplaatsingslezing), terwijl het in het andere geval gaat om een bepaling, gemarkeerd met het voorzetsel *voor*. Dat het hier echter daadwerkelijk gaat om 'semantisering' van een aanvankelijk pragmatisch verschil tussen reflexief en niet-reflexief gebruik en niet om het structurele verschil tussen argument en bepaling, valt te beargumenteren op grond van het voorkomen in ouder taalgebruik van niet-reflexieve nominale argumenten: volgens de structurele verklaring zouden die ook een 'verplaatsingslezing' moeten hebben. Het is echter niet zo moeilijk om gevallen te vinden als (42).

- (42) Ick sal om uwent wil mijn woort stantvastich houwe, / [...] En vollegen den wech dien ghy mijn hebt gebaant / Door u genegenheyt [...] [1616]

Ondanks het feit dat ook hier van een nominaal datief-argument sprake is (*mijn*), is het duidelijk dat het banen van de weg door de 'ghy' voor de 'Ick' absoluut nog niet inhoudt dat de 'Ick' zich ook over die weg verplaatst; de 'Ick' kondigt immers aan die weg te zul-

19 Deze en andere gevallen duiden er wel op dat de notie dat er een *weg gecreëerd* wordt (en niet alleen begaanbaar gemaakt), in deze periode al geconventionaliseerd is, zoals het *WNT* ook aanneemt getuige de volgende karakterisering van diverse gevallen uit de 17e eeuw: "De uitdrukking den (een) weg banen, die eigenlijk (zie onder 1) beteekende "den (reeds bestaanden) weg effen, begaanbaar maken", werd later opgevat in den zin van "een (tot dusverre niet bestaanden) weg aanleggen, een doortocht maken enz.; bij dichters naderende tot het figuurlijk gebruik, onder 4) omschreven."

len volgen.²⁰ In de 20e eeuw is de relatie tussen het afleggen van de gecreëerde weg en het reflexieve patroon in ieder geval geheel geconventionaliseerd tot een *betekenis*-aspect van het reflexieve patroon, waardoor het zich mede als aparte constructie heeft afgesplitst van het algemene patroon *banen+weg*.

Het feitelijke verloop van de ontwikkelingen is dus anders in het Nederlands dan in het Engels. Terwijl er in het Engels sprake is van samenvaal van twee patronen in één constructie, heeft zich in het Nederlands juist een afsplitsing voorgedaan. De mechanismen die die ontwikkelingen ‘sturen’ zijn ongetwijfeld algemeen, taalafhankelijk: de opsplitsing van één patroon in twee in het Nederlands is een geval van conventionalisering (semantisering) van een interpretatie-aspect dat aanvankelijk een pragmatische inferentie was (wie een weg maakt voor zichzelf legt die in het algemeen ook af), en de samenvaal in het Engels is een geval van herinterpretatie van verschillende patronen die formeel, semantisch en in termen van combineerbaarheid veel kenmerken deelden, als verschillende toepassingen van één en hetzelfde patroon (zie Israel 1996 voor historische gegevens en analyse ervan). Maar de manier waarop die mechanismen uitwerkten, is wel taalspecifiek, en hangt mede af van de in een taal aanwezige elementen – de beschikbaarheid van een zwak reflexief (*zich*) in het Nederlands en het ontbreken daarvan in het Engels zijn bijvoorbeeld factoren die op ontwikkelingsprocessen van invloed zijn, maar zonder dat de uitkomsten ervan erdoor gedetermineerd zouden zijn. In ieder geval trekt de ontwikkeling in het Nederlands zich zogezegd niets aan van die in het Engels; beide verlopen autonoom.

● 4 Tot slot, een blik op het Duits

Processen die op zich taalafhankelijk zijn, hebben dus per taal verschillende resultaten, produceren verschillende synchrone systemen. Die hebben de status van conventies, regels die op zich ook best anders hadden kunnen zijn. Dit niet strikt noodzakelijke karakter van regels van een taalsysteem kunnen we voor het onderhavige geval ook nog mooi bevestigd zien als we een blik werpen op het Duits. Hieronder staan enkele gevallen die duidelijk parallellen zijn van de *weg*-constructie, met relevante elementen van de constructie onderstreept.²¹ In de eerste plaats zijn er gevallen die volledig overeenkomen met de Nederlandse constructie: er is een reflexief en een indefiniet element *Weg*, en er treden overeenkomstige werkwoorden in op, zowel het prototype *bahnen* (zie (43)), als andere werkwoorden, zoals in (44):

20 Omdat het moderne reflexieve *zich een weg banen* een verplaatsing van het subject aanduidt, inclusief het bereiken van een eindpunt, is het wat dat verplaatsingsproces betreft, een ‘accomplishment’; vandaar ook dat (39) in hedendaags Nederlands beter uitgedrukt wordt met “proberen te banen” (zie ook noot 18). In oudere taal-fasen, net zoals heden ten dage nog steeds geldt voor de uitdrukking *de weg banen voor X*, maakte het eindpunt van het verplaatsingsproces geen deel uit van de conventionele betekenis, al komt uiteraard de weg zelf wel ‘af’. Aspectuele en temporele kenmerken van constructies als deze en de relatie ervan tot werkwoorden die erin voorkomen, behoeven eveneens duidelijk nog nader onderzoek. Voor enkele observaties omtrent de Engelse *way*-constructie op dit punt, zie Goldberg (1996:44).

21 Gevallen aangetroffen in corpora van Cosmas te Mannheim.

- (43) Fünf junge Türken bahnen sich einen Weg durch die Menge, einer von ihnen pfeift verlegen.
- (44) Der Angeklagte kam, beim Schauen einer Nachrichtensendung, in der zwei Knastausbrüche gemeldet wurden, auf die Idee, sich ebenfalls einen Weg zunächst durch und dann über die Gefängnismauer zu suchen.

Maar anders dan in het hedendaags Nederlands, komen er in hedendaags Duits ook combinaties van een reflexief met een definitief element *Weg* voor:

- (45) [...] EU-Kommissionspräsident Romano Prodi, der sich eher mühsam den Weg durch sein Statement bahnte.
- (46) Erst in der Schlussphase dominierte Neckarau das Spiel und ebnete sich mit den späten Treffern (83./89.) den Weg zum Sieg und zu den wichtigen Punkten im Abstiegs-kampf.

Vrij veel gevallen zien er, vanuit het perspectief van het voorafgaande, uit als combinaties van het Engelse en het Nederlandse patroon. De rol van begunstigde wordt 'dubbel' gemarkeerd, zowel met een reflexief als met een possessief:

- (47) Fernab der Zivilisation bahnt sich der Motorrad-Fan seinen Weg durch die virtuelle Welt des Querfeldeinfahrens.
- (48) Über Vorrunden, Direktausscheidung und K. o.-Runde erkämpften sich Markus Hadaschik vom Fechtzentrum Heidenheim und Robin Wendel (TSV 1846 Mannheim) ihren Weg in das Finale.

En ten slotte is er, weliswaar weinig frequent, af en toe ook een geval aan te treffen waarvan goed verdedigd kan worden dat het afleggen van de weg geen conventioneel, verplicht element van de interpretatie is (de geautomatiseerde fabriek is nog een toekomst-droom):

- (49) Die Heckert-Werker in Karl-Marx-Stadt zählen mit ihrem Zug um Zug verwirklichten betrieblichen Konzept zu jenen, die sich und anderen den Weg zur automatisierten Fabrik der Zukunft ebnen.

Dit zijn slechts enkele eerste observaties, en het is duidelijk dat er meer aan te onderzoeken valt (de volgorde van de elementen, de combinatie van reflexieve en niet-reflexieve elementen zoals in (49), de mate waarin het hedendaagse Duits overeenkomt met het oudere systeem van het Nederlands enz.), maar ze volstaan om duidelijk te maken dat bijvoorbeeld markering van de begunstigde als reflexief (Nederlands) of als possessief (Engels) in het onderhavige soort constructies niet eens een of-of-kwestie is, en meer algemeen: dat er ook op het niveau van redelijk concrete grammaticale patronen geen reden is om bevreesd te zijn dat de autonomie van het Nederlands 'bedreigd' wordt; het vindt, tussen grote naaste verwanten in, zijn eigen weg wel.

● Bibliografie

- Booij, Geert (2002).** Constructional idioms, morphology, and the Dutch lexicon. *Journal of Germanic linguistics* 14, 301-329.
- Bybee, Joan (1995).** Regular morphology and the lexicon. *Language and cognitive processes* 10, 425-455.
- Croft, William (2000).** *Explaining language change. An evolutionary approach*. Harlow: Longman.
- Croft, William (2001).** *Radical construction grammar. Syntactic theory in typological perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- Croft, William & D. Alan Cruse (te versch.).** *Cognitive linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Goldberg, Adele E. (1996).** Making one's way through the data. In: Masayoshi Shibatani & Sandra A. Thompson (eds.), *Grammatical constructions. Their form and meaning*. Oxford: Oxford University Press, 29-53.
- Israel, Michael (1996).** The way constructions grow. In: Adele E. Goldberg (ed.), *Conceptual structure, discourse and language*. Stanford, CA: CSLI Publications, 217-53.
- Jackendoff, Ray (1975).** Morphological and semantic regularities in the lexicon. *Language* 51, 639-671.
- Jackendoff, Ray (1990).** *Semantic structures*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Jackendoff, Ray (1997).** 'Twistin' the night away'. *Language* 73, 534-559.
- Keller, Rudi (1994).** *Sprachwandel. Von der unsichtbaren Hand in der Sprache*. 2. Aufl. Tübingen: Francke Verlag.
- König, Ekkehard & Martin Haspelmath (1998).** Les constructions à possesseur externe dans les langues d'Europe. In: Jack Feuillet (ed.), *Actance et valence dans les langues de l'Europe*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 525-606.
- Kramer, Annelies (2002).** *De geschiedenis van de Nederlandse weg-constructie*. Doctoraalscriptie Nederlands, Universiteit Leiden.
- Langacker, Ronald W. (1987).** *Foundations of cognitive grammar*. Volume I, *Theoretical prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- Levelt, W.J.M. (1973).** *Formele grammatica's in linguïstiek en taalpsychologie*. Deel III: *Toe-passingen in de taalpsychologie*. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Talmy, Leonard (1988).** Force dynamics in language and cognition. *Cognitive science* 12, 49-100.
- Traugott, Elizabeth Closs & Richard B. Dasher (2002).** *Regularity in semantic change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Verhagen, Arie (2002).** From parts to wholes and back again. *Cognitive linguistics* 13, 403-439.
- Verhagen, Arie (2003).** The Dutch way. In: Arie Verhagen & Jeroen van de Weijer (red.), *Usage based approaches to Dutch*. Utrecht: LOT.
- Verhagen, Arie (in voorb.).** *Constructions of intersubjectivity*.
- Verhagen, Arie & Suzanne Kemmer (1997).** Interaction and causation: causative constructions in modern Standard Dutch. *Journal of pragmatics* 27, 61-82.

In de hilarische roman *Rates of exchange* van Malcolm Bradbury bezoekt de taalkundige Dr. Petworth de Oost-Europese stad Slaka, waar hij zijn favoriete voordracht hoopt te houden, getiteld 'The English Language as a Medium of International Communication'. In Slaka heeft men echter wel wat anders aan het hoofd dan de status van het Engels. Het regime wankelt, met vergaande taalkundige gevolgen. Zo blijkt tijdens Petworths verblijf tot tweemaal toe het flexiesysteem van de ene op de andere dag drastisch te zijn gewijzigd. Bij het ontbijt blijkt de krant *P'rtyii Pupullatii* veranderd in de *P'rtyuu Pupulatuu*. De ober adviseert zonder blikken of blozen *pomu*, waar hij het gisteren nog had over *pomi*. De taal is onder het communistische bewind in Slaka al even maakbaar als de samenleving.

De vraag 'hoe weerbaar is het Nederlands?' – of, zoals Norbert Corver deze vraag met veel gevoel voor de tijdgeest herformuleert: 'hoe leefbaar is het Nederlands?' – gaat vaak gepaard met de gedachte dat als het antwoord negatief is een aantal stevige maatregelen kunnen worden genomen om het tijt alsnog te keren. De lezers die de moeite nemen om in ingezonden stukken in kranten en bladen als *Onze Taal* hun zorgen en boosheid onder woorden te brengen over al wat het Nederlands bedreigt, veronderstellen impliciet of expliciet dat wij ons teweer kunnen stellen tegen deze gevaren. De taalergernissen in *Onze Taal* gaan dan ook vergezeld van de oproep "Genootschap, doe er wat aan!" (jaargang 72, 2/3, p. 50).

Met Leefbaar Nederland is het niet anders. Ik heb althans altijd verondersteld dat de 'leefbaren' dit predikaat gebruiken omdat Hilversum, Utrecht, Rotterdam, ... Nederland nu niet, maar na uitvoering van hun programma wel 'leefbaar' zullen zijn. Kan behalve Nederland ook het Nederlands leefbaar worden *gemaakt*?

In de meeste artikelen in dit nummer komt deze vraag niet aan de orde domweg omdat de auteurs verdedigen dat er geen redenen tot zorg zijn. Norbert Corver betoogt dat het Nederlands zowel van 'binnen' als van 'buiten' levend en leefbaar is. Arie Verhagen laat zien dat het Nederlands 'zijn eigen weg gaat' – en hij bedoelt duidelijk niet dat die weg voert naar de afgrond. Volgens Theo Janssen is er niets mis met het Nederlands, hooguit met de doorstroom van kennis erover. En Anneke Neijt lijkt mij evenmin ernstig bezorgd, op de kwestie van het besse(n)sap na dan. Als het al goed gaat met het Nederlands hoeven we ons ook niet te buigen over de vraag of we het Nederlands wel *kunnen* verbeteren.

In twee bijdragen komen opvattingen over maakbaarheid trouwens wel om de hoek kijken. Zo verwacht Theo Janssen dat als wij erin slagen de resultaten van taalkundig onderzoek toegankelijk te maken in het onderwijs, dit er uiteindelijk toe zal leiden dat leerlingen tegenover het Nederlands een positieve, zelfbewuste houding ontwikkelen – en dat is volgens Janssen de basis voor een weerbaar en vitaal Nederlands. Anneke Neijt ver-

* Adres: Nederlandse taalkunde, Universiteit van Amsterdam, Spuistraat 134, 1012 VB Amsterdam. E-mail: weerman@uva.nl.

onderstelt dat een goede spellingsregeling het gebruik van het Nederlands bevordert. Die spellingsregeling is maakbaar. Althans, tot op zekere hoogte, want Neijt haalt Jet Wester aan, die er nu juist voor pleit dat de spelling het wezen van de taal dient te volgen, en dat eigen wezen is bij uitstek niet maakbaar.

Sinds de totstandkoming van de andere bijdragen aan dit nummer zijn we twee verkiezingen, een oorlog en flink wat werklozen verder. Het zetelaantal van de 'leefbaren' en aanverwanten is even snel gestegen als gedaald. Misschien ligt het daaraan dat ik terugkijkend nu vooral aandacht wil vragen voor de vraag van de maakbaarheid. Want hoewel er veel sympathie zit in de opvattingen van Janssen en Neijt, ik ben geneigd sceptischer te zijn over de maakbaarheid van het Nederlands. Hoe belangwekkend ik de resultaten van de door Janssen begeleide dissertaties ook acht en hoe zinnig ik het ook vind dat leerlingen in het voortgezet onderwijs kennis maken met de wetenschap, zullen leerlingen daardoor ook werkelijk 'met gezonde zelfbewustheid hun taal als vanzelfsprekend koesteren' (p. 312)? En ik aarzel ook bij Neijts redenering. Het geeft toch te denken dat uitgerekend een zeer succesvolle taal als het Engels een hopeloze spelling heeft.

Stel eens dat het Nederlands toch minder weerbaar en leefbaar is dan de hoogleraren Nederlandse taalkunde menen, en wel degelijk wordt bedreigd. Dit standpunt is, zoals reeds vermeld, populair bij schrijvers van ingezonden stukken, die zich kennelijk in het geheel niet door taalkundigen hebben laten overtuigen (op zichzelf al iets om over na te denken). Trouwens, tijdens de discussie op 21 juni 2002 bleek ook een gedeelte van het taalkundige publiek minder optimistisch over de toekomst van het Nederlands. René Appel heeft inmiddels op verschillende plaatsen ook in geschrifte zijn zorgen kenbaar gemaakt over het oprukkende Engels, dat via het tweetalige vwo, en straks ongetwijfeld ook via de door Appel voorspelde tweetalige crèche, terrein wint ten koste van het Nederlands (Appel 2002a, 2002b). In de inleiding van haar bijdrage spreekt overigens ook Neijt over de Engelse dreiging. Er is dus toch wel enige reden om ons te bezinnen op de maakbaarheid van het Nederlands. Als het Nederlands wordt bedreigd, kunnen we ons dan verweren?

● De (on-)maakbaarheid van de binnentaal

Bij de beantwoording van de vraag hoe maakbaar het Nederlands is, lijkt het zinnig om, net zoals in het betoog van Norbert Corver, een onderscheid te maken tussen de 'binnentaal' en de 'buitentaal'. Hoe maakbaar is het Nederlandse taalsysteem? Op het eerste gezicht lijken taalkundigen er wel van overtuigd te zijn dat de binnentaal niet naar de hand is te zetten. Ten dele is dat triviaal: een natuurlijke taal wordt geen onnatuurlijke taal zolang deze door mensen geleerd en gesproken wordt. Alle varianten van het Nederlands voldoen aan wat men houdt voor universalia. Maar ook binnen de ruimte die universalia bieden, lijkt maakbaarheid uitgesloten. Taalveranderingsonderzoek maakt dat uitentreuren duidelijk. Van alle tijden zijn de klachten over taalverandering, die men houdt voor taalverloeding, maar die onverbidlijk zijn (haar!) (eigen) weg gaat.

Alle correcties van docenten hebben niet kunnen weerhouden dat voor veel Nederlanders het relatieve *dat* het loodje heeft gelegd: 'het verhaal *dat* ik heb verteld' wordt 'het verhaal *wat* ik heb verteld'. Het overkomt me regelmatig dat ik verbaasde studenten

Nederlands uitleg dat het relatieve *dat* door sommigen als norm wordt beschouwd. De werkelijkheid is hier al verder dan de ANS van 1997 noteert: 'In informele taal kan *wat* naar elk HET-antecedent verwijzen.[...] In geschreven taal verschijnt het relatieve *wat* [...] bijna nooit' (Haeseryn et al. 1997: 339).

En er zijn natuurlijk veel krassere voorbeelden. Neem de opkomst van *hun* als subject. Kan bij de verandering in de relatieve woorden nog beweerd worden dat het verschil niet zo opvalt, het gebruik van *hun* als subject geldt als stigma. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de eerste regels van het bekende sonnet van Jan Kal:

Hun zeggen Johan Cruyff wordt vijftig jaar
Dus in principe is dat een gegeven

Het is mede aan het stigma *hun* te danken dat de lezer het eerste deel van het gedicht beschouwt als woorden van de 'maestro' zelf. Gebruik van *hun* als subject valt op, wordt sterk afgekeurd, maar verbreidt zich niettemin tegen de normklippen op (vgl. Van Hout 1996). Taalkundigen gebruiken hiervoor de nogal curieuze notie *change from below*. Als deze notie al iets duidelijk maakt, dan toch wel dat taal, *in casu* het Nederlands, niet maakbaar is.

Nu bestaat er naast de *change from below* ook zoiets als een *change from above*. En soms suggereren beschrijvingen van veranderingen in het Nederlands door taalkundigen dat deze veranderingen doelbewust en met succes gestuurd kunnen worden. Een beetje neerlandicus weet bijvoorbeeld te melden dat de 17^e eeuw gekenmerkt wordt door de verheerlijking, de zuivering en de opbouw van het Nederlands. Het proces van standaardisatie associeert men met namen als Simon Stevin, Hooft, Vondel, met verschillende grammatici, en niet te vergeten met degenen die betrokken waren bij de totstandkoming van de Statenvertaling. Zij bouwden het Nederlands op, zo kunnen we lezen in de geschiedenisboeken (vgl. bijvoorbeeld Van der Wal en Van Bree 1992, Van den Toorn, Pijnenburg, Van Leuvensteijn en Van der Horst 1997). De lezer kan soms de indruk krijgen dat er in dit proces van de standaardisatie echt wat te kiezen viel. Alsof er met hier en daar wat andere beslissingen van onze voorvaders een andere standaardtaal uitgerold was, die bijvoorbeeld wat oostelijker van smaak zou zijn.

Dat is echter een misverstand. De standaardtaal is ons overkomen. Dat inderdaad de opvatting leefde dan men een taal kon opbouwen, is wel duidelijk. Dat er echter daadwerkelijk gestuurd is, is zeer discutabel. Ten eerste is het proces van standaardisatie zo complex, met zoveel verschillende actoren, dat het lastig is te bepalen, om niet te zeggen onmogelijk, wie nu op welk moment de beslissende stap heeft gezet. Laat staan dat deze actoren dat toentertijd zelf konden overzien. Het ene nieuwe woord van Simon Stevin bereikte dan ook de standaardtaal wel (bijvoorbeeld *driehoek*, *middellijn*, *kegel*), het andere niet (bijvoorbeeld *naelde*, *seul*, *vergaderen*, voor respectievelijk *piramide*, *cilinder* en *optellen*).

In deze gevallen gaat het bovendien niet over het taalsysteem, maar over de woordenschat. Taalgebruikers kunnen nieuwe woorden creëren en soms nemen andere taalgebruikers die nog over ook, al is die verspreiding niet makkelijk te beheersen. Het bewust manipuleren van het taalsysteem is wel even wat anders. Natuurlijk, op schrift valt er nog wel wat te bereiken. Aan de hand van werken van Vondel en Hooft, bijvoorbeeld, kan gedemonstreerd worden dat zij bewust hebben ingegrepen in het door hen gehanteerde

taalsysteem. Met de gesproken taal zal dat niet veel te maken hebben gehad. Van Hoofst taal reteren enkele eeuwen later wel enkele woorden en uitdrukkingen, maar het door hem gepropageerde verschil tussen bijvoorbeeld *hem* (4^e naamval) en *hum* (3^e naamval) heeft zelfs nog minder effect gehad dan het aan Christaen van Heule toegeschreven onderscheid tussen *hen* en *hun*. En ook dit onderscheid heeft alleen enige status kunnen krijgen in de schrijftaal onder dreiging van de liniaal van de schoolmeester. Wie ingrijpt in het taalsysteem, doet dat op straffe van onbegrijpelijkheid. Hoofst *Nederlandsche Historiën* is wat dat betreft een aardig voorbeeld. Prachtig natuurlijk, maar niet te lezen. De ironie wil dat het taalsysteem van onze grote taalbouwers uit de 17^e eeuw voor moderne lezers aanzienlijk minder toegankelijk is dan dat van de auteurs van een eeuw ervoor.

Soms lijkt het of de aanbevelingen en keuzes uit de 17^e eeuw effect hebben gehad. Zo heeft het Standaardnederlands bijvoorbeeld geen tweeledige ontkenning ('hi *en* leest *geen* Hoofst') en gebruiken we geen pronomen *du*. Precies zoals dat was vastgesteld voor de Statenvertaling. Te verdedigen valt echter dat in deze gevallen het pleit al beslecht was voor de Statenvertaling er was en de verandering ook zou zijn doorgezet zonder de openlijke keuze voor de nieuwe variant. *Go with the flow* heet dat in moderne managerstaal. Daar waar de adviezen dan ook tegen de taalstroom inroeien komt er niets van terecht. Zo wordt in de Statenvertaling bijvoorbeeld gekozen voor de uitgang *-e* bij de eerste persoon. En alle pogingen om het naamvalstelsel te redden hebben geen effect gesorteerd in de gesproken taal, hooguit heeft het geleid tot uitstel van executie in de schrijftaal.

Vaak wordt in dit verband de opkomst van het reflexieve pronomen *zich* genoemd, dat dankzij de Statenvertaling een plek in de standaardtaal zou hebben gekregen. Deze opvatting wordt evenwel uitvoerig en mijns inziens adequaat bestreden door Jennifer Boyce Hendriks (1998). Zij verdedigt een andere opvatting. Het reflexieve pronomen *zich* moet volgens haar in de standaardtaal terecht zijn gekomen onder invloed van de enorme aantallen Duitse immigranten in de 16^e en 17^e eeuw, die weliswaar 'Nederlands' leerden, maar daarbij 'Duitse' sporen achterlieten. In de terminologie die ik hierboven gebruikte zou de opkomst van *zich* dus bij uitstek een *change from below* zijn. Het tegendeel van maakbaarheid.

Het is een kenmerk van het type taalcontact waarbij immigranten de taal van hun nieuwe land leren dat nu juist systematische elementen (en daartoe behoren ook pronomen) uit de brontaal kunnen doorsijpelen in de doeltaal. De leerder kan de inhoudswoorden van de doeltaal makkelijk oppikken, maar kan maar moeilijk los komen van het taalsysteem van zijn moedertaal. Thomason en Kaufman (1988) spreken in dit geval over *interference through shift*, Van Coetsem (1988) over 'brontaalagentiviteit'. Het andere type taalcontact kenmerkt zich doordat de doeltaal elementen oppikt uit een brontaal. Bij dat andere type taalcontact (Thomason en Kaufman: *borrowing*, Van Coetsem: *doeltaalagentiviteit*) spelen nu juist inhoudswoorden een prominente rol. Men denke aan de talloze leenwoorden die wij overnamen uit andere talen – en tegenwoordig lenen we vooral van het Engels. Ook hier staat de woordenschat tegenover het taalsysteem, en ook hier heeft dat te maken met de maakbaarheid. Kunnen we als taalgebruikers bij de woordenschat nog enigszins de indruk hebben dat wij de woorden voor het kiezen hebben, het taalsysteem overkomt ons.

Zoals gezegd, ik heb de indruk dat taalkundigen het hier redelijk over eens zijn. Ressteert de vraag waarom zij er maar niet in slagen om al diegenen die in ingezonden stuk-

ken klagen over de verloedering van het Nederlands te overtuigen dat taalverandering de gewoonste zaak van de wereld is en niet beheerst kan worden. Sterker, degenen die zich op dit standpunt stellen gelden als verdacht: ja, jullie taalkundigen vinden alles goed; daar heb je dus niks aan. Zowel de klager als de taalkundige raken verstrikt in het verschil tussen de maakbare norm en onmaakbare natuur.

- **De (on-)maakbaarheid van de buitentaal**

Voor de bezorgde lezer van *Onze Taal* valt het niet mee. Behalve dat het Nederlands verloedert, wordt het namelijk ook steeds minder gesproken. Je zou zeggen dat het laatste maar goed is in het licht van het eerste, maar deze tegenwerping maakt doorgaans geen indruk. De opvatting dat het Nederlands terrein verliest, wordt trouwens niet alleen door leken gehuldigd. Het zijn niet de in Nederland gesproken minderheidstalen van allochtonen die beschouwd worden als een serieuze concurrent, noch de naar erkenning hunkerende dialecten. Er is maar één serieuze partij, en dat is uiteraard het Engels.

En de feiten lijken inderdaad voor zich te spreken. Een kleine greep. Op Nederlandse universiteiten wordt in toenemende mate Engels gesproken en geschreven. In het onderzoek is deze trend al jaren gaande. Maar ook het onderwijs verengelst onmiskenbaar. De introductie van de zgn. bama-structuur zal ertoe leiden dat een substantieel deel van de masteropleidingen in het Engels zal worden aangeboden. In het voortgezet onderwijs blijkt 'tweetaligheid' al enige tijd een goed middel in de slag om nieuwe (witte) leerlingen. Waarbij de tweede taal natuurlijk het Engels is (keuze van een vwo-school voor het Turks of het Marokkaans-Arabisch als tweede instructietaal zou vermoedelijk tot nationale commotie en zeer spoedige sluiting leiden). In het voorjaar van 2003 wordt bekend dat dertien Rotterdamse openbare basisscholen dit voorbeeld gaan volgen. De werkelijkheid tart elke verbeelding, dus vermoedelijk bestaat Appels Engels-Nederlandse crèche al. Het bedrijfsleven idem dito: De Nederlandse topman van Ahold of KLM maakt het nieuwe debacle wereldkundig in het Engels. Op Schiphol is de bewegwijzering uitsluitend in het Engels, en wie in Amsterdam boodschappen doet of uitgaat, zal door personeel regelmatig in het Engels worden aangesproken en soms bemerken dat men ook geen Nederlands spreekt, et cetera, et cetera.

Over de vraag of deze domeinbeperkingen wel of niet moeten worden beschouwd als bedreigend voor het voortbestaan van het Nederlands verschillen de meningen, ook onder taalkundigen. Sommigen wijzen erop hoe volstrekt normaal meertaligheid is: meer dan de helft van de wereldbevolking gebruikt in het dagelijks leven twee of meer talen. Bovendien zijn de hierboven genoemde verschijnselen toch betrekkelijk marginaal. Stroop (2002) meldt dat het aantal Nederlands sprekenden toeneemt en dat het Nederlands nog steeds nieuwe domeinen bereikt (bijvoorbeeld: de GSM, de chatbox, de moskee!): '[A]n de stam van het Nederlands ontstaan nieuwe loten en niet zulke kleine ook' (p.10). De Bot en Weltens (1997) laten zien dat, anders dan vaak wordt verondersteld, Nederlanders in het geheel niet negatief staan tegenover hun moedertaal. Anderen daarentegen, zoals bijvoorbeeld Appel (2002b), zijn somberder en voorzien een ontwikkeling waarin het Nederlands alleen nog gebruikt wordt in huis-tuin-en-keuken-situaties, verengelst en vervolgens zou kunnen verdwijnen.

Recent (februari 2003) heeft ook de commissie 'Nederlands als wetenschapstaal' van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, onder voorzitterschap van de hoogleraar Frijhoff, zich in dit debat gemengd. De commissie probeert zichtbaar te maken dat het Engels sinds de tweede wereldoorlog als wetenschapstaal in Nederland enorm terrein heeft gewonnen. Ze pleit ervoor dat wetenschappers zich 'weer tweetalig gaan ontwikkelen' (p.29), dat wil zeggen: '[e]r moet even goed aandacht besteed worden aan de ontwikkeling van het Nederlands als wetenschapstaal, als aan de ontwikkeling van het wetenschappelijk Engels' (idem). Eén reden die de commissie hiervoor aanvoert is de band met de samenleving, waar nu eenmaal Nederlands de voertaal is (de commissie is hier kennelijk optimistischer dan Appel). Een andere reden verdient het om voluit geciteerd te worden: 'Indien wetenschappers niet meer publiceren in de landstaal, dan zal dat een verarming van die taal tot gevolg hebben' (p.30). Hoewel dit natuurlijk een opsteker is voor een blad als *Nederlandse Taalkunde*, is dit, vrees ik, toch wel wat teveel eer. Dat wetenschappers bijdragen leveren aan 'terminologie' (p.31) klopt natuurlijk wel. Soms speelt men voor Simon Stevin, vaker evenwel neemt men de Angelsaksische term over. Dat uitgerekend wetenschappers zorgen voor zulke gewaardeerde 'stilistische differentiatie' (p.31) is mij nog nooit overgefallen.

Belangrijker is hier evenwel de vraag *hoe* de commissie wil bereiken dat het Nederlands als wetenschapstaal meer status krijgt – de vraag naar de maakbaarheid dus. De commissie lijkt zich te realiseren dat een moreel appel op wetenschappers ('als u niet in het Nederlands publiceert gaat uw moedertaal naar de knoppen') weinig indruk zal maken en stelt voor dat de huidige bibliometrie zodanig wordt veranderd dat Nederlandstalige publicaties zwaarder kunnen meetellen in onderzoeksevaluaties. Wie nu in het Nederlands publiceert is een dief van zijn eigen portemonnee, zo is de redenering die men regelmatig kan horen, omdat in dezelfde tijd ook een Engelstalige publicatie kan worden voorbereid die wel, of in ieder geval serieuzer, wordt gewaardeerd in de onderzoeksoutput. Niet ten onrechte meent de commissie dat wie wil dat het Nederlands wordt gebruikt door wetenschappers, moet zorgen dat ze er wat aan verdienen.

Zo bezien is in dit voorbeeld het gebruik van het Nederlands maakbaar, op voorwaarde dat de waardering voor het gebruik maakbaar is. Dat laatste is echter niet zo heel eenvoudig, omdat 'verdienen' en 'waardering' betrekking kunnen hebben op tamelijk abstracte 'inkomsten'. In protocollen voor visitaties en onderzoeksbeoordelingen kan van alles worden afgesproken, maar waardering ontleent een wetenschapper natuurlijk slechts ten dele hieraan. Naarmate de wat abstractere waardering meer gebaseerd is op internationale activiteiten en prestaties, heeft het Nederlands het nakijken. Kan men daarom in dit kleine voorbeeld al twijfelen over de maakbaarheid van de buitentaal, deze neemt toe naarmate we met veel complexere situaties te maken hebben, waarin waardering niet of nauwelijks beïnvloed kan worden. Want wat geldt voor wetenschappers, geldt voor alle taalgebruikers: je gebruikt een taal als je er wat mee kan verdienen, waarbij 'verdienen', dat zal inmiddels duidelijk zijn, niet al te letterlijk moet worden genomen.

De inperking dan wel uitbreiding van het gebruik van een taal is vooral een onderwerp in de studie van minderheidstalen. Als er iets opvalt in deze literatuur, men zie bijv. Paulston (1994), is het wel dat maakbaarheid niet aan de orde is. Alle inspanningen ten spijt lijken het Iers en het Fries niet uit de marge te kunnen komen. Anderzijds heeft de russificatie ten tijde van de Sovjetunie niet tot gevolg gehad dat talen in de deelrepublie-

ken ten onder zijn gegaan. En hoezeer Franco ook het Catalaans heeft proberen uit te roeien, het leeft volop. Aan de andere kant van de Spaans-Franse grens heeft evenwel het Frans het aan het Catalaans verwante Occitaans nagenoeg geheel verdreven. Sociale, culturele en economische 'inkomsten' bepalen of iemand een taal gebruikt op een manier die taalkundigen slechts met moeite kunnen begrijpen. En als de mix van deze factoren al wordt begrepen, moeten we toch erkennen dat deze zich bij uitstek moeilijk, of eigenlijk: niet, laten regisseren. Zelfs een geval als het Hebreeuws is, zo meent Paulston (1994:8), geen tegenvoorbeeld: 'Everyone's favorite case study of language planning, the revival of Hebrew, seems just to have happened without any formal planning'.

- **Slot: en wat dan nog?**

We mogen dus wel concluderen dat Verhagens stelling dat het Nederlands zijn eigen weg gaat ook waar is in een betekenis die hij niet besprak: de weg van het Nederlands is niet of nauwelijks door ons te beïnvloeden, of het nu gaat om de binnentaal of de buitentaal. Hoewel er op dit moment volgens de meeste deskundigen geen reden is om somber te zijn over de toekomst van het Nederlands, hebben we weinig middelen om ons te verzetten als het toch een andere kant op zou gaan.

Hoe zinloos dat ook is, natuurlijk kan men zich zorgen maken over zaken waarop men geen invloed heeft. Daarom tot slot toch nog even deze vraag: hoe erg zou het eigenlijk zijn als het Nederlands onverwacht en onverhoopt toch verdween? Verdwijnt de korenwolf of raakt een monumentale kathedraal onherstelbaar beschadigd? Beide metaforen worden gebruikt door Appel (2002b) en ik aarzel of ze juist zijn.

Laten we wel zijn: als het al gebeurt, gebeurt het omdat de taalgebruikers er wat mee 'verdienen', dus zo hard zullen zij niet treuren. Het gevolg zal zijn dat enkele generaties later dat wat in het Nederlands op schrift is gesteld alleen nog maar door deskundigen kan worden gelezen. Maar is dat nu eigenlijk zo anders? Wie lezen er zonder tussenkomst van wetenschappers, vertalers en hertalers literatuur uit de negentiende eeuw?

En hoe erg is het voor de taalkunde? Volgens schattingen zal het aantal talen in de komende eeuw drastisch afnemen en sommigen menen dat dat negatieve consequenties heeft voor de mogelijkheden om de eigenschappen van menselijke taal te onderzoeken. Als deze redenering al klopt, kan het verdwijnen van een taal die nog niet beschreven is daarom betreurd worden. Het Nederlands is echter behoorlijk in kaart gebracht en er zijn talloze bronnen die nog nader geanalyseerd kunnen worden. Wat dat betreft kan het Nederlands rustig heengaan. Voor de Nederlandse taalkunde blijft er werk.

En verdwijnt er met al die Nederlandse woorden en uitdrukkingen niet cultuur en geschiedenis die wij steeds met ons meedragen? Voor de fijnproever is dat zeker het geval. Aan de andere kant, met het verdwijnen van het Nederlands verdwijnt niet ons vermogen om als vanzelf nieuwe woorden en uitdrukkingen te creëren. Ook binnen een andere taal zullen weer nieuwe taalvariëteiten ontstaan. Er worden van generatie op generatie eindeloos nieuwe kathedralen gebouwd.

● **Bibliografie**

- Appel, R. (2002a).** Het Nederlands: in de knel tussen lokaal en globaal? In: M. Mathijssen (red.), *Hartstocht in contrapunt*. Amsterdam: De Bezige Bij, 154-168.
- Appel, R. (2002b).** 'Kleine talen – grote belangen', *De Gids* 165, 34-58.
- Bot, K. de & B. Weltens (1997).** Multilingualism in the Netherlands? In: Th. Bongaerts & K. de Bot (red.), *Perspectives on foreign-language policy; studies in honour of Theo van Els*. Amsterdam: Benjamins, 143-156.
- Coetsem, F. van (1988).** *Loan Phonology and the Two Transfer Types in Language Contact*. Dordrecht: Foris Publications.
- Corver, N., dit nummer.** Hoe leefbaar is het Nederlands?, 285-300.
- Frijhoff, W. et al. (2003).** *Nederlands, tenzij ...; tweetaligheid in de geestes- en de gedrags- en maatschappijwetenschappen; rapport van de Commissie Nederlands als wetenschapstaal*. Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen.
- Haeseryn, W., K. Romijn, G. Geerts, J. de Rooij, M. van den Toorn (1997).** *Algemene Nederlandse Spraakkunst*, Groningen: Martinus Nijhoff.
- Hendriks, J. Boyce (1998).** *Immigration and linguistic change: a socio-historical linguistic study of the effect of German and southern Dutch immigration on the development of the northern Dutch vernacular in 16th/17th century Holland*. Ph.D. dissertatie, University of Wisconsin.
- Hout, R. van (1996).** Waar kwamen *hun* onze taal binnen. In: R. van Hout en J. Kruijssen (red.), *Taalvariëties: toonzettingen en modulaties op een thema*. Dordrecht: Foris, 143-156.
- Janssen, T., dit nummer.** Inspirerend 'Nederlands'? Een pleidooi voor doorstroom van kennis over taal, 301-314.
- Neijt, A., dit nummer.** De Tao van taal, of: de spellingwet van 1995 en het geval besse(n)sap, 315-327.
- Paulston, C. B. (1994).** *Linguistic minorities in multilingual settings; implications for language policies*, Amsterdam: John Benjamins.
- Stroop, J. (2002).** Waar gaan we met het Nederlands naar toe? Lezing 17 december 2002, Universiteit van Amsterdam.
- Toorn, M. van den, W. Pijnenburg, J. van Leuvensteijn en J. van der Horst (red.) (1997).** *Geschiedenis van de Nederlandse taal*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Thomason, S. & T. Kaufman (1988).** *Language contact, creolization, and genetic linguistics*. Berkeley: University of California Press.
- Verhagen, A., dit nummer.** Hoe het Nederlands zich een eigen weg baant. Vergelijken- de en historische observaties vanuit een constructie-perspectief, 328-346.
- Wal, M. van der & C. van Bree (1992).** *Geschiedenis van het Nederlands*. Utrecht: Aula.

Boekbesprekingen

Priscilla Heynderickx. *Relationele Adjectieven in het Nederlands.* Antwerpen: Lessius Hogeschool, 2001. 267 blz. ISBN 90 804438 7 5. € 19,00

Wat zijn 'relationele adjectieven' (RA's)? Een typerend voorbeeld uit de inleiding van Heynderickx is *koninklijk besluit*. In deze NP, zegt ze, is *koninklijk* niet een kwalificerend, maar een relationeel adjectief. Dat wil zeggen: het adjectief heeft de functie dat het zuiver en alleen een betrekking legt tussen de twee conceptuele entiteiten die worden opgeroepen door de betrokken nomina, te weten *koning* en *besluit*. Dergelijke relationele adjectieven kunnen doorgaans niet predicatief gebruikt worden, althans niet met dezelfde betekenis: het gaat hier om een *besluit uitgaande van de koning*, en niet om **een besluit dat koninklijk is*. Op overeenkomstige wijze is de *Europese Unie* de *Unie van Europa* en niet de **Unie die Europees is*.

Het adjectief *koninklijk* kan echter weer wel als kwalificerend adjectief (KA) gebruikt worden, bijvoorbeeld in *Dat was nou niet bepaald een koninklijk gebaar*, waar *koninklijk* vervangen kan worden door equivalente kwalificaties als *vorstelijk* of *royaal*. In dit geval wordt de betrekking van het adjectief met het bijbehorende substantief nader gekwalificeerd en gemodificeerd met een subjectief aspect of waarde-oordeel. In tegenstelling tot de relationele kunnen kwalificerende adjectieven dan ook vergezeld gaan van adverbia van graad, vergelijk bijvoorbeeld *een niet erg koninklijk gebaar* met het uitgesloten **een erg koninklijk besluit*. Andere voorbeelden van relationele adjectieven zijn te vinden in vaste combinaties als *Elizabethaans theater*, *Edammer kaas*, *liturgisch handboek*, *mondeling*

overleg, *electoraal college*, *educatief stelsel* en *boekhoudkundig systeem*.

In de eerste druk van de *ANS* uit 1984 is over relationele adjectieven nog helemaal niets te vinden. Het dichtst in de buurt komt een aantal verspreide opmerkingen in hoofdstuk 6 over 'eigenschapswoorden' (*ouderlijke woning*, *menselijke geest*, *wiskundige formules*, *democratische beginselen*), 'stofnamen' (*zilveren zakhorloge*), 'geografische namen' (*Friese nagelkaas*) en 'persoonsnamen' (*Gregoriaanse kalender*). In 1994 nu is Heynderickx er in haar proefschrift in geslaagd deze verschillende categorieën adjectieven bijeen te brengen onder het nieuwe begrip 'relationele adjectieven'. Haar studie van deze adjectieven is vervolgens in 1998 bekroond met de Prijs der Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis (sectie Taalkunde), en nu in 2001 in een 'geupdatete' (sic) versie uitgegeven door de Lessius Hogeschool waar zij werkzaam is. Het proefschrift van Heynderickx voorzag duidelijk in een lacune en de tweede druk van de *ANS* (1997) is op dit punt dan ook aangepast. Zo is het onderscheid kwalificerend versus relationeel overgenomen, zij het dat de *ANS* een definitie geeft die een stuk minder precies is dan die van Heynderickx [RA leggen "een relatie ... tussen het door het adjectief uitgedrukte begrip en het door het adjectief bepaalde substantief", zie de *ANS* 1997, 387)]. In hoofdstuk 6.2.2.4 wordt dit nader toegelicht met voorbeelden als *een medisch student*, *het doctoraal examen*, *een buitenlandse reis*, *de parlementaire enquête*.

De vraag is nu: wat weten we en wat kunnen we zeggen over dergelijke relationele adjectieven? Is dit een kwestie van structuur of van gebruik? Zit er in het taalsysteem een apar-

te categorie relationele adjectieven, of kunnen eigenlijk alle adjectieven op hun tijd wel eens relationeel gebruikt worden? En wat zijn precies de kenmerkende eigenschappen van deze soort adjectieven? Om deze vragen te kunnen beantwoorden heeft Heynderickx haar onderzoek gericht op zowel vorm, betekenis als gebruik van deze constructie in het Nederlands. De inrichting van haar boek sluit hierbij aan.

Het eerste, inleidende hoofdstuk bespreekt een aantal interessante eigenschappen die Heynderickx aan het licht heeft gebracht en die kunnen fungeren als criteria ter identificatie van RA's. Om te beginnen is een RA zeker een adjectief, want adjectief-flexie is in principe altijd mogelijk (ook al vind je in het enkelvoud heel vaak wel afwezigheid van flexie-*e*, bijvoorbeeld in *het binnenlands bestuur*). Dat wil zeggen: de combinatie RA-N is een woordgroep en geen samenstelling, want er is geen eenheidsaccent. Verder, zoals we kunnen zien aan het RA *koninklijk*, gaat het om denominale adjectieven (< *koning*). Ze worden vrijwel uitsluitend attributief gebruikt, want ze prediceren niet, zoals KA, een eigenschap, maar vervullen een argument-functie. Negatie gaat niet met het voorvoegsel *on-*, maar met *niet*, en er is geen lexicaal antoniem. Nevenschikking van RA en KA is niet mogelijk (**een wijs en koninklijk besluit*). Wel kan een KA een RA-N-combinatie als geheel modifieren (*een wijs koninklijk besluit*). Andersom kan niet: **een koninklijk wijs besluit*. Door de nauwe band tussen RA en N fungeert *koninklijk besluit* hier als een vaste eenheid in een ondoordringbare combinatie. Daarom kan deze, anders dan bij KA, vaak ook afgekort worden, zoals bijvoorbeeld in KB (*Koninklijk Besluit*) en BB (*Binnenlands Bestuur*).

Na dit inleidende hoofdstuk volgen er nog drie, respectievelijk gewijd aan betekenis, vorm en gebruik. Voorop staat in hoofdstuk 2 de betekenis, want het semantisch aspect is het beslissende onderscheidingskenmerk van deze soort adjectieven. Bij RA's wordt namelijk altijd een betrekking gesticht – en niet gemodificeerd,

zoals bij KA's – en wel “tussen de twee conceptuele entiteiten die worden opgeroepen door het nomen waarvan het adjectief is afgeleid en het nomen dat door het RA wordt gemodificeerd” (blz. 227). De andere hierboven genoemde kenmerken – zoals bijvoorbeeld dat RA's denominale adjectieven zijn – gaan niet altijd op, maar dit relatie-criterium wel. Dat verschaft dus een principieel semantische basis voor de verdere analyse.

Verder wordt in dit hoofdstuk ook nog ingegaan op de polysemie die kan optreden tussen de relationele en de kwalificerende betekenis van *koninklijk* en die door de taalgebruiker dient te worden opgelost met behulp van context en situatie. Waar dit niet kan, treedt idiomatieit op, en heel vaak is dat bij RA-N-combinaties het geval.

In hoofdstuk 3 komen vervolgens de formele aspecten van RA's aan de orde. Hier bespreekt Heynderickx RA-vormende suffixen als *-aal* in *electoraal*, *-eel* in *structureel*, en *-en* in *gouden*. RA zijn altijd denominaal, maar bij alledaagse nomina zoals *fiets* en *deur* kunnen ze niet gevormd worden vanwege stijlbeperkingen. Interessant is ook dat RA's zelf niet weer genominaliseerd kunnen worden.

In hoofdstuk 4 ten slotte komen de stilistische en pragmatische aspecten van RA's aan de orde. RA's horen tot de formele woordenschat, komen relatief meer voor in geschreven dan in gesproken taak, en ook meer in wetenschappelijke en technische dan in literaire/fictionele teksten. Aangezien de meeste RA's behoren tot een hoog stijlregister, volgt er bij gebruik in alledaags taalgebruik doorgaans stijlbreuk. Zeer verhelderend is in dit verband de bespreking die Heynderickx wijdt aan de stilistische verschillen tussen vier syntactische alternatieven: (i) *manuele arbeid* (RA-N), (ii) *handenarbeid* (N-N), (iii) *arbeid met de handen* (N-PP), en (iv) *arbeid die men met de handen verricht* (N-S).

Het boek wordt afgesloten met een heldere synthese (samenvatting). De voornaamste conclusie is, dat alhoewel de verschillende behan-

delde kenmerken deze constructie niet absoluut en uniek identificeren, ze toch wel degelijk een groep taalverschijnselen met familieverwantschap afbakenen die een unieke positie innemen in het Nederlandse taalsysteem.

Tot besluit volgen nog een uitvoerige bibliografie; twee appendixen (een van de verschillende behandelde RA-vormende suffixen, van *-aal* (*bestiaal*) t/m *-isch* (*nautisch*), en een van RA's bij namen van lichaamsdelen, van *veneus* bij *ader* via *manueel* bij handen t/m *sensorisch* bij *zintuigen*); een alfabetische lijst van de geëxcerpeerde literaire, journalistieke, academische, juridische en informatieve teksten; een lijst van afkortingen; en een trefwoordenregister.

Jammer is wel dat Heynderickx blijkens haar bibliografie niet op de hoogte is van de bijdrage van de Amsterdamse slavist Honselaar uit 1980 over adjectief-substantief-combinaties in het Nederlands. Honselaar behandelt eveneens gevallen als *binnenlands bestuur*, en maakt bij de beschrijving daarvan een semantisch onderscheid (tussen 'direct' en 'indirect characterization') dat vergelijkbaar is met, maar toch wel heel anders functioneert dan dat van Heynderickx tussen RA en KA. Nu was Honselaars interessante en verhelderende analyse destijds ook aan de *ANS*-redactie ontgaan, maar sinds 1998, toen ik er in dit tijdschrift (*NT* 1998, 273-274) melding van maakte, geldt dit excuus natuurlijk niet meer. Ik vind het dan ook een gemiste kans dat Heynderickx in de bijgewerkte versie van haar proefschrift hier niet op in is gegaan.

Dat neemt niet weg dat we hier te maken hebben met een origineel en belangrijk semantisch proefschrift over het gebruik van de adjectieven in het Nederlands. Een aantrekkelijke eigenschap van deze studie is dat doorlopend veel aandacht wordt besteed aan de empirische basis van het onderzoek, met name door systematisch uit te gaan van 'gearresteerde voorbeelden'. Heynderickx ontwikkelt een mooie semantische analyse, die ook nieuwe inzichten oplevert. Door dergelijke studies, en door

voortgezet systematisch en gedetailleerd onderzoek van concrete taalgebruiksverschijnselen, krijgen we een steeds scherper zicht op de ingewikkelde systematiek van het Nederlands.

Reinier Salverda

Johan Kerstens & Arie Sturm. *Beknopte grammatica van het Nederlands*. Bussum: Coutinho, 2002. 64 blz., met cd-rom. ISBN 90 6283 325 X € 22,00

De traditionele grammatica is een geheel van syntactische en semantische onderscheidingen betreffende taal en taalgebruik uit heden en verleden. Het is een allerminst homogene en sluitende taalbeschrijving, waarin de meest elementaire syntactische patronen zelfs ontbreken. Moeten we beginnende studenten wel met dit wankele systeem lastig vallen, kan men zich afvragen. Zijn de vaak ondoorzichtige categorieën en benamingen niet eerder afschrikwekkend dan stimulerend, en blokkeren ze niet een onbevangen beschouwing en analyse van teksten en zinnen?

Er zijn goede argumenten om vast te houden aan een introductie in de termen en begrippen van de traditionele grammatica. De woordsoorten en zinsdelen die men in de loop der eeuwen heeft onderscheiden, leggen reële taalkundige tegenstellingen en ontwikkelingen bloot. De traditionele ontleding is een scholing in taalbeschouwing. De min of meer vaste terminologie maakt het mogelijk over taal en taalgebruik te discussiëren. Kennis van het begrip- en apparaat maakt de taalkundige publicaties die steunen op de traditionele grammatica, toegankelijk.

Wanneer men dan de voordelen groter acht dan de bezwaren en tot een introductie in de traditionele grammatica besluit, is het wel zaak zorgvuldig te werk te gaan. De onderscheidingen moeten zo systematisch en helder mogelijk worden gepresenteerd, met aandacht voor

onzekerheden en gebreken. Dat leidt tot omvangrijke grammatica's, zoals er de laatste jaren enkele zijn verschenen. Daarnaast zijn er voor verschillende doelgroepen goede beknopte grammatica's gepubliceerd, maar ook die tellen nog een paar honderd bladzijden. Wie, zoals Kerstens en Sturm, de traditionele grammatica nog verder wil comprimeren en de woordsoorten, zinsdelen en zinsverbindingen in nog geen vijftig bladzijden (9-56) wil behandelen, staat voor een zware opgave.

Het boekje is onderdeel van een 'doe-het-zelf cursus zinsontleden', die ook oefenmateriaal op cd-rom omvat. Verdere ondersteuning vindt men op de website www.coutinho.nl. Me dunkt, dat een student zich met behulp van deze cursus de essentie van het ontleden snel kan eigen maken. Het bestuderen van de tekst en het oefenen op de computer vormen ook een aardige afwisseling. De software, al vertoont die wat gebreken, is gemakkelijk te installeren en te gebruiken; het boekje is eenvoudig en overzichtelijk. Kortom, een bruikbare cursus.

Toch zegt dit gunstige oordeel nog niet veel over de kwaliteit van het taalkundige werk. Ook in een rammelend voertuig immers kan men zijn doel bereiken. Als overzicht voor wie 'de zaken helder en overzichtelijk op een rij wil hebben', valt de publicatie tegen. De omwerking van een syllabus voor eigen gebruik tot een compendium voor studenten en vakgenoten is niet erg geslaagd. Een bondige samenvatting van de complexe traditionele grammatica stelt hoge eisen: een scherpe omschrijving van de begrippen, een heldere en zakelijke schrijfstijl, doordachte voorbeelden, foutloze ontledingen en vooral een duidelijke visie op het systeem en de ontwikkeling van het Nederlands, die in de traditionele grammatica vaag weerpiegeld worden.

Een vakkundige samenvatting had tot een beter inzicht in de Nederlandse syntaxis kunnen bijdragen. De auteurs hebben zich echter te gemakkelijk van hun taak gekwet; misschien

hebben zij het werk onderschat. Bestudering van deze grammatica loopt daardoor uit op een teleurstelling. Daar kritiek meer toelichting vergt dan lof, zal ik mijn conclusie met enkele voorbeelden verantwoorden.

Allereerst iets over de CD-ROM, een nieuw en modern element. Bij elke paragraaf in de grammatica behoren oefeningen, waar woordsoorten en zinsdelen door het aanklikken met diverse kleuren moeten worden gemarkeerd. Fouten worden direct gesignaleerd, doch de oefeningen kunnen pas worden herhaald wanneer het hele onderdeel is doorlopen. Een terugknop ontbreekt. De kleur geel is niet of nauwelijks van wit te onderscheiden. Vaak lukt het aanklikken niet, wat nodeloze foutmeldingen oplevert. In de tweede ronde gaat het meestal beter. Kijk tijdens een oefening niet in een andere opgave, want dan kun je opnieuw beginnen. Op de duur is het geklik en gekleur vermoeiend en tijdrovend, doch men kan zich de kennis slechts op de uitgestippelde wijze eigen maken. Er is geen ruimte voor persoonlijk initiatief, voor bekorting of selectie. Een overzicht van het oefenmateriaal is niet te verkrijgen. Kopiëren en printen is niet mogelijk. Een document met alle voorbeeldzinnen ontbreekt. Dat doet verlangen naar een boek.

Het materiaal vertoont bovendien nogal wat **fouten** en dubieuze oplossingen. Bevat *de voortdurende omgang* geen adjectief? Is *dichtstbijzijnde* een overtreffende trap, is *met* een deiktisch woord, het vergelijkende *als* (*onwisselbaren schat*) een voorzetsel? Waarom is *soort* in *een geheel andere soort materie* geen telbaar nomen? Is in *een halve euro, halve* het telwoord, ... of *een halve*? *Werkwoordsvormen* (2.1.1) heeft als subcategorie weer *werkwoordsvormen*. Sommige subparagrafen zijn wel, andere niet genummerd. Is *zult* in *je zult daar toch al eens eerder geweest moeten zijn* een hulpwerkwoord van tijd, en *dunkt* in *het doen is een tweede, dunkt me* een modaal hulpwerkwoord? *Nog* (1.1.8) zou geen bijwoord zijn, maar *speelt* (1.1.9) wel. Is *geraakt* in *de*

machinist is ernstig gewond geraakt een zelfstandig werkwoord, ... of een koppelwerkwoord? Enzovoort.

Slordigheden treffen we ook in de grammatica aan: Latijnse equivalenten als in 'bijvoeglijke naamwoorden (of adjectieven)' worden soms wel en soms niet gegeven; het gangbare synoniem voor *telwoord* is niet *kwantor* maar *numerales* (9). 'Werkwoorden hebben ook typische klankeigenschappen[?]: ze kunnen vervoegd worden' (10); zijn 'hoe, waar en dergelijke' wel vragende voornaamwoorden, ... of bijwoorden (17)? Enkele voorbeelden van vage formuleringen: 'We leggen ze [termen en begrippen] uit op de meest gebruikelijke wijze (5). 'Daartegenover staat dat vrijwel iedereen aan *hij weet wie het gedaan heeft* kan merken dat het om een vr. vnw gaat' (17). 'Het idee is dat ...' (20), 'in aanleg drukken [voorzetsels] een relatie uit' (23), 'nogal beklemtoond' (25). Zowel de cd-rom als de grammatica bevatten moeizame, ingewikkelde, kunstmatige en rond-uit rare **voorbeeldzinnen**, die de overgang van persoonlijke syllabus naar algemeen leerboek hebben overleefd. De zinnen zullen wel aan teksten ontleend zijn. Maar wie maakt de keus?

De GRAMMATICA geeft vele wankele definities en onnauwkeurige omschrijvingen.

– De **tussenwerpsels** worden 'om didactische redenen'[?] eerst behandeld (10). Een definitie ontbreekt; voorbeelden moeten ter identificatie dienen. 'Kenmerkend voor tussenwerpsels is dat ze een gevoel van de spreker uitdrukken', wat niet voor alle interjecties geldt; 'ze kunnen vrijwel overal in een zin voorkomen', hetgeen vaak niet waar is. Dat tussenwerpsels buiten het zinsverband staan en op zichzelf een informatie-eenheid vormen, blijft onvermeld.

– Wat is een **substantief**? 'Zelfstandige naamwoorden duiden als regel voorwerpen of zaken aan' (11). Daarmee moeten we het doen. Wat betreft het genus of geslacht: 'Sommige

taalgebruikers weten intuïtief[?] of een demonen mannelijk of vrouwelijk is. Voor wie die gave mist, is er het woordenboek'.

– De omschrijving van het **lidwoord** is circulaire: 'Een bepaald lidwoord maakt dat men het over iets bepaalds heeft; door het onbepaalde lidwoord is er sprake van iets onbepaalds' (13). Hier wreekt zich het feit, dat niet over woordgroepen wordt gesproken. Ook een verwijzing naar de historische ontwikkeling zou verhelderend zijn. Bovendien is er niet alleen 'een onderscheid tussen bepaalde (*de/het*) en onbepaalde lidwoorden (*een*)', er is ook en vooral een overeenkomst: in beide gevallen gaat het om een lidwoord. Maar die categorie wordt niet gedefinieerd.

– Dit is de definitie van het **werkwoord**: 'Op zich laten werkwoorden zich makkelijk als zodanig herkennen: het zijn de woorden die in het Nederlands de meeste verschillende vormen aan kunnen nemen ...' (18). Bij de bespreking van het werkwoord komen aanvechtbare en achterhaalde inzichten aan het licht. In *hij is door die dominee getrouwd* zou *is* hulpwerkwoord van tijd zijn: 'normaal gesproken ontbreekt in dergelijke zinnen het hulpww van de lijdende vorm' (21). In *hij lijkt behoorlijk groot* wordt *lijkt* een modaal hulpwerkwoord genoemd bij een verzwegen hoofdwkwoord *zijn* (22). Gelet op de infinitivus pro participio is ook de analyse dubieus van *hij heeft rustig kunnen slapen* (36) met 'twee afzonderlijke gezegdes *heeft kunnen* en *slapen*'; *slapen* zou 'een bijzin' zijn 'met de functie van lijdend voorwerp'. Geen woord over de geleidelijke overgangen van adverbiale infinitief via complement naar hoofdwkwoord.

– De term *hoofdwkwoord* impliceert een werkwoordgroep en maakt duidelijk dat de woordsoorten afhankelijk zijn van constructies, woordgroepen en zinnen. Dat zien ook de auteurs in, getuige hun omschrijving van het **bijwoord**: 'Kenmerkend voor bijw-en is dat ze de functie hebben van bijwoordelijke bepaling' (23). Desalniettemin zou *Casper komt niet op pro-*

blematisch zijn: *op* wordt ‘vaak niet als vz[?] beschouwd. Wat *op* in zin (82) dan wel is, is niet duidelijk [?]’.

– Over het **voorzetselvoorwerp**, dat ‘per se met een voorzetsel’ begint (42): ‘Een ander kenmerk van een voorz. vw is dat het voorzetsel geselecteerd wordt door het woord waar het een voorz. vw bij is, en dat die keus vastligt maar eigenlijk willekeurig is, dat wil zeggen niet uit bijvoorbeeld de betekenis van het werkwoord kan worden afgeleid’. Het wordt de doe-het-zelf-ontleder niet gemakkelijk gemaakt.

– Het **oorzakelijk voorwerp** tot slot. In *zij is dat gezeur moe* veroorzaakt het gezeur de vermoeidheid. Dat zou de term verklaren (43). In vele gevallen echter, als in *Theo is de taal machtig*, is een causaal verband niet evident. ‘Dus de betekenis is alleen in enkele gevallen een bruikbaar herkenningspunt’. Het zou verhelderend zijn geweest te vermelden, dat het oorzakelijk voorwerp de voortzetting is van een genitiefbepaling, die de oorsprong of het uitgangspunt noemt: *oor-zaak* is ‘begin-zaak’. En herkomst en ontwikkeling houden vaak een verklaring in. Dat geldt trouwens ook voor de grammatica in het algemeen. Aan de historische aspecten echter van de Nederlandse taal en van de traditionele grammatica wordt in dit compendium geheel voorbijgegaan.

Samenvattend: het had allemaal veel beter gekund.

A.M. Duinhoven

Signalementen

Lexicons

Een student in Heidelberg verwondde in het midden van de negentiende eeuw tijdens een duel zijn tegenstander zodanig dat deze overleed. Om aan vervolging te ontkomen nam hij de benen met de bedoeling zich in Frankrijk bij het vreemdelingenlegioen aan te sluiten. Omdat dit niet onder zijn eigen naam kon, deed een medestudent of hij zijn studentenkaart kwijt was geraakt, zodat zijn vriend er zonder problemen vandoor kon. Deze verloor echter voorbij Straatsburg het legitimatiebewijs en zijn arme medestudent, Karl Victor Hase, die hem zo goed geholpen had, moest zich verantwoorden voor de universitaire rechtbank. Tijdens het verhoor gebruikte hij als rechtenstudent de juridische formule "Mein Name ist Hase, ich verneine die Generalfragen, ich weiss von nichts." De naam gaf de formule ongewild een komisch effect en na verloop van tijd was deze in verkorte vorm in het algemene taalgebruik opgenomen. Deze en andere historische figuren die in het taalgebruik terecht zijn gekomen, kan men vinden in het lexicon van Marcel Grauls, getiteld *Mijn naam is Haas*.

Ook over namen gaan de volgende twee lexicons. In de *Wijzer van geografische namen* van Jan van Groesen en Gerard Verhoeven vinden we de spelling van buiten- en binnenlandse aardrijkskundige namen. Dit lexicon is alfabetisch gerangschikt op de landen. Bij elk land worden de volgende gegevens vermeld: de naam zoals die in het land zelf wordt gebruikt, de Nederlandse naam, de belangrijkste steden, rivieren, gebergten, enzovoort. Ook worden de inwonernamen (Brit, Haïtiaan, Hongkonger,

enzovoort) en de bijvoeglijke naamwoorden (Brits, Haïtiaans, Hongkongs, enzovoort) gegeven. Voor Nederland is een aparte afdeling ingeruimd na de andere landen. Aan het eind van het boek staat een alfabetisch namenregister.

In *Het groot Jannenboek* van Ton Spruijt vinden we meer dan twaalfhonderd termen die verband houden met de naam Johannes en de daarvan afgeleide namen Jan en Hans. Het lexicon bestaat uit een groot aantal thema's, waarbinnen de verschillende spreekwoorden, uitdrukkingen, benamingen voor planten, dieren en andere zaken aan de orde komen met een verklaring en toelichting.

Na 11 september 2001 kregen we samenstellingen als *poederbrief*, *poedervrees*, *poederzender*, en dergelijke, terwijl in hetzelfde jaar de *verpottering* aanving, nadat de jeugd massaal Harry Potter ging lezen. In *De taal van het jaar* heeft Ewoud Sanders tweehonderdvijftig nieuwe woorden uit 2001 samengebracht en van commentaar voorzien.

Het *Liefdeslexicon* van Wim Daniëls is een alfabetisch lexicon over allerlei aspecten van de liefde, waarbij de hoofdgedachte is "dat je seks niet het werk van de liefde moet laten doen". Waar de zinnelijke aspecten naar voren komen, gebeurt dat in termen als *coïtus*, *liefdesdaad*, *vrijen*, enzovoort.

In het *Erotisch spreekwoordenboek* van M.A. van den Broek is het juist de zinnelijkheid die op de voorgrond staat. De auteur heeft gebruik gemaakt van schriftelijke bronnen en daarnaast gebruik gemaakt van informanten uit kringen van horecabezoekers, bouwvakarbeiders en mensen uit de erotische-dienstensector.

Barbara Maria Zollner bracht in *Groot tover-*

woordenboek zesduizend magische trefwoorden en zegswijzen samen, de woordenschat van de tot nu toe verschenen Harry Potter-verhalen. Het boek (een woordenboek Engels-Nederlands) is bedoeld voor degenen die de wereld van Harry Potter in de oorspronkelijke taal willen beleven.

Bibliografische gegevens:

- Broek, M.A. van den. *Erotisch spreekwoordenboek*. Amsterdam: Veen, 2002. 127 blz. ISBN 90 204 0003 7. € 9,95.
- Daniëls, Wim. *Liefdeslexicon. Taal van haar zachtste kant*. Amsterdam/Antwerpen: Veen, 2002. 141 blz. ISBN 90 204 0648 5. € 10,-.
- Grauls, Marcel. *Mijn naam is Haas. Hoe historische figuren in het woordenboek belandden*. Amsterdam: Balans, 2001. 422 blz. ISBN 90 5018 546 0. € 25,00.
- Groesen, J. van & Gerard Verhoeven. *Wijzer van geografische namen*. Den Haag: Sdu, 2002. 302 blz. ISBN 90 12 08923 9. € 35,00.
- Sanders, Ewoud. *De taal van het jaar. Tweehonderdvijftig woorden die het aanzien van 2001 bepaalden*. Amsterdam/Antwerpen: Veen, 2002. 79 blz. ISBN 90 204 0198 x. € 6,95.
- Spruijt, Ton. *Johannes. Het groot Jannenboek*. Amsterdam/Antwerpen: Veen, 2001. 172 blz. ISBN 90 204 2066 6. € 11,30.
- Zollner, Barbara Maria. *Groot toverwoordenboek*. Utecht: Het Spectrum, 2002. 237 blz. ISBN 90 274 7893 7. € 9,90.

Jan Nijen Twilhaar

Boerderij- en veldnamen

Van de hand van D. Otten verscheen het bijzonder mooi door de IJsselacademie uitgegeven boek *Veldnamen en oude boerderijnamen in de gemeente Epe*. Het gedeelte over veldnamen begint met een uiteenzetting van de manier waarop het veldwerk wordt verricht waarmee de verzameling van veldnamen gepaard gaat.

Daarna volgt een uitgebreide bespreking van de herkomst van de veldnamen. Ook het tweede gedeelte, dat de boerderijnamen als onderwerp heeft, begint met een schets van de werkzaamheden die verricht moeten worden om een collectie van dergelijke namen bij elkaar te krijgen. Een van de problemen waarop de auteur stuitte, was dat het soms niet onmiddellijk duidelijk was uit de archieven of er een veld- of boerderijnaam werd bedoeld. Dat was het geval bij notities als “Aert Henricsen opden Horst”, waarbij de schrijver met Horst zowel een gebied als een boerderij kan hebben bedoeld. Het boek is opgesierd met een groot aantal fraaie zwartwitfoto's.

Bibliografische gegevens:

- Otten, D. *Veldnamen en oude boerderijnamen in de gemeenste Epe*. Kampen: IJsselacademie, 2002. 180 blz. ISBN 90 6697 148 7. € 16,00 (voor donateurs EUR 13,60).

Jan Nijen Twilhaar

Bundels

In *Voortgang*, jaarboek voor de neerlandistiek, XX (2001) staan twee bijdragen die ik onder de aandacht wil brengen. De eerste is van Igor van de Bilt, waarin de ideeën van Adriaan Kluit (1735-1807) over de toekenning van het woordgeslacht aan de orde komen. Kluit bezorgde de vijfde en zesde druk van de *Aenmerkingen over de geslachten der zelfstandige naemwoorden* (1700) van David van Hoogstraten (1658-1724). Het tweede artikel is van Bart Bossers en gaat over taalachterstanden, meertaligheid en onderwijs in eigen taal aan anderstalige kinderen. Deel XXI (2002) van dit jaarboek bevat eveneens twee artikelen die hier vermeld moeten worden. Het eerste is van de hand van Kees Dekker en gaat over de vraag welke overeenkomsten en verschillen er zijn in de opvattingen over taalbeschuwing en taalgeschiede-

nis tussen Francis Junius (1591-1677) en Lambert ten Kate Hermansz. (1674-1731), die het werk van de eerste goed kende.

In de bundel *Hongaarse bijdragen tot de neerlandistiek* uit 2002 staat een drietal artikelen waarop ik de aandacht wil vestigen. Omdat er nog geen taalnormen zijn voor het algemeen aanvaard Belgisch Nederlands, is er volgens Femke Simonis bij de bepaling van taalvariatie en taalnormering op dit gebied sprake van nattevingswerk en subjectiviteit. De bijdrage van Erzsébet Dúró gaat over naamsverandering in het licht van de Hongaarse geschiedenis. Netty van Megen ten slotte verdiepte zich in het gebruik van persoonlijke voornaamwoorden in zeventiende-eeuwse brieven.

Bibliografische gegevens:

Albert-Balázs, Júlia & A. Agnes Sneller (red.).

Hongaarse bijdragen tot de neerlandistiek. Budapest: Protestantse Universiteit, 2002. 237 blz.

Voortgang. Jaarboek voor neerlandistiek XX.

Amsterdam/Münster: Stichting Neerlandistiek VU/Nodus Publikationen, 2001. 265 blz. ISBN 90 72365 72 0. Geen prijsopgave. Besteladres: Stichting Neerlandistiek VU Faculteit der Letteren VU De Boelelaan 1105 1081 HV Amsterdam.

Voortgang. Jaarboek voor neerlandistiek XXI.

Amsterdam/Münster: Stichting Neerlandistiek VU/Nodus Publikationen, 2002. 388 blz. ISBN 90 72365 74 7. Geen prijsopgave. Besteladres: zie boven.

Jan Nijen Twilhaar

De talen van Suriname

Onder redactie van Eithne B. Carlin en Jacques Arends verscheen de prachtig uitgegeven *Atlas of the languages of Suriname*. Voor de buitenwereld mag Suriname vooral bekend zijn als een Nederlands sprekend, afzonderlijk deel van

Zuid-Amerika, een continent waar nagenoeg alleen Spaans wordt gesproken, maar er worden in dit land bijna twintig verschillende talen gesproken onder een bevolking van nog geen half miljoen mensen. Het boek geeft een overzicht van de diversiteit, het ontstaan en ontwikkeling van al deze talen, alsmede van een aantal opvallende taalkenmerken. De talen van Suriname worden verdeeld in drie groepen. De eerste groep bestaat uit acht talen die behoren tot twee verschillende taalfamilies: de Caribische en de Arawakan. De tweede groep bevat de creooltalen, die allemaal nauw verwant zijn aan de lingua franca van Suriname, het Sranantongo. De derde groep ten slotte bestaat uit de talen die hun oorsprong vinden in Europa en Azië. Dit deel begint met een bespreking van het Suri-naams Nederlands, waarvan de geschiedenis begint in 1667, toen het land een Nederlandse kolonie werd en het Nederlands ging functioneren als de officiële taal. Het hoofdstuk beschrijft de geschiedenis van het Surinaams Nederlands. Vervolgens gaat de schrijver in op het gebruik van deze taal in de moderne Surinaamse samenleving, waarbij een aantal grammaticale verschijnselen van de taal wordt belicht (woordvolgorde, tijdmarkering, verleden tijd, een speciale constructie om nadruk te leggen, *die* als lidwoord, het voornaamwoord *het*, enzovoort).

Bibliografische gegevens:

Carlin, Eithne B. & Jacques Arends (red.). *Atlas of the languages of Suriname*. Leiden: KITLV Press, 2002. XX + 345 blz. ISBN 906718196X. € 37,50.

Jan Nijen Twilhaar

Uit de tijdschriften

De rubriek Uit de tijdschriften geeft kort weer wat er in andere tijdschriften op het gebied van de taalkunde is verschenen. Momenteel worden in deze rubriek de volgende tijdschriften besproken: *Anéla*, *Driemaandelijke Bladen*, *Gramma/TTT*, *Leuvense Bijdragen*, *Naamkunde*, *Neerlandia*, *Neerlandica Extra Muros*, *Ons Erfdeel*, *Onze Taal*, *Spiegel*, *Taal en Tongval*, *Taalkundig Bulletin*, *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, *vakTaal*, *VDW-berichten*. Uitgevers van niet vermelde taalkundige periodieken die hun tijdschrift besproken willen zien, wordt verzocht contact op te nemen met de redacteur van deze rubriek:

Dr. J. Nijen Twilhaar
Oerdijk 35
7433 AG Schalkhaar
tel.: 0570-608080
e-mail: jnt@xs4all.nl

VDW-berichten

2003, nr. 10

In deze aflevering vinden we onder meer de samenvattingen van de jaarvergadering 2002. Er zijn korte verslagen van de 4^e Brabantse Dialectendag en het 28e Congres van de Vereniging voor Limburgse Dialecten. In de rubriek *Op de schouders van Reuzen* vinden we een interview met Cor van Bree. De rubriek *Nieuws uit de regio* bevat een uitvoerig overzicht van diverse projecten in Nederland en België. Verder is er een overzicht van congresdata.

Anéla

2003, nr. 1

Deze aflevering bevat een groot aantal bijdragen, waarvan de volgende directe relevantie hebben voor dit tijdschrift. Carry van de Guchte en Anne Vermeer openen deze jaargang met een artikel over het kiezen van woorden voor woordenschatlessen. A Blom leverde een bijdrage over tweedetaalverwerving: *Towards text-based second language teaching*. Het artikel van Josje Verhagen gaat over

de verwerving van grammaticale elementen die geen semantische functie hebben (zoals *het* in *Het regent*) bij de verwerving van Nederlands als tweede taal. Yvonne Schotvanger deed een exploratief corpusonderzoek naar partikelwerkwoorden en finietheid in eerstetaalverwerving. De bijdrage van Annika Nonhebel gaat over indirecte taalhandelingen in Nederlandse Gebarentaal.

Naamkunde

34 (2002), nr. 1

In deze aflevering vinden we onder meer een bijdrage van G. Geeraerts over *Volkse naamgeving in Averbode en Okselaar (I)*. A. Quak onderzocht *Germaanse sacrale plaatsnamen in de Nederlanden*. Dezelfde auteur leverde ook de volgende bijdrage: *Vee-Louwe 'veepoel' en andere poelen?* Verder is er een korte reactie van W. Van Osta op een eerdere publicatie van Quack. F. Debrabandere sluit de afdeling artikelen af met *De Middelnederlandse toenaam Painschenere*.

Verder zijn er vier boekbesprekingen in de rubriek *Recensies*.

Neerlandia – Nederlands van Nu

107 (2003), nr. 3

Deze aflevering bevat onder meer de tekst van een interview dat Pauline Bulthuis had met Axel Buyse, de nieuwe diplomatieke vertegenwoordiger van de Vlaamse regering in Den Haag. Er is een bijdrage van Els Ruijsendaal over het toekomstig hoogleraarschap van Raymond Fagel, die de tweede leerstoel 'De Nederlanden in de wereld' zal gaan bezetten. Philippe Hilgsmann schreef een artikel over het Nederlands in Wallonië. Harrie Scholtmeijer leverde een bijdrage aan dit tijdschrift met een artikel over *Hoe Nederland Nederlands leerde spreken*. Erik Moonen onderzocht *Wat uitzonderingen doen* in taal. De bijdrage van Pauline Beernink gaat over *Springlevende spreekwoorden*. Peter Debrabandere geeft zijn achtste *Schooltaaltip*, die deze keer gaat over de woorden *plakken* en *kleven*. Siegfried Theissen neemt in *Schrijft Knack Belgisch? (12)* opnieuw het taalgebruik van het tijdschrift *Knack* onder de loep.

Verder zijn er de kleinere bijdragen en de vaste rubrieken.

Onze Taal

72 (2003), nr. 7/8

Deze dubbele aflevering begint met een bijdrage van Riemer Reinsma aan de serie Taalmythen waarin wordt gesteld dat woorden geen vaste, onaantastbare betekenis hebben. René Appel laat zien hoe roddeljournalisten allerlei talige middelen in de strijd werpen om hun verhalen aan te dikken. Marc van Oostendorp bezocht een scrabblewedstrijd en geeft informatie over dit taalspel. Nicoline van der Sijs belicht in haar rubriek *Ety-mologica* de achttiende-eeuwse volkstaal. Frank Jansen gaat in zijn bijdrage in op de pogingen van het Centrum Geweldloze Communicatie om de betrekkingen tussen mensen te verbeteren door hun taalgebruik minder agressief te maken. Het onderwerp van Marc van Oostendorp in zijn rubriek *Taalkunde voor kinderen* is geheimtaal. Ver-

der heeft Liesbeth Koenen een interview met de taalkundige Leonie Cornips.

Verder zijn er de kleinere bijdragen en de vaste rubrieken.

Nr. 9

Het septembernummer begint met een bijdrage van Marc van Oostendorp, waarin Europees commissaris Neil Kinnock zijn mening geeft over de talige uitbreiding van Europa. In *Wast een berg, kost een beetje* laat Luuk Lagerwerf het geheim zien van een goede slagzin. Jacques Arends gaat in op het onvermogen en de willekeur van de taalanalyses van de Immigratie- en Naturalisatiedienst. Jan Erik Grezel had een vraagggesprek met de dialectoloog Jan Stroop, die van mening is dat de uitspraak van het Nederlands veel te weinig aandacht krijgt. Theo van den Heuvel gaat in op de vraag waarom de spellingcorrector niet altijd doet wat we willen.

Verder zijn er de kleinere bijdragen en de vaste rubrieken.

Taal en Tongval

54 (2002), nr. 2

De tweede aflevering van deze jaargang wordt geopend door Jetje De Groof met een artikel over de motivatie tijdens de Belgische spellingstrijd 1836-1844: *Protestantse klinkers, patriottische medeklinkers en staatsvijandige accenten*. De bijdrage van Joep Kruijssen, Jos Swanenberg en Tineke de Pauw gaat over *Volksgeneeskunde in bloemnamen*, waarbij het madeliefje en de sleutelbloem in de zuidelijk Nederlandse dialecten aan de orde komen. Cor van Bree brengt in zijn bijdrage *Roermond* verslag uit van zijn onderzoek naar structuurverlies. Het artikel van Har Brok betreft de achtste aanvulling van *Publicaties over plaatsnamen in Nederland, Nederlandstalig België en Frans-Vlaanderen*. De bijdrage van Michiel de Vaan ten slotte gaat over *WGm *ī en *ū vóór r in Zuid-Limburg*.

Verder zijn in de rubriek *Boekbesprekingen* drie boekrecensies opgenomen.

Ontvangen boeken

Colicchia, R.A. & M.A. Silvani, m.m.v. Jacques H. Brinker. *Italiaans voor zelfstudie*. Inclusief 2 audio-cd's met luisteroefeningen. Utrecht: Het Spectrum, 2003. 268 blz. ISBN 90 274 6944 X. € 24,95.

Cornips, Leonie. *Heerlens Nederlands*. Den Haag: Sdu, 2003. 120 blz. ISDN 90 12 09016 4. € 12,50.

Forum voor Communicatie en Journalistiek. *Overzichtsbrochure 2003-2004*. Utrecht: Hogeschool van Utrecht, 2003. 116 blz.

Jaarverslag 2002 van het Instituut voor Nederlandse Lexicologie. Leiden: Stichting INL, 2003. 40 blz. ISBN 90 334 5074 7. € 22,00.

Kleijn, Piet de. *Combinatiewoordenboek van Nederlandse substantieven (zelfstandige naamwoorden) met hun vaste verba (werkwoorden)*. Amsterdam: Rozenberg, 2003. 774 blz. ISBN 90 5170 722 3. € 40,00.

Kramers woordenboek Slowaaks-Nederlands Nederlands-Slowaaks. Utrecht: Het Spectrum, 2003. 413 blz. ISBN 90 274 8043 5. Geen prijsopgave.

Kramers woordenboek Nieuwgriek-Nederlands Nederlands-Nieuwgrieks. Utrecht: Het Spectrum, 2003. 416 blz. ISBN 90 274 7881 3. Geen prijsopgave.

Kramers woordenboek Kroatisch en Servisch-Nederlands Nederlands-Kroatisch en Servisch. Utrecht: Het Spectrum, 2003. 468 blz. ISBN 90 274 7880 5. Geen prijsopgave.

Kramers woordenboek Fins-Nederlands Neder-

lands-Fins. Utrecht: Het Spectrum, 2003. 367 blz. ISBN 90 274 7879 1. Geen prijsopgave.

Ooms, M. *Woordenboek van de Brabantse dialecten*. Deel III Algemene woordenschat sectie 2: Het huiselijk leven. Aflevering 1, de woning. Assen: Van Gorcum, 2003. 616 blz. ISBN 90 232 3916 4. € 80,-.

Pinker, Steven. *Het onbeschreven blad. Over de ontkenning van een aangeboren menselijke natuur*. Amsterdam/Antwerpen: Contact, 2003. 639 blz. ISBN 90 254 1560 1. € 39,90.

Rem, Margit. *De taal van de klerken uit de Hollandse grafelijke kanselarij (1300-1340). Naar een lokaliseringsprocedure voor het veertiende-eeuws Midelnederlands*. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU, 2003. 323 blz. ISBN 90 72365 73 9. Geen prijsopgave.

Van Dale pocketwoordenboek Nederlands als tweede taal (NT2). Utrecht/Antwerpen: van Dale, 2003. 792 blz. ISBN 90 6648 072 6. € 13,50 (inclusief CD-ROM).

Voortgang. Jaarboek voor neerlandistiek XX. Amsterdam/Münster: Stichting Neerlandistiek VU/Nodus Publikationen, 2001. 265 blz. ISBN 90 72365 72 0. Geen prijsopgave. Besteladres: Stichting Neerlandistiek VU Faculteit der Letteren VU De Boelelaan 1105 1081 HV Amsterdam.

Voortgang. Jaarboek voor neerlandistiek XXI. Amsterdam/Münster: Stichting Neerlandistiek VU/Nodus Publikationen, 2002. 388 blz. ISBN 90 72365 74 7. Geen prijsopgave. Besteladres: Stichting Neerlandistiek VU Faculteit der Letteren VU De Boelelaan 1105 1081 HV Amsterdam.

Inhoudsoverzicht

Nederlandse Taalkunde 2003

Jaargang 8

Van de redactie 1

Artikelen

Hans Bennis

Het Nederlands: een weerbare taal? Ter inleiding 281-284

Sonja van Boxtel, Peter-Arno Coppens & Theo Bongaerts

Veel is (er) nog onduidelijk gebleken. Factoren in de keuze voor vervangende subjecten in het Nederlands 181-198

Norbert Corver

Hoe leefbaar is het Nederlands? 285-300

A.M. Duinhoven

Actieve en passieve indirect objecten. Een kwestie van analyse en synthese 199-230

Egbert Fortuin

De directieve infinitief en de imperatief in het Nederlands 14-43

Theo Janssen

Inspirerend 'Nederlands'? Een pleidooi voor doorstroom van kennis over taal 301-314

Hanne Kloots, Georges De Schutter, Steven Gillis en Marc Swerts

Verdoffende vocalen en klinkers die verdwijnen: een casestudy 231-254

Anneke Neijt

De Tao van taal, of: de spellingwet van 1995 en het geval besse(n)sap 315-327

Leendert Plug

Zo spreek je de r dus niet uit. Een fonetische kijk op 'deletie' 2-13

Helena Taelman & Steven Gillis

Hebben Nederlandse kinderen een voorkeur voor trochaïsche productievormen? Een onderzoek naar truncaties in kindertaal 130-157

Reinhild Vandekerckhove

De relativa die en dat in het dialect en de standaardtaal van West-Vlamingen 115-129

Hans Van de Velde

Voorbeeld(ige) uitspraak? (Besprekingsartikel) 44-57

Hans Van de Velde & Roeland van Hout

De deletie van de slot-n 93-114

Arie Verhagen

Hoe het Nederlands zich een eigen weg baant. Vergelijkende en historische observaties vanuit een constructie-perspectief 328-346

Fred Weerman

Hoe maakbaar is het Nederlands? 347-354

Forum

Nooit het laatste woord. Een interview met Henk Verkuyl 262-274

DigiTaal

Eric Hoekstra

Taaldatabanken op het gebied van het Fries 58-62

Joep Kruijssen & Jos Swanenberg

Limburgse en Brabantse dialectdatabanken op internet 158-162

Reinier Salverda

De Elektronische ANS 255-261

Boekbeoordelingen

Hans den Besten

Adelia Carstens & Heinrich Grebe (red.), Taallandskap. Huldigingsbundel vir Christo van Rensburg 71-74

Johan De Caluwe

Geert Booij, The Morphology of Dutch 168-172

A.M. Duinhoven

Johan Kerstens & Arie Sturm, Beknopte grammatica van het Nederlands 357-360

Folkert Kuiken

Nanette Bienfait, Grammatica-onderwijs aan allochtone jongeren 172-175

Luuk Lagerwerf

Liesbeth Degand, Form and Function of Causation. A Theoretical and Empirical Investigation of Causal Constructions in Dutch 77-80

Jan Nijen Twilhaar

Jenny van der Toorn-Schutte, Cultuur en tweedetaalverwerving. Een taalkundig-antropologische vergelijking tussen Oost en West 166-168

Marc van Oostendorp

René Kager, Optimality Theory 163-165

Reinier Salverda

A.M. Duinhoven, Analyse en synthese in het Nederlands 273-274

Reinier Salverda

Priscilla Heynderickx, Relationele Adjectieven in het Nederlands 355-357

G. De Schutter

Thijs Pollmann, De letteren als wetenschappen 63-68

Nicoline van der Sijs

Lambert ten Kate, Gemeenschap Tussen de Gottische spraek En de Nederduytsche en Aenleiding tot de kennisse van het verhevene deel der Nederduytsche sprake 75-76

Marijke J. van der Wal

Judiith Schoonenboom, Analyse, norm en gebruik als factoren van taalverandering: een studie naar veranderingen in het Nederlands onzijdig relativum 69-71

Signalementen

81-87, 176-178, 275-277, 361-363

Uit de tijdschriften

88-90, 179-180, 278-279, 364-365

Ontvangen boeken

91-92, 280, 366